

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«Одеська юридична академія»

Х. А. Григор'єва

ПЕРЕРОБНА КООПЕРАЦІЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ:

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ

Монографія

Одеса
«Юридична література»
2015

УДК 349.422.2(477)
ББК 67.406(4Укр)
Г831

Монографію присвячено особливостям організації та діяльності сільськогосподарських переробних кооперативів за законодавством України. Надано визначення сільськогосподарського переробного кооперативу, досліджені його ознаки, специфіка створення та припинення діяльності. Значну увагу приділено аналізу членських, управлінських, договірних та майнових відносин у сільськогосподарських переробних кооперативах. Правове становище сільськогосподарських переробних кооперативів розглядається з позицій поєднання у них виробничих та обслуговуючих ознак. На основі проведеного дослідження запропоновано виділення сільськогосподарських переробних кооперативів в якості організаційно-правової форми юридичних осіб. У результаті дослідження виявлені характерні тенденції розвитку вітчизняного кооперативного законодавства, з урахуванням яких запропоновано шляхи вдосконалення правового регулювання сільськогосподарської кооперації.

Видання розраховане на широке коло науковців, викладачів, студентів юридичних вузів, а також усіх, хто цікавиться теоретичними та практичними питаннями кооперації.

Рецензенти:

В. М. Єрмоленко, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В. З. Янчука Національного університету біоресурсів та природокористування України;

В. В. Носік, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри земельного та аграрного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент НАПрН України

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Національного університету «Одеська юридична академія».
Протокол № 1 від 4 вересня 2015 р.

Кооперація як багатогранне суспільне явище є цінним надбанням людства. Слово «кооперація» походить від латинського — *cooperatio*, що означає «співробітництво». Кооперація у сфері трудової діяльності є спільною діяльністю великої кількості працівників. Вона відома людству із стародавніх часів і в результаті поступового розвитку суспільства успішно застосовувалась у різних сферах господарської діяльності у формі кооперації праці, кооперації засобів праці, кооперації процесу виробництва, кооперації капіталу, кооперації кредитних ресурсів тощо.

Теорія кооперації в дореволюційній Росії одержала широке визнання та розповсюдження. Це підтверджується працями таких відомих вчених, як О. С. Єрмолов (1846–1917) і П. А. Віхляєв (1869–1928), науковими дослідженнями С. М. Булгакова (1871–1944) і С. М. Прокоповича (1871–1955) — вчених, висланих із країни радянською владою.

Незважаючи на репресивні заходи, вчення про кооперацію залишалося достатньо різноаспектним і після революційних подій. Про це свідчать дослідження М. Д. Кондрат'єва (1892–1938), О. Н. Мініна (1881–1943), О. М. Челінцева (1874–1962) та багатьох інших вчених. Особливо слід відзначити наукові роботи видатного (репресованого і тільки через півстоліття реабілітованого) вченого О. В. Чаянова (1888–1937). Його праці «Скорочений курс кооперації», «Нариси з теорії трудового господарства», «Організація селянського господарства», «Основні ідеї та форми організації сільськогосподарської кооперації» та безліч інших робіт спеціально були присвячені проблемам кооперації. Проте вони були зняті з наукового користування і тривалий час замовчувалися в літературі радянського періоду.

На території сучасної України кооперативний рух існує майже півтора століття і має певні історичні традиції. Тут кооперативні відносини виникли «знизу», тобто їх поява наприкінці ХІХ — на початку ХХ століття була результатом свідомого прагнення людей до об'єднання з метою спільного протистояння негативним суспільним та економічним факторам. Теоретичні засади та практичні рекомендації кооперації були розроблені в працях відомих науков-

ців та практиків — М. Балліна (1829–1866), В. Козлова (1842–1920), Й. Юркевича (1855–1910), М. Левитського (1858–1934), В. Косинського (1866–1928), В. Доманицького (1877–1910) та інших експериментаторів і дослідників.

Вагомий внесок у розвиток теорії кооперації та формування кооперативів в Україні у доколективізаційний період зробили вчені — прибічники кооперативного руху. Передусім це С. Бородаєвський, Б. Мартос, П. Маслов, К. Мацієвич, О. Мацюк, М. Стасик, М. Туган-Барановський та інші видатні вчені. Однак насильницьке спотворення багатьох кооперативних принципів породило примітивну форму кооперації шляхом утворення колективних господарств, що протягом тривалого часу залишилися основною організаційно-правовою формою кооперативного об'єднання в країні та закономірно деформували сприйняття кооперації на побутовому рівні.

Проблемам відродження та перетворення кооперативного руху присвятили свої наукові праці вчені-економісти та відомі представники юридичної науки В. Гончаренко, О. Загнітко, В. Зіновчук, М. Малік, Л. Молдаван, О. Онищенко, В. Семчик, В. Федорович, В. Хахулін, В. Янчук та інші вчені. Їхні дослідження, науково обгрунтовані пропозиції та слушні рекомендації не втратили своєї актуальності та науково-практичного значення й сьогодні.

Значно активізувався розвиток кооперації в Україні після набуття державної незалежності. Безумовно, цьому сприяло прийняття 10 квітня 1992 року Закону України «Про споживчу кооперацію». Відповідність положень цього Закону загальновизнаним міжнародним принципам кооперації надала можливість Центральній спілці споживчих кооперативних товариств України у жовтні 1992 року вступити у Міжнародний кооперативний альянс (МКА), який на той час об'єднував понад 120 країн світу. Таким чином, Україна вперше стала повноправним членом міжнародного кооперативного руху.

Прийняття 17 липня 1997 року Закону «Про сільськогосподарську кооперацію» відкрило певні перспективи відродження та оновлення кооперативних відносин у сільському господарстві, зокрема, повернення колективним господарствам їх кооперативної природи. Це надає підстави для ствердження, що в той час українське законодавство обрало шлях галузевого розвитку кооперативних відносин. Відродження сільськогосподарської кооперації в умовах аграрної реформи зумовлювалося соціально-економічною доцільністю розвитку кооперативного руху, що підтверджується багаторічним досвідом зарубіжних країн. Однак підходи до сільськогосподарської кооперації, її ролі та місця у вирішенні напрямів

розвитку виробництва та його структур не одержали одіозного сприйняття в суспільстві. Крім цього, вони вимагали відповідної адаптації до умов розвитку вітчизняної економіки.

Нарешті, суттєвим законодавчим явищем стало прийняття 10 липня 2003 року загального Закону України «Про кооперацію». Цей закон визначає кооперацію як систему кооперативних організацій, створених із метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб своїх членів, встановлює загальні принципи формування та існування різних типів кооперативів — виробничих, обслуговуючих та споживчих, порядку їх створення та державної реєстрації, регулювання трудових відносин та здійснення управління в них тощо. Головна цінність цього закону полягає в тому, що він надав певний імпульс і став стимулюючим фактором для подальшого розвитку кооперації в різних сферах — промисловості, сільському господарстві, житловому та гаражному будівництві, садівництві, фінансово-кредитних стосунках тощо.

Незважаючи на те, що у незалежній Українській державі з'явилась велика кількість видів і різновидів юридичних осіб приватного права з різноманітними організаційно-правовими формами, негативне сприйняття наслідків радянської кооперації призвело до стабільної втрати прагнення до кооперативних організаційно-правових форм господарювання, у зв'язку з чим їх кількість неухильно зменшувалася.

Однак реальна соціально-економічна ситуація, що склалася нині в сільській місцевості, зокрема з трудовою зайнятістю сільського населення в сільськогосподарському виробництві, потребує радикальних змін та перетворень. Одним із оптимальних засобів покращення ситуації на селі та досягнення соціально-економічного благополуччя сільського населення може стати широкомасштабна і різноманітна кооперація. У зв'язку з цим український кооперативний рух потребує свого відродження на основі стабільної та ефективної законодавчої бази.

Саме із зазначених принципових позицій щодо відродження та оновлення кооперативного руху на селі на засадах формування стабільної та ефективної законодавчої бази відштовхується авторка запропонованого монографічного дослідження. І хоча робота в цілому присвячена правовому регулюванню організації та діяльності переробних кооперативів у сільському господарстві, висновки, пропозиції та рекомендації дослідниці є слушними для усієї кооперативної системи країни.

Сільськогосподарські переробні кооперативи мають свої об'єктивні особливості, що надають цій формі господарювання не

лише певні перспективи в соціально-економічному відношенні, але і є цікавими для наукового дослідження. При цьому сільсько-господарська переробна кооперація є однією з найбільш складних видів кооперативної організації господарювання, саме тому вона породжує низку правових питань.

Вітчизняна юридична наука пропонує багатий матеріал щодо досліджень у кооперативній сфері. Однак серед них відсутні спеціальні дослідження стосовно переробної кооперації в сільському господарстві. У результаті цього специфіка організації та діяльності таких юридичних осіб залишилася невиявленою. У зв'язку з цим монографічне дослідження Х. А. Григор'євої є актуальним та цікавим із наукової точки зору, оскільки у ньому різносторонньо висвітлені питання особливостей юридичного стану сільськогосподарських переробних кооперативів.

Авторка вірно зазначає особливе становище сільськогосподарської переробної кооперації, яка займає своє специфічне місце між виробничими та обслуговуючими кооперативними організаціями. Відповідно до цього дослідниця робить ряд слушних висновків, зокрема, нам імпонує пропозиція щодо необхідності впровадження третього комбінованого типу сільськогосподарської кооперації. Нагальна потреба у цьому диктується вимогами сучасної кооперативної практики, а саме тяжінням переробних кооперативів до типу комбінованих (виробничо-обслуговуючих) організацій.

Позитивним, на наш погляд, є підхід дослідниці до використання та вдосконалення термінологічного апарату кооперативного права. Це стосується формулювання визначення поняття сільськогосподарських переробних кооперативів, під якими здобувачка розуміє різновид сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, основною функцією яких є переробка сільськогосподарської сировини, виробленої членами цього кооперативу, в результаті якої утворюється нова сільськогосподарська продукція. У зв'язку з наведеним надзвичайно доречним є виявлення змісту та аналіз співвідношення понять переробки, обробки та доробки сільськогосподарської продукції.

Серединне положення сільськогосподарської переробної кооперації, яке поєднує ознаки виробничих та обслуговуючих кооперативів, формує якісно нового суб'єкта права. Саме тому ґрунтовними є висновки авторки стосовно особливого локального нормативно-правового та договірної регулювання виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських переробних кооперативів. Зокрема, оригінальною є запропонована класифікація локальних нормативних актів, що приймаються такими кооперативними підприємствами.

У запропонованій роботі глибоко проаналізовані особливості утворення, ліквідації та реорганізації сільськогосподарських переробних кооперативів, досліджена правова природа та істотні умови угод про господарську участь членів розглянутих кооперативів, сформульовані важливі пропозиції та рекомендації стосовно їх укладення та реалізації. Це надає монографічному дослідженню не лише теоретичну цінність, а й формує його вагомий потенціал для застосування в кооперативній діяльності.

Безумовним здобутком наукового дослідження є висвітлення новітніх актуальних питань, що постали у зв'язку з набранням чинності низки нових нормативно-правових актів. Зокрема, мова йде про юридичні аспекти застосування аграрних розписок, ведення органічного виробництва, зайняття аквакультурою та біоенергетичною діяльністю з урахуванням особливостей функціонування сільськогосподарських переробних кооперативів. Звернення авторки до окреслених питань демонструє сучасний зміст і прогресивний характер роботи, її прагнення до охоплення актуальних тенденцій сьогодення та близької перспективи.

Незважаючи на своє вузькоспеціалізоване тематичне спрямування, монографічне дослідження Х. А. Григор'євої вносить суттєвий вклад у розвиток теорії кооперативного та аграрного права, оскільки містить аналітичні висновки щодо тенденцій розвитку кооперативного законодавства України. Запропонована робота формує авторське бачення найбільш актуальних векторів реформування неефективного правового регулювання кооперації в Українській державі. Нам глибоко симпатичні погляди дослідниці щодо запропонованих шляхів модернізації нормотворчих підходів у регулюванні кооперативних відносин. Слід також схвально відмітити еволюційний підхід авторки до подальшого вдосконалення вітчизняного кооперативного законодавства. Такий підхід продемонстрований, зокрема, у пропозиції щодо двоетапного розвитку законодавства щодо сільськогосподарської переробної кооперації, у розробці триступеневої концептуальної основи гармонійного розвитку системи кооперації в Україні, у запропонованій видозміні правової конструкції договору контракції сільськогосподарської продукції тощо.

Варто підкреслити й те, що у монографічній роботі комплексно висвітлені усі поставлені питання, що надає їй повний та завершений характер. Авторка успішно виконала завдання, які поставила перед собою відносно обраної тематики та наукової глибини проблематики. Дослідниця провела величезну роботу зі збору та узагальнення теоретичного і практичного матеріалу. Саме на цій

основі вона сформувала власні самостійні висновки та пропозиції. Наведене свідчить про те, що монографічне дослідження виконано на високому науково-теоретичному рівні та є суттєвим внеском до сучасної української правової науки.

Запропоноване монографічне видання буде цікавим і корисним для вчених-юристів, практиків кооперативного руху, аспірантів і студентів, а також для широкого кола читачів, які цікавляться проблемами кооперативних відносин, зокрема у сфері сільськогосподарської кооперації.

І. І. Каракаш,

завідувач кафедри аграрного,
земельного та екологічного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
Заслужений юрист України, професор

Сільськогосподарська кооперація в Україні має національний характер та власний шлях розвитку. Пріоритетність даної форми господарювання для вітчизняних аграріїв визначена на державному рівні, що обумовлено особливими перевагами сільськогосподарських кооперативів у забезпеченні прав членів, встановленні соціальної справедливості та підвищенні економічної ефективності сільськогосподарської діяльності. У зв'язку з виключною значущістю сільськогосподарської кооперації для України правовими проблемами її функціонування займалися такі вчені: Т. Є. Абова, З. С. Беляєва, А. А. Білека, Н. С. Гавриш, Я. З. Гаєцька-Колотило, О. В. Гафурова, В. В. Дем'яненко, В. П. Жушман, В. М. Єрмоленко, Ш. М. Ісмаїлов, І. І. Каракаш, В. А. Кодавбович, М. І. Козирь, П. Ф. Кулинич, В. І. Курило, В. М. Масін, М. А. Мацько, В. В. Носік, В. В. Панченко, О. О. Погрібний, Т. П. Проценко, І. І. Ромашкова, В. І. Семчик, І. О. Середа, О. М. Сонін, А. М. Статівка, Н. І. Титова, С. В. Тичинін, В. Ю. Уркевич, В. І. Федорович, К. В. Чернов, Т. М. Чурилова, Ю. С. Шемшученко, М. В. Шульга, В. В. Янчук, В. З. Янчук та інші. Роботи вказаних науковців ґрунтуються на класичних працях видатних учених-кооператорів, таких як М. І. Туган-Барановський та О. В. Чаянов. У працях вказаних науковців розкриті різноманітні аспекти правового регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні та сформовано фундаментальну теоретичну базу кооперативного права.

Дослідженню правових питань сільськогосподарської кооперації значно сприяли наукові праці вчених-економістів, які висвітлювали економічні аспекти діяльності сільськогосподарських кооперативів. Серед зазначених науковців слід відзначити В. В. Гончаренка, Ф. В. Горбоноса, В. В. Зіновчука, Г. А. Ісрафілова, А. В. Крисального, М. Й. Маліка, Л. В. Молдаван, Т. С. Ожелевську, Ю. В. Ушкаренку, В. О. Цимбала, Т. І. Яворську та інших.

Однак науковими дослідженнями не було охоплено правові особливості організації та діяльності сільськогосподарських переробних кооперативів як окремого специфічного різновиду сільськогосподарських кооперативів. У наукових працях були розкриті лише загальні родові ознаки сільськогосподарських кооперативів

у цілому та сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів зокрема, в той час як видовим ознакам сільськогосподарських переробних кооперативів не було приділено належної уваги. Перш за все відсутність наукових розробок пояснюється скупим законодавчим регулюванням, яке було б спрямоване безпосередньо на сільськогосподарські переробні кооперативи. Однак реалізація державної аграрної політики потребує належного наукового супроводу в аспекті вдосконалення правового положення окремих суб'єктів господарювання. Особливо актуальним це завдання є відносно сільськогосподарських переробних кооперативів як одного з найбільш перспективних різновидів кооперативних організацій в Україні. У світовому масштабі споживання продуктів переробки сільськогосподарської продукції невинно зростає, що відкриває для України досить привабливі перспективи експортних можливостей. Виробництво крохмалю, кормів, кормових добавок, олійних речовин тощо, за оцінкою спеціалістів, має суттєвий потенціал розвитку в українських реаліях. Окрім того, переробка сільськогосподарської продукції — це закономірний процес створення доданої вартості в агробізнесі та диверсифікації ризиків, пов'язаних зі збутом продукції. Завдяки тому, що сільськогосподарські переробні кооперативи об'єднують, насамперед, дрібних та середніх виробників сільськогосподарської продукції, дані кооперативні організації здатні позитивно вплинути на поступальний розвиток українського села та сільського господарства в цілому.

Реформування кооперативного законодавства, динамічна зміна соціальних умов та інші об'єктивні фактори сьогодення зумовлюють необхідність глибокого дослідження правових проблем організації та діяльності сільськогосподарських переробних кооперативів та формування шляхів вдосконалення нормативно-правової основи їх функціонування.

Саме тому метою даного монографічного дослідження є визначення правових особливостей організації та діяльності сільськогосподарських переробних кооперативів, формулювання на цій основі теоретичних узагальнень і практичних рекомендацій для удосконалення правового регулювання відносин за участю сільськогосподарських переробних кооперативів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в монографії висновки і пропозиції можуть бути використані: у *нормотворчій діяльності* — в результаті монографічного дослідження сформульовано та обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення Цивільного, Господарського, Податкового кодексів України, законів України «Про сільськогосподарську кооперацію»,

«Про кооперацію» в аспекті регулювання ними відносин щодо організації та діяльності сільськогосподарських переробних кооперативів, а також аргументовано необхідність прийняття низки нормативно-правових актів із метою вдосконалення регулювання зазначених відносин; у *правозастосовній діяльності* — запропоновані практичні рекомендації можуть бути використані для спрощення процесу створення сільськогосподарських переробних кооперативів та підвищення ефективності їх діяльності; у *наукових дослідженнях* — для подальшої розробки проблем правового регулювання організації та діяльності сільськогосподарських переробних кооперативів в Україні; у *навчальному процесі* — при викладанні курсів «Аграрне право України» та «Кооперативне право України», при підготовці відповідних підручників і навчальних посібників.

Автор висловлює щиру подяку шановним рецензентам: доктору юридичних наук, професору В. М. Єрмоленку — завідувачу кафедри аграрного, земельного та екологічного права ім. академіка В. З. Янчука Національного університету біоресурсів та природокористування України та доктору юридичних наук, професору В. В. Носіку — професору кафедри земельного та аграрного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Особливу вдячність автор висловлює своєму вчителю, наставнику, Людині з великої літери — професору І. І. Каракашу — за підтримку, цінні поради та зауваження, які сприяли розвитку даного дослідження. Щирі слова подяки заслуговує кандидат юридичних наук, доцент Н. С. Гавриш, яка виступала науковим керівником дисертаційного дослідження, що стало підґрунтям для даної монографії. Підготовці наукового дослідження сприяли творча атмосфера та дружний колектив кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія». Саме тому окрему подяку автор адресує усім членам кафедри — за активну участь у підготовці та обговоренні монографічного дослідження.

Наостанок варто зазначити, що дана праця не побачила би світ, якби не всебічна підтримка та безмежна віра членів сім'ї автора, за що їм низький уклін та сердечна подяка.

СУЧАСНІ НАПРЯМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

1.1. Науково-теоретичні засади розвитку кооперативних відносин в Україні

Кооперація в Україні має давні національні традиції та характерні особливості. При цьому кооперація — це настільки багатогранне явище, що досліджується вона, як правило, за певними напрямками та видами, і це є певною мірою виправданим (у зв'язку з відмінністю умов функціонування різних кооперативів). Проте для того, щоб краще розуміти, які процеси відбуваються в кооперативному секторі на сучасному етапі, та мати можливість робити кваліфіковані висновки й прогнози щодо його розвитку, необхідно досліджувати кооперацію загалом — як цілісне явище.

Поняття кооперації давно увійшло до вітчизняної законодавчої лексики. Проблемність полягає в тому, що аналіз використання даного терміна в контексті різних нормативно-правових актів вказує на неоднозначність розуміння кооперації. Дослідження усієї нормативно-правової бази дозволяє виявити кілька сотень документів різної юридичної сили, що містять дане поняття. Така широка розповсюдженість поняття кооперації в законодавчих актах вимагає уважного та глибокого дослідження багатогранності даного терміна. У результаті наукового вивчення та систематизації нормативного матеріалу можна виявити кілька основних значень кооперації, які зустрічаються в українському законодавстві.

1. *Кооперація як система кооперативних організацій.* Даний підхід використано у спеціальному Законі України «Про кооперацію», що розуміє під кооперацією взаємопов'язану сукупність усіх кооперативів та кооперативних об'єднань в Україні.

2. *Кооперація як співробітництво.* Саме таке корінне лексичне значення дане слово має в перекладі з латинської мови (соoperatio — співробітництво). У такому значенні поняття кооперації вживається у великій кількості нормативно-правових актів (наприклад, у За-

коні України «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996 року, розпорядженні Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні», наказі Мінагрополітики від 18 вересня 2013 року «Про затвердження форми та порядку розроблення Програми створення (модернізації) виробничих потужностей і робочих місць» тощо).

Крім того, на основі законодавчих актів, що містять поняття кооперації, можна провести внутрішню класифікацію кооперації в значенні співробітництва відповідно до напрямів діяльності (виробнича, науково-технічна, навчальна, оборонна тощо) та за суб'єктами (кооперація між суб'єктами господарювання, державами, органами державної влади, науковими установами тощо). Однак, наприклад, у розпорядженні Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2001 року № 506-р «Про участь українських підприємств у Міждержавній виставці, присвяченій 10-й річниці створення СНД» демонструється розмежування понять кооперація та співробітництво. Слід відмітити, що такий підхід є казуальним, а не традиційним.

3. *Кооперація як взаємодія.* Така позиція стала основною в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність», що називає міжнародною кооперацією взаємодію двох або більше суб'єктів господарської діяльності, при якій здійснюється спільна розробка, виробництво, реалізація кінцевої продукції та інших товарів на основі спеціалізації з координацією відповідних програм [247].

4. *Кооперація як об'єднання.* Так розуміється кооперація, наприклад, у Законі України «Про фермерське господарство», у ст. 26 якого кооперація фермерських господарств пояснюється через створення ними сільськогосподарських (далі — с/г) кооперативів, кооперативних банків, спілок та інших об'єднань, господарських товариств [271]. Схожа позиція закріплена в Законі України «Про споживчу кооперацію», у ст. 1 якого споживча кооперація визначається як добровільне об'єднання громадян для спільного ведення господарської діяльності з метою поліпшення свого економічного та соціального стану [264].

5. *Кооперація як контракт.* Таке трактування є спірним для класичної теорії кооперативного права, однак зустрічається в нормативних документах. Наприклад, у Положенні про порядок видачі ліцензій на експорт озоноруйнуючих речовин і продукції, що їх містить, затвердженому наказом Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі України від 15 квітня 1998 року № 209, зовнішньоекономічні контракти визначаються через поняття коопера-

ції. Також у значенні договору кооперація вживається в Положенні про порядок ліцензування імпорту товарів у 2002 році від 1 лютого 2002 № 33 (наразі втратило чинність). У даному нормативно-правовому акті серед видів зовнішньоекономічних контрактів перелічувались: продаж, виробничо-технічна кооперація та науково-технічні зв'язки, прикордонна та прибережна торгівля тощо [257]. Наведений перелік демонструє неадекватність формулювання не лише поняття кооперації, але й інших аспектів: наприклад, торгівля — це діяльність, а не контракт.

Отже, у вітчизняній нормативно-правовій базі термін «кооперація» використовується в п'яти основних значеннях, із чого випливає неможливість зведення цього поняття до певного єдиного знаменника, оскільки подібний підхід безпідставно збіднить нормативно-лексичне значення кооперації.

При цьому розглянуті нами значення мають внутрішні логічні зв'язки. Так, кооперація як система кооперативних організацій є окремим випадком кооперації як об'єднання. Аналогічно кооперація як співробітництво є окремим випадком кооперації як взаємодії. Таке співвідношення пояснюється тим, що поняття взаємодії ширше та охоплює співробітництво як різновид. Кооперацію як договір розглядати недоречно. Однак при цьому кооперація як об'єднання, співробітництво чи взаємодія можуть опосередковуватись укладанням відповідного договору (контракту). Побудова таких внутрішніх системних взаємозв'язків характеризує кооперацію як цілісне, хоча й багатозначне поняття, яке є невід'ємною частиною нормативної лексики вітчизняного законодавства.

Важливим питанням, що постає при дослідженні проблематики вживання поняття кооперації в українському законодавстві, є його співвідношення з поняттям інтеграції. Особливо актуальним це є відносно документів міжнародного рівня та політичного характеру, в яких дані поняття вживаються одночасно. Так, наприклад, у постанові Верховної Ради про Звернення Верховної Ради України до Голови Ради Міжпарламентської асамблеї держав — учасниць СНД від 22 травня 2003 року кооперація вживається в значенні «об'єднання», а інтеграція розуміється як «входження». У цьому контексті можливим є висновок щодо різних правових наслідків таких процесів, а саме: в умовах кооперації серед учасників панує рівноправність, а при інтеграції відбувається підпорядкування одних суб'єктів іншим. У Програмі інтеграції України до ЄС, схваленій Указом Президента від 14 вересня 2000 року (у 2015 році втратив чинність), представлено інший ракурс співвідношення аналізованих понять. У даному документі серед пріоритетних напрямів інтеграційного руху були

названі міжгалузева, патентна, промислова кооперація, міжнародна кооперація в праці, дослідницька кооперація, міжрегіональна кооперація [259]. Контекст Програми розглядає різнобічну кооперацію засобом зближення (інтеграції) України та ЄС.

Аналіз спеціальної літератури демонструє наявність трьох основних підходів до визначення характеру співвідношення понять кооперації та інтеграції: а) кооперація є ширшим поняттям, ніж інтеграція (Т. Лункіна [157]); б) інтеграція включає в себе кооперацію як окремий різновид (А. П. Бармін [19, с. 60], А. І. Бурак [30, с. 6], С. Г. Іткулов [105, с. 12], І. Т. Насретдінов [180, с. 188], Н. В. Хохлова [347]); в) кооперація та інтеграція розглядаються як тотожні поняття (І. А. Ільїн [102, с. 73]). На нашу думку, співвіднесення понять кооперації та інтеграції у вищевказаних напрямках є непродуктивним, адже кооперативні та інтегративні процеси, незважаючи на оманливу зовнішню схожість, мають різні мету та результат. Так, інтеграція (від лат. «сполучення») — це процес об'єднання частин у ціле, у той час як кооперація характеризує саме співробітництво. За кооперації не відбувається втрата учасником своєї автономності, тоді як кінцевою метою інтеграції є злиття автономних одиниць у єдине ціле.

Ще одним близьким терміном, який часто використовується вченими при дослідженні кооперативних відносин, є концентрація. Поняття концентрації має латинське походження та означає «зосередження навколо центру». Відносно с/г виробництва концентрація — зосередження виробництва певного виду продукції на одному чи кількох підприємствах, результатом чого стає збільшення обсягів виробленої продукції. Концентрація підприємств найчастіше проходить у формі централізації, тобто зосередження передусім функцій управління. Від інтеграції концентрація відрізняється тим, що в результаті її проведення не відбувається злиття учасників чи трансформації в єдине ціле; від кооперації відрізняється тим, що концентрація має один вектор — більшість учасників рухаються в напрямі до певного найбільш сильного учасника (центру), тоді як при кооперації усі учасники рівні між собою та зберігають цей статус протягом часу об'єднання.

У рамках нашого дослідження кооперація розглядатиметься насамперед як сукупність кооперативних організацій, хоча жорсткого розмежування різних граней цього багатогранного поняття провадитися не буде з огляду на внутрішню цілісність даного явища.

Кооперативні організації були предметом дослідження багатьох видатних вчених, однак соціальні, економічні та правові умови надзвичайно динамічні, їх розвиток та постійна зміна перманентно

впливають на становище кооперації в суспільстві. Сьогодні кооперативний сектор усе більше цікавить нормотворчі структури, що, у свою чергу, приводить до їхньої активності у відповідному правовому полі. Дані процеси потребують свого аналітичного вивчення та систематизованого узагальнення. Саме тому виявлення характерних тенденцій, проблем та перспектив розвитку української кооперації в цілому в сучасних умовах є надзвичайно актуальним завданням на шляху до вивчення правового становища с/г переробних кооперативів.

Сфери діяльності, що можуть кооперуватися в Україні, достатньо різноманітні: сільське господарство, споживче забезпечення, промисловість, кредитна діяльність, житлове та нежитлове будівництво, садівнича й дачна діяльність, транспорт, торгівля та громадське харчування, сфера побутових, освітніх, соціальних послуг тощо. Кожна з названих гілок кооперації має власний шлях, нормативно-правову базу та різний ступінь державної підтримки. У зв'язку з цим різні види кооперації в Україні функціонують досить нерівномірно: споживча кооперація переживає стабільний спад, кредитна — будучи на підйомі, була суттєво скомпрометована глибокими кризовими явищами та втратила довіру серед населення. Державна нормотворча політика відносно кредитної та житлово-будівельної кооперації відрізняється непослідовністю, що має характерний вияв у періодичному прийнятті та скасуванні відповідних концепцій розвитку. Представники садово-дачної, соціальної, медичної та інших видів кооперації тяжіють до функціонування в інших організаційно-правових формах — господарських товариствах, приватних підприємствах, громадських організаціях тощо.

Серед усіх можливих різновидів саме с/г кооперація є найбільш пріоритетною в очах законодавця. Такий висновок можна зробити в результаті аналізу нормативного масиву, що присвячений даному виду кооперативів. Важливо, що з 19 січня 2013 року діє нова редакція Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [263], яка суттєво змінила правове регулювання цих юридичних осіб та — що головне в аспекті нашого дослідження — вказала на обраний напрям розвитку вітчизняного кооперативного законодавства. Кількість статей нової редакції скоротилась більш ніж удвоє, що відбулось за рахунок відсилання до Закону України «Про кооперацію» [249] з усіх загальних питань. Крім модернізації спеціального законодавства, с/г кооперативи стимулюються за допомогою програм загальнодержавного та регіонального масштабу, що спрямовані переважно на їх фінансову підтримку та матеріально-технічне забезпечення.

Існує думка про те, що с/г кооперація в Україні безповоротно втратила свої національні надбання та потребує запозичення ефективних механізмів правового регулювання в успішних державах сучасності. Дійсно, іноземний досвід пропонує широкий спектр можливих вдалих моделей розвитку кооперації в сільському господарстві. Однак необхідно враховувати, що ці моделі успішно працюють на ґрунті відповідної правової системи цієї держави, органічно переплітаючись з іншими інститутами. Автоматичне перенесення іноземних правових норм і положень у вітчизняне законодавство, всупереч бажаному швидкому ефекту, може принести лише кризові явища. У даному випадку логічним є порівняння української кооперації з досвідом країн, що мають із нашою державою спільний історичний шлях. Так, наприклад, Білорусь іде шляхом розвитку попередніх напрацювань, зберігаючи у своєму кооперативному законодавстві поняття «колгосп», яке є надбанням радянського періоду. Це свідчить про усвідомлене прийняття своєї історії, а також модернізацію та оновлення вітчизняних правових інститутів, які потребують реформування.

Україна «скроїла» свій Закон «Про сільськогосподарську кооперацію» по західноєвропейських лекалах. Однак національну спадкоємність можна все ж виявити, і вона виражається, зокрема, у такому. Багатий досвід діяльності потужної кооперативної системи «Маслосоюз» під керівництвом Андрія Палія в 20-ті роки ХХ століття на Західній Україні є безцінним джерелом ефективної національної практики с/г кооперації. Однією з найбільш значущих виробничих сфер діяльності цієї системи була переробка молочної сировини в масло та інші молочні продукти. Теоретичну основу такої діяльності склали напрацювання М. І. Туган-Барановського, який у 1918 році фактично змалював правову модель с/г переробного кооперативу: «В сучасній маслодільній артілі господарями є її члени, що постачають молоко, між котрими поділяється і весь чистий прибуток маслодільної артілі. Сама ж переробка молока на масло провадиться за допомогою найманих робітників, які ніякої участі в чистому прибуткові артілі, рівно як і в керуванні справами її, не беруть» [327, с. 14]. Отже, український законодавець орієнтувався не на радянський період, що ближчий за часом, а зазирнув у далекий, однак найбільш успішний відрізок розвитку с/г кооперації в Україні, почерпнувши звідти корисну практику створення переробних кооперативів. Вважаємо цей факт позитивним, адже, як зазначав В. В. Дем'яненко, занижена оцінка вітчизняного потенціалу перекидає шлях до національних витоків [70, с. 10].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про кооперацію» кооперативні організації можуть створюватися для задоволення економічних, соціальних та інших потреб своїх членів. Помітно, що формулювання можливої мети діяльності кооперативів досить широке та неоднозначне. У деяких ситуаціях це призводить до виникнення питання доцільності застосування саме кооперативу як організаційно-правової форми. Для досягнення подібних цілей існують альтернативні шляхи, наприклад, створення громадського об'єднання. Існували наукові спроби співвіднести дані поняття, віднайти їх органічну єдність, однак такий підхід не досить вдалий з огляду на принциповість відмінних рис між ними. Хоча професори В. І. Семчик та О. О. Погрібний називали кооперативи «громадськими організаціями виробничого і невиробничого призначення з метою задоволення економічних, соціальних і культурних інтересів» [210, с. 138], проте в даному контексті акцент зроблено більше на тому, що в кооперативи об'єднуються саме громадяни, а не капітали. Між вказаними організаційно-правовими формами існують суттєві відмінності. По-перше, кооператив міцніше пов'язує своїх членів, перш за все, за рахунок майнових відносин, які формуються в результаті здійснення пайових внесків. Тоді як в ч. 6 ст. 3 Закону України «Про громадські об'єднання» встановлено відсутність майнового інтересу членів такого об'єднання [223]. По-друге, кооператив надає послуги лише (або переважно) своїм членам, у той час як громадське об'єднання може обслуговувати широке коло бажаючих. Отже, доцільність створення кооперативу чи громадського об'єднання буде визначатись поставленими завданнями та цілями засновників. Показово в даному випадку, що станом на 2015 рік загальна кількість зареєстрованих громадських організацій та спілок у чотири рази перевищує загальну кількість обслуговуваних кооперативів.

На основі комплексного аналізу показників статистичних спостережень та наукової літератури з кооперативних питань можна сформулювати деякі узагальнюючі висновки щодо тенденцій розвитку та сучасного стану кооперації в Україні.

По-перше, малочисельність кооперативних організацій у загальній структурі діючих організаційно-правових форм. Аналітична обробка статистичних даних змальовує тенденцію останніх років, яка полягає в незначному зменшенні процентного співвідношення кооперативного сектора відносно інших організаційно-правових форм (від 2,9 % у 2006 році до 2,3 % у 2015 році). При цьому катастрофічно зменшилася доля с/г кооперативів — більш ніж на 40 % за останні вісім років. При такому спаді с/г кооперації відносно

збереження загальної кількості кооперативів відбулося за рахунок кооперації в інших галузях, причому пріоритетною є сфера послуг: на сьогодні в Україні обслуговуючих кооперативів у сім разів більше, ніж виробничих (відповідно 16971 і 2337 юридичних осіб). Цікаво відмітити, що така ситуація не притаманна сільському господарству: кількість с/г виробничих кооперативів майже рівна кількості с/г обслуговуючих (відповідно 998 і 916 осіб).

Кооперативи — що були скомпрометовані й у радянський період, і в часи стихійної перебудови на шлях ринкової економіки, і масовим банкрутством кредитних спілок 2008–2009 років, а також іншими прикладами невдалого досвіду — поступились своїм місцем господарським товариствам, у формі яких наразі діють підприємства та організації переважно у всіх галузях економіки. У їхньому розвитку також можна окреслити чітку тенденцію останніх років, а саме: акціонерні товариства (далі — АТ) зменшують свою кількість та процентне співвідношення порівняно з товариствами з обмеженою відповідальністю (далі — ТОВ). Так, станом на 1 липня 2015 року доля АТ серед усіх зареєстрованих юридичних осіб склала 1,4 %, ТОВ — 42,8 %, тоді як у січні 2006 року їхні частки були відповідно 3,2 % і 30,4 %, у січні 2009 року — 2,5 % і 32,9 %, у лютому 2013 року — 1,9 % і 36,5 % [191].

Для стабільного розвитку системи господарських відносин необхідно також використовувати різні організаційно-правові форми діяльності, зокрема форму кооперативу [91, с. 65]. У даному аспекті варто провести аналітичний огляд співвідношення об'єму нормативно-правового регулювання з фактичним розвитком відповідної організаційно-правової форми. Зарегульованість не йде на користь чисельності АТ в Україні: з часів прийняття спеціального Закону їх кількість продовжувала зменшуватись. Відносна простота правового регулювання становища ТОВ дає свої плоди: дана організаційно-правова форма є лідером за кількістю зареєстрованих суб'єктів. Схожу аналогію можна провести й щодо приватних підприємств (далі — ПП), діяльність яких ґрунтується на загальному законодавстві та не має спеціального нормативно-правового регулювання. Саме в цьому ліберальному правовому становищі полягає привабливість ПП для бажаючих зареєструвати приватний бізнес. У результаті ПП займає друге місце за кількістю зареєстрованих суб'єктів. Отже, причиною спаду кооперативного руху не можна назвати відсутність законодавчого регулювання — існують відповідні профільні закони, що регламентують основні правові питання кооперації (закони України «Про кооперацію» [249], «Про сільськогосподарську кооперацію» [263], «Про споживчу коопера-

цію» [264], «Про кредитні спілки» [251]). Такої обширної правової бази немає у ТОВ та ПП, але вони надзвичайно популярні в Україні. З наведеного можна навіть зробити зворотний висновок: не відсутнє, а наявне законодавче регулювання гальмує розвиток кооперативів в Україні. Проте в цьому аспекті не можна взагалі відмовити кооперації в спеціальному правовому забезпеченні, тому що існує реальна загроза втрати нею своїх принципових характеристик та злиття з господарськими товариствами, до чого тяжіють багато з нині функціонуючих кооперативних організацій.

Отже, відносно кооперації законодавцю необхідно зберегти баланс: не «зарегулювати» дані правовідносини та не будувати зайві бар'єри в їхньому розвитку, проте й не залишати кооперативний сектор без належного нормативно-правового базису. Основну свою увагу державним органам та органам місцевого самоврядування варто зосередити саме на стимулюванні створення та стабільного функціонування кооперативів у різних сферах. Такий напрям, перш за все, реалізовується через розробку спеціальних законів, які б регулювали особливості деякої галузевої кооперації (наприклад, законів України «Про житлово-будівельну кооперацію», «Про садівничі та дачні кооперативи»); впровадження спеціальних програм розвитку, сприяння, підтримки кооперативів; за допомогою зрозумілої податкової політики протекціоністського спрямування.

По-друге, стало нерозуміння та неприйняття суспільством кооперативної ідеї. Ототожнення колективних господарств з кооперативами призвело до того, що навіть сьогодні багато людей не розуміють принципової різниці між цими двома типами економічної організації [284, с. 40]. Цьому негативному явищу сприяли не лише спотворення поняття кооперативу в радянський період, а й компрометуюча діяльність квазікооперативів. Вони мають із традиційними кооперативами лише спільну назву, тобто вони взагалі не є кооперативними підприємствами за своєю природою [98, с. 240].

Глибинною причиною даної тенденції, зокрема в сільському господарстві, М. В. Людвічук вважає невідповідність кооперативної форми господарювання менталітету українського селянства в цілому (що виражається в прагненні селян одноосібно вести своє господарство). Поряд із цим висловлюються міркування стосовно нівеляції в українського населення традицій кооперативної культури та кооперативного мислення, громадянської свідомості, взаємної довіри учасників тощо [158, с. 261]. На думку Ф. В. Горбоноса, набутий досвід розвитку кооперації в минулому не приживається в нинішніх умовах через психологічну неготовність людини до пошуку нетрадиційних форм організації праці й виробництва. Для

людини, яка звикла до своєї попередньої форми організації праці та звичного способу життя, особливо в час занепаду аграрного сектора, сприйняття нових організаційних структур є болісним, ризикованим і невпевненим [55, с. 252].

По-третє, активне вивчення проблем кооперації, незважаючи на кризовий стан кооперативного сектора й панівну роль господарських товариств в Україні. Багато вчених правників, економістів, істориків досліджують шляхи покращення ситуації та відродження кооперативного руху в державі. Така позитивна тенденція пояснюється не лише виключною ефективністю кооперації як дієвого інструменту проти засилля посередницьких непродуктивних структур, але також її метою, яку М. І. Туган-Барановський сформулював як «не добування найбільшого прибутку на витрачений капітал, а навпаки, збільшення через спільне господарювання трудового доходу своїх членів або зменшення їх видатків», «не найбільший прибуток, а найбільший добробут членів кооперативу» [328, с. 44]. Проте така діяльність, на жаль, переважно залишається суто науковою, а її результати не популяризуються, хоча це би сприяло просвіті населення, подоланню психологічних бар'єрів, що закономірно були закладені невдалим досвідом.

По-четверте, поява кооперативів нової генерації. Професор В. В. Зіновчук протиставляє їх кооперативам в звичному розумінні [98, с. 241]. Принципи їх організації та діяльності дещо відрізняються від загальноприйнятих (наприклад, закрите членство, розподіл прибутку пропорційно вкладеному капіталу тощо). Цей процес уже набув поширення в США, Канаді, Західній Європі та очікувано розвиватиметься і в Україні. Еволюційна зміна кооперативних засад — це закономірне явище, що мало місце протягом усього часу існування кооперації, тому не слід його сліпо заперечувати. Проте в даному аспекті є серйозна проблема розмежування кооперативів нової генерації та квазі- й псевдокооперативів. Наразі буде досить складно провести практичний чіткий поділ з огляду на низьку правову культуру більшості населення України та, зокрема, через мінімальний рівень обізнаності громадян щодо класичної системи кооперативних принципів. Однак ці потенційні загрози мають бути усунуті за допомогою продуманого законодавства.

По-п'яте, створення системи кооперативного законодавства, ядром якого є Закон України «Про кооперацію». На основі даного закону розробляються спеціальні закони, які регулюють лише характерні особливості, притаманні галузевим видам кооперації. У зв'язку з цим логічно буде очікувати прийняття спеціальних законів (наприклад, «Про житлову кооперацію») та внесення змін до

нині діючих (перш за все, в закони України «Про кредитні спілки» та «Про споживчу кооперацію»). Стає зрозумілим, що обраний вектор розвитку кооперативного законодавства на сьогодні виключає створення Кооперативного кодексу — його системоутворюючу роль виконуватиме Закон України «Про кооперацію».

По-шосте, пріоритетність с/г кооперації в Україні. Дана тенденція простежується через наявність найширшої бази правового регулювання, розробку спеціальних програм допомоги та стимулювання розвитку, особливу увагу до профільного закону.

Розвиток кооперації в Україні, зокрема сільськогосподарської, знаходиться на невтішному рівні, що актуалізує необхідність визначення основних факторів, що пригнічують функціонування вітчизняного кооперативного руху. Практично кожен науковець, який займається дослідженням кооперативних відносин, вказує на певний виявлений ним проблемний аспект та намагається знайти джерело того ключового негативного впливу на кооперацію, що необхідно усунути чи нейтралізувати. На нашу думку, основна проблема полягає в одночасній дії цілого комплексу причин, які заважають кооперації посісти достойне місце в господарстві України, при цьому вони можуть бути представлені у вигляді трьох груп факторів.

1) Людський фактор:

а) *відсутність необхідних особистісних якостей*. Життєздатний кооператив може бути сформований тільки визначеним типом виробника: який має високу мотивацію до с/г виробництва [182, с. 200; 183, с. 11], демонструє лояльність [300, с. 193], суспільну активність і вірність кооперативній справі [306, с. 146], має особисту зацікавленість у досягненні високих економічних результатів у поєднанні з загальними інтересами [315, с. 57]. Особливі труднощі, з якими стикаються с/г виробники, полягають у відсутності явного лідера і професійних спеціалістів для організації та управління об'єднанням [377, с. 661];

б) *низький рівень обізнаності та освіти потенційних кооператорів*. На нашу думку, добре ілюструє цю проблему образний вислів академіка В. Мілосердова: «Якщо влада все ж таки розуміє необхідність кооперації, то їй ще необхідно перекопати в цьому селян» [364, с. 87]. Прагнення урядів кран із нерозвиненого аграрного галуззю перескочити етап формування «цивілізованих кооператорів» у більшості випадків дискредитує ідею кооперації та шкодить її просуванню [82, с. 88]. Коренем проблеми є відсутність продуманої системи кооперативної просвіти, освіти та виховання, пропаганди кооперативних цінностей [69, с. 8]. Необхідним є активне вико-

ристання у засобах масової інформації пропаганди кооперативної філософії та ідеології [376, с. 509]. Л. П. Горкіна вважає, що метою такого масового інформування повинно стати поширення кооперативної ідеології та створення кооперативного клімату [56, с. 11];

в) *високий рівень недовіри в суспільстві*, причому як у міжособистісній сфері, так і до кооперативної форми господарювання в цілому. На гострий стан цієї проблеми вказують такі дослідники, як Н. Г. Володіна і С. Г. Головіна [38, с. 4], М. А. Коряковцева [136, с. 150], Н. М. Лебєдева і О. М. Татарко [153, с. 17], Т. Ф. Яніна [377, с. 661] та інші. В умовах конкуренції люди вважають, що їхні цілі взаємодіють негативно, успіх одного погано відображається на іншому, успішне досягнення цілей однією людиною не дозволяє зробити те саме іншій [136, с. 152];

г) *вплив негативного історичного досвіду*. Ця проблема має глибокі корені, оскільки від добровільної масової кооперації, що успішно функціонувала в нашій країні на початку 1900-х років, сьогодення відділяє ціле сторіччя. Кооперація асоціюється у громадян або з радянськими формами господарювання (колгоспами та радгоспами), або з перебудовними кооперативами 1990-х років. Обидва варіанти є прикладами невдалого досвіду, адже сама ідея кооперації при цьому була «неодноразово дискредитована, спотворена та звulгаризована» [332, с. 3]. Особливо сильно на громадську свідомість вплинуло реформування кооперативного сектора в перші роки незалежності. Соціологічні дослідження, що були проведені на початку перебудови, продемонстрували психологічну та емоційну неготовність громадян до нових форм господарювання. Реформування призвело до прояву такого ступеня відчуження, за яким слідує повний розвал села як мікрокосму, як спільноти людей однієї соціально-економічної долі [67]. Негативний досвід кооперативного руху в 1990-х призвів до дискредитації кооперації в очах сільського населення [183, с. 11]. Радикальні зміни в епоху перебудови змусили багатьох переглядати ідеї та цінності селянської общини, що породило в постсоціалістичному суспільстві глибоку ціннісно-нормативну невизначеність [116, с. 65];

г) *протистояння індивідуалістичних та колективістських тенденцій*. Кардинальні зміни в ідеологічних та соціально-економічних умовах життя українського суспільства спричинили болісний відхід від традиційних цінностей українського народу, що споконвіку базувалися на взаємодопомозі та общинності. Стає помітним глобальне насадження цінностей індивідуалізму, що суттєво відбивається на зниженні прагнення людей до об'єднання, колективності та кооперації. Позиції науковців, які досліджували різні

аспекти вказаної проблеми, можна умовно поділити на три групи: а) проіндивідуалістична (її висвітлюють Л. А. Коробейнікова [135, с. 8], Т. В. Розова і Я. О. Легеза [279, с. 29]); б) проколективістська (її прибічниками можна назвати таких вчених, як Т. П. Близнюк [25, с. 261], Л. А. Бутенко [31], І. С. Ващенко [33, с. 858], К. Ю. Вороніна [45, с. 32], М. Г. Зеленцова [94, с. 148], Д. О. Труфанов [326, с. 93], М. А. Тульнова [329, с. 124]); в) інтеграційна (обґрунтовується у працях Т. Л. Крюкової [143, с. 131], Д. Майерса [159, с. 255], О. М. Тесленка [318, с. 85]);

д) *високий ступінь інертності суспільства*. У різних сферах українського суспільства налічується дуже багато проблем, які могли б досить ефективно вирішитися із застосуванням механізмів кооперації. Однак цього не відбувається, зокрема тому, що такий шлях вимагає активних власних дій індивідів. Як зазначає Т. В. Розова, коріння інертності слід шукати у звичці — механізмі відхилення від будь-якого конструктивного партнерства, окрім суто вимушеної та мінімізованої взаємодії в заданих рутинних рамках. Тактика соціальної взаємодії тут — втеча від співпраці, від позитивної соціальної взаємодії та від пов'язаних із нею імперативів соціальної адекватності [279, с. 21].

2) Економічний фактор:

а) *обмеженість та суттєвий брак фінансування, зокрема стартового;*

б) *неоднорідність інтересів членів кооперативної організації*. Як пише Н. С. Дешковська, це має значний вплив на розвиток конкретного кооперативу та кооперації в цілому, адже демонструє різнонаправленість потреб членів-власників [74, с. 155]. О. О. Юрманова досить детально описує конфлікти, які виникають у кооперативах та активно вивчаються у спеціальній літературі: проблема безбілетника; проблема горизонту; проблема портфелю; проблема контролю; проблема витрат впливу [373, с. 475—476].

3) Законодавчий фактор:

а) *наявність недоліків у правовій моделі кооперативу*. Серед основних дефектів можна відзначити: відсутність стрункої законодавчої концепції кооперації; механічне перенесення іноземних засад кооперації без їх адаптації до вітчизняних реалій; жорстка орієнтація на модель традиційного кооперативу; відсутність багатьох життєво необхідних кооперативних законів;

б) *стійка невизначеність із системою оподаткування кооперативних організацій*.

Проаналізувавши представлені групи обставин, що заважають розвитку кооперації в Україні, вважаємо, що найбільш небезпеч-

ними є причини, які входять до групи людського фактора. Прагнення людей до вигідного співробітництва здатне подолати усі інші бар'єри на шляху до кооперації. Такий висновок нам демонструє красномовна історія кооперативного руху в нашій країні на початку ХХ ст. — саме в той період була відсутня сприятлива законодавча база, нормотворці всіляко відтягували прийняття спеціального закону, державні органи прискіпливо контролювали та багато в чому перешкоджали формуванню кооперативних організацій, відмічалася гостра нестача в збіднілого населення грошових коштів — але усе це не спинило кооперативний рух, для якого саме ця доба стала періодом розквіту та пікової добровільної масовості. Однак справа в тому, що усунути проблеми економічного та правового характеру значно легше, ніж подолати психологічні та особистісні перепони в переважній більшості населення України.

На наш погляд, певним чином проблема розвитку кооперації в Україні криється в постійному культивуванні її консервативності. Перш за все, це має прояв у понятті кооперативних принципів — основних засадах діяльності кооперативних організацій. Міжнародний кооперативний альянс у 1995 році закріпив такі кооперативні принципи: добровільне і відкрите членство; демократичний контроль; участь членів в економічній діяльності; самоуправління й незалежність; освіта, професійна підготовка та інформація; співпраця між кооперативами; турбота про громади. Проблемність принципів с/г кооперації постає найбільш гостро в розрізі дотримання кооперативної ідентичності. Учені, досліджуючи вказане питання, звертають увагу на те, що вміщені до Декларації про кооперативну ідентичність «лаконічний» та «розгорнутий» варіанти формулювання семи універсальних кооперативних принципів не мають чіткої завершеності, що окрім усього іншого спонукає до їх стислого викладу без диференціації за мірою важливості чи будь-якою ієрархією між ними [150, с. 7]. У зв'язку з цим наукова думка намагається подолати утворену прогалину, прагне класифікувати та впорядкувати кооперативні принципи відповідно до певних ознак. Наприклад, О. Ю. Бабаєв поділяє їх на економічні, організаційні та соціальні [12, с. 118]. С. Г. Бабенко підходить більш масштабно та виділяє принципи кооперації (стосуються взагалі кооперативної діяльності як такої) та кооперативні принципи (стосуються створення та функціонування кооперативів як самостійної організаційно-правової форми юридичних осіб) [13, с. 24]. Зазначена класифікація, на нашу думку, все ж не має чіткого критерію поділу, а це впливає на однозначність розмежування відповідних принципових засад.

Окрім системи традиційних загальновизнаних кооперативних принципів у літературі зустрічаються деякі варіанти авторського бачення елементів цієї системи. Наприклад, Л. В. Об'єдкова виділяє принцип адекватності кооперативної діяльності природі та базовим цінностям кооперації, який означає орієнтацію перш за все на закладені в ній самій можливості [188, с. 68]. А. О. Пантелеймоненко вказує на існування принципу тотожності, що характеризує подвійний зв'язок між членами та кооперативом, коли член кооперативу є його власником та одночасно користувачем послуг [196, с. 27]. Вважаємо, що вказаному засадничому положенню присвоєно невдалу назву, оскільки поняття тотожності не відбиває вкладеного у принцип змісту.

Г. М. Запорожченко висловила цікаву думку, запропонувавши єдиний принцип кооперації, який є беззаперечною ознакою кооперативу, на відміну від прийнятих міжнародним співтовариством принципів, жоден із яких не може претендувати на універсальність. У якості такого засадничого принципу дослідниця виділяє структурну будову кооперативу, що складається з незалежних автономних господарств [92, с. 113]. Проте, на наш погляд, авторка необґрунтовано в довільному порядку змішала ознаки кооперативу та принципи його діяльності.

Визначення кооперативних принципів неможливе без аналізу близьких понять «кооперативні цінності» та «кооперативні заповіді». Дані категорії використовуються вченими рідше, однак все ж вони стабільно належать до теоретико-правового лексикону науковців-кооператорів і тому вимагають свого аналізу. Кооперативні принципи є тими вихідними засадами діяльності кооперативних організацій, які мають динамічний характер, тобто спрямовані на регулювання діяльності; супроводжуються конкретними правовими механізмами для втілення на практиці; мають законодавче закріплення й тим самим правову охорону. Натомість кооперативні цінності — це ті нематеріальні блага, які досягаються в результаті дотримання кооперативних принципів. Вони переважно не мають самостійного нормативного закріплення та перебувають у зоні правового регулювання лише опосередковано — через реалізацію кооперативних принципів.

Як зазначається у спеціальній літературі, коли визначалися загальні кооперативні цінності, висувалися різні пропозиції: самодопомога членів кооперативів, боротьба за ліквідацію прибутку як головного мотиву кооперативної діяльності, благо членів та їх участь у справах кооперативів тощо [306, с. 147]. Наразі виділяються такі цінності кооперації: взаємна допомога, особиста відповідальність,

демократія, рівноправність, рівність і солідарність. При цьому солідарність часто протиставляється капіталу, ставиться у привілейоване становище порівняно з ним [64, с. 110], хоча розвитку капіталізму кооперація на могла та не повинна була запобігати [131, с. 7].

Введення кооперативних заповідей у правову науку актуалізується у зв'язку зі світовою тенденцією до перегляду кооперативних принципів та зниження значення кооперативних цінностей. На фоні трансформаційних процесів, що відбуваються в кооперативному русі та сигналізують про еволюцію кооперативних організацій, стає особливо важливим питання щодо виявлення основних, фундаментальних, формоутворюючих засад кооперативів та їхньої діяльності, зміна або втрата яких позбавляє особу кооперативної ідентичності. Особлива роль вказаних положень підкреслюється змістовним навантаженням слова «заповідь», що означає не порушне правило, незмінну аксіому поведінки. Н. П. Шилова називає кооперативними заповідями: соціальне значення кооперації, незалежність кооперативів, визнання державою ролі кооперативів у громадянському суспільстві [369, с. 175]. На наш погляд, кооперативною заповіддю можна назвати лише одне принципово важливе положення — задоволення потреб членів як основна мета утворення та діяльності кооперативу. Фактично, усі інші кооперативні принципи ставляться під сумнів та не завжди виконуються. Єдиною залишається лише головна мета, що переслідується при створенні кооперативів, незалежно від сфери діяльності або ідентифікації кооперативів як традиційних чи кооперативів нового покоління.

Отже, поняття та зміст кооперативної ідентичності теж модифікуються. Можна припустити, що в найближчому майбутньому єдиним критерієм кооперативної ідентичності, тобто ідентифікації особи як кооперативу, стане виконання нею лише фундаментально важливої кооперативної заповіді — задоволення потреб членів як головної мети утворення та діяльності.

У зв'язку з цим неможливо оминати увагою гостру проблему, що активно обговорюється в зарубіжній і вітчизняній літературі та стосується ринкової трансформації кооперативних організацій. Вчені наводять різну аргументацію своїх поглядів на даний процес, на основі чого сформувався дві концепції щодо подальшого розвитку кооперативного руху:

а) *консервативна*, яка передбачає законодавчу, теоретичну та практичну охорону традиційної ідентичності в тому вигляді, який був окреслений та затверджений Міжнародним кооперативним альянсом. До прихильників цієї концепції можна віднести О. Г. Во-

робйову [40, с. 370], Г. М. Запорожченко [92, с. 113], С. Г. Іткулова [105, с. 7], О. О. Погрібного [291, с. 228], В. І. Семчика [291, с. 228], М. В. Сероштан [295, с. 148], Ю. В. Ушкаренко [339, с. 26–27], Н. П. Шилову [367, с. 256] та інших;

б) *еволюційна*, прибічники якої наполягають на тому, що життєздатність кооперативу в сучасних умовах вимагає від нього відповідної адаптації, а це передбачає перегляд деяких кооперативних принципів, що стримують поступальний розвиток кооперації. Подібна позиція висловлюється такими вченими, як Н. Г. Володіна [39, с. 72], Н. П. Вороніна [44, с. 263], Л. П. Горкіна [56, с. 6–7], Н. С. Дешковська [71, с. 123], А. Г. Драбовський [79, с. 8], А. Ю. Іцкович [106, с. 34], О. О. Колоколова [126, с. 22], І. Е. Сорокіна [308, с. 65], Р. Торджерсон [382, с. 18], О. О. Юрманова [374, с. 92] та інші.

Однак слід зазначити, що незважаючи на теоретичні побудови, світова практика кооперативного руху демонструє стійку тенденцію до трансформативних перетворень. Так, починаючи з 1990-х років в агропромисловому секторі зарубіжних країн спостерігалось утворення нових форм кооперативних організацій, відбувалася масова реструктуризація та трансформація традиційних кооперативів, котра отримала назву «кооперативної лихоманки» [71, с. 119]. Найбільш радикальним результатом була демутуалізація певної частини існуючих кооперативів. Під терміном «демутуалізація» в кооперативній теорії прийнято розуміти перетворення кооперативів в інші організаційні форми бізнесу, орієнтовані на інвестора. Демутуалізація в широкому сенсі розуміється як будь-яке перетворення кооперативу, коли кооператив перестає задовольняти потреби своїх членів [71, с. 120]. Існує масштабна картина наслідків стрімкої демутуалізації кооперативів у світі. Так, у Новій Зеландії кооператив AFFCO, спеціалізований на переробці м'яса, був перетворений у фірму, орієнтовану на інвестора, та внесений в лістинг у 1995 році. В Ірландії три найбільших молочних кооперативи є лідерами демутуалізації, серед них компанія Kerry Group, диверсифікований кооператив, що спеціалізується на виробництві масла, переробці свинини та яловичини. Кілька випадків кооперативних перетворень у корпоративну структуру спостерігалось і в США. У 1980-ті роки чотири найбільших с/г кооперативи підпали під процес демутуалізації — Rockingham Poultry Marketing Cooperative, American Rice, Capitol milk Producers Cooperative і American Cotton Growers. Два кооперативи — Gold Kist і Land O'Lakes — випустили акції дочірніх корпорацій. Пізніше три інших фермерських кооперативи — Calavo Growers, Dakota Growers Pasta і South Dakota Soybean Proces-

sors — теж були перетворені в корпоративну структуру [71, с. 120]. Проте зустрічаються й протилежні приклади: зокрема, великий американський молочний кооператив Land O'Lakes повернувся до кооперативної власності після експериментів з демутулізацією. Дослідниками також звертається увага на те, що не всі ірландські молочні кооперативи були успішними в процесі демутулізації, а в Новій Зеландії в результаті реорганізації молочного сектора більшість с/г виробників та переробників підтримали кооперативу форму [71, с. 123].

Отже, демутулізація фактично означає припинення діяльності кооперативної організації, її переродження в принципово іншу структуру. Цей процес відбувається вже протягом багатьох років і в Україні, коли с/г виробничі та обслуговуючі кооперативи в процесі діяльності змінюють організаційно-правову форму господарювання. Проте в демутулізації існує альтернативний варіант, який є беззаперечною світовою тенденцією кооперативного руху — це поява кооперативів нового покоління. Їх утворення обумовлено класичними недоліками кооперативної форми об'єднання, які в сучасних умовах жорсткої конкуренції суттєво загострилися. Серед основних проблем традиційних кооперативів, які породжують появу кооперативів нового покоління, можна назвати такі: а) потреба в конкурентних перевагах; б) потреба в зовнішньому та внутрішньому інвестуванні (асоціюється з розмитим правом власності члена кооперативу та вирішується за допомогою введення акцій, можливості продажу паїв, лістингу на фондовій біржі тощо); в) потреба в розширенні виробництва (вкладення капіталу в перспективні напрями, придбання нових компаній, створення спільних підприємств тощо).

У свою чергу, трансформаційні тенденції відображаються і в кооперативному законодавстві. У 2003 році був прийнятий загальноєвропейський закон про кооперативи. По своїй природі європейські кооперативи — це компанії. Мета їхньої діяльності — задоволення потреб учасників кооперативу чи сприяння їх господарській та соціальній діяльності. Незважаючи на те, що закон прямо передбачає, що кожен член кооперативу має право голосу незалежно від розміру паю, він містить застереження, що національним законодавством може бути встановлено інший варіант управління кооперативом [80, с. 253].

На нашу думку, поява кооперативів нового покоління може стати «рятувальним кругом» для кооперативного руху України. Очевидно, що традиційна форма кооперації, яка законсервована у вітчизняному законодавстві, не сприймається населенням та не

працює на достатньо ефективному рівні, а це означає, що оновлення кооперативної моделі є необхідним кроком.

Вирішення вказаних проблем має провадитись комплексно та послідовно. Слід відмітити, що даний етап розвитку кооперативного законодавства є значною мірою безумовним досягненням вітчизняної науково-правової думки, представники якої активно працювали в напрямі розробки шляхів вдосконалення нормативно-правового регулювання кооперативних відносин в Україні. Однак зміна об'єктивних соціально-економічних умов потребує відповідної адаптації та еволюції законодавства. У свою чергу, новітні наукові дослідження у сфері кооперації мають проводитись на базі попередніх напрацювань.

Із здобуттям Україною незалежності тема правового забезпечення розвитку сільського господарства, зокрема шляхом кооперації, активно розроблялася вченими-юристами. Неоціненний вклад було зроблено професором В. І. Семчиком, який став автором та співавтором багатьох праць, присвячених правовому регулюванню с/г кооперації в Україні, а також очолив роботу над першим підручником із кооперативного права [129]. У ньому було висвітлено основні положення с/г кооперації, надано засадничі визначення та поняття. Завдяки авторському колективу, до якого увійшли С. Г. Бабенко, М. П. Валик, С. Д. Галей, В. В. Зіновчук, І. І. Каракаш, М. А. Мацько, В. О. Передрієнко, О. О. Погрібний, В. А. Солюк, Ф. І. Хміль, Ю. С. Шемшученко, В. В. Янчук, В. З. Янчук, підручник став відображенням чергового етапу розвитку наукової думки у сфері дослідження правових проблем с/г кооперації в Україні.

Науковим визначенням місця та ролі с/г кооперативів серед інших організаційно-правових форм юридичних осіб в Україні займались С. Г. Бабенко [14], О. П. Загнітко [90], І. М. Кучеренко [148]. Завдяки роботам цих та інших вчених с/г кооперативів одержав загальну теоретичну характеристику, було виявлено його співвідношення з іншими організаційно-правовими формами юридичних осіб.

В основному вивчення правовідносин у с/г кооперації має кілька традиційних напрямів. Так, питаннями нормативного забезпечення діяльності с/г кооперативів та аналізом джерел кооперативного права займались такі науковці, як В. В. Носік [186], М. А. Мацько [172], А. М. Статівка [7], А. А. Білека [23], В. В. Панченко [197] та інші. Дослідження вчених торкалися різноманітних проблем нормативно-правового регулювання кооперативних відносин, обґрунтовуючи різні шляхи вдосконалення нормативної бази с/г коопе-

рації. При цьому окремих спеціальних досліджень відносно законодавчого, підзаконного чи локального нормативного регулювання с/г переробної кооперації в Україні не проводилось.

Розробці класифікацій с/г кооперативів та дослідженням їх різновидів присвятили свою увагу такі вчені, як О. М. Сонін, що на дисертаційному рівні запропонував розгалужену класифікацію с/г кооперативів [307]; Г. С. Корнієнко, наукова увага якого була зосереджена на правових проблемах с/г обслуговуючих кооперативів [133]; В. М. Масін, який вивчав можливості створення аграрних бірж, агроторгових домів та кредитних кооперативів у формі с/г обслуговуючих кооперативів [166]; О. В. Гафурова і Л. А. Панькова, які досліджували правове становище агроторгових домів у формі с/г обслуговуючих кооперативів [51]. Однак глибокого вивчення законодавчої класифікації с/г обслуговуючих кооперативів в аспекті виявлення правових особливостей та специфіки передбачених різновидів с/г обслуговуючих кооперативів не здійснювалось.

У зв'язку з тим, що законодавчо встановлено поділ с/г кооперативів на два типи, наукові пошуки теж мають відповідні два напрями. Так, дослідженнями правових проблем діяльності с/г виробничих кооперативів займалися О. В. Гафурова [52], О. Самойлюк [287]; правове положення с/г обслуговуючих кооперативів стало предметом дисертаційних досліджень В. М. Масіна [166] та Т. М. Чурилової [359]. У зазначених працях було ґрунтовно розкрито правові характеристики вказаних типів с/г кооперативів, однак не було приділено достатню увагу виявленню спеціальних ознак різних видів с/г кооперативів.

Правовий інститут утворення, ліквідації та реорганізації с/г кооперативів цікавив багатьох вчених, серед доробку яких варто виділити дисертаційні та монографічні праці О. М. Соніна [307], В. І. Федоровича [342], В. Ю. Уркевича [335], М. Ю. Покальчука [203]. Ґрунтовні дослідження зазначених вчених традиційно розкривають загальні питання, що пов'язані зі створенням та припиненням діяльності с/г кооперативів, без проникнення в особливості таких процедур відносно с/г переробних кооперативів. Тісно пов'язаний із попереднім інститут майнових кооперативних відносин, який є одним із найбільш практично важливих і проблемних, досліджувався багатьма вченими, серед яких можна виділити роботи професорів В. М. Єрмоленка [83] та О. О. Погрібного [201].

Характерний для кооперативного права інститут членства став предметом досліджень Т. М. Проценко [273] та В. В. Янчука [4], які розробляли основні теоретичні засади членства в с/г кооперативах; Н. І. Титової [319] і О. В. Гафурової [52], що ґрунтовно вивчали

права та обов'язки членів с/г виробничих кооперативів; Т. М. Чурилової, яка глибоко проаналізувала правовідносини асоційованого членства в с/г кооперативах [361]. Членство в с/г переробних кооперативах має свої об'єктивні відмінності, які проявляються в специфічних виробничих зв'язках між первинними с/г товаровиробниками та переробним кооперативом, якого можна визнати виробником «другого рівня». Ці та інші особливості членських правовідносин у с/г переробних кооперативах не вивчались на необхідному рівні.

Правові засади організаційних та управлінських відносин, що будуються в с/г кооперативах та за їх участю, аналізували Я. З. Гаєцька-Колотило [47], В. А. Кодавбович [120]. Правове забезпечення оптимальної управлінської структури для с/г переробних кооперативів, що враховувала би специфіку виробничих зв'язків, які структурують дану особливу форму господарювання, окремо не вивчалось.

Особливості договірних конструкцій, що використовуються в сільському господарстві, зокрема в діяльності с/г кооперативів, розкриваються в працях професора А. М. Статівки [311]. Проте с/г переробні кооперативи є не лише обслуговуючими організаціями, вони також проявляють ознаки повноцінних виробників, що породжує «прикордонне» правове становище даних суб'єктів господарювання. Безсумнівно, такий статус впливає на побудову договірних відносин, що складаються як із членами кооперативу, так і з зовнішніми контрагентами. Особливості таких договірних конструкцій потребують свого наукового вивчення.

Хронологічний аналіз дисертаційних досліджень, присвячених правовим засадам с/г кооперації в Україні, виявляє певну закономірність, а саме: у перших чотирьох дисертаціях (О. М. Соніна, В. І. Федоровича, В. Ю. Уркевича, Я. З. Гаєцької-Колотило) вивчались загальні питання організації та діяльності всіх с/г кооперативів; у той час як наступні — досить чітко йдуть шляхом спеціалізації. Так, одна дисертаційна робота (О. В. Гафурової) присвячена с/г виробничим кооперативам, дві (В. М. Масіна та Т. М. Чурилової) — с/г обслуговуючим кооперативам. Причому правове регулювання саме обслуговуючих кооперативів цікавить українських вчених все більше з огляду на аналіз кількості та змісту останніх наукових публікацій на тему с/г кооперації.

Слідуючи окресленій тенденції, досить логічним виглядає подальша наукова спеціалізація досліджень у сфері с/г кооперації. Законодавець закріпив легальну класифікацію с/г обслуговуючих кооперативів на переробні, заготівельно-збутові, постачальниць-

кі, багатофункціональні та інші. Однак аналіз праць учених, які висвітлювали правові питання організації та діяльності с/г кооперативів, демонструє відсутність наукових робіт, у яких були б відображені правові особливості с/г переробних кооперативів в аспекті членства, утворення та припинення діяльності, управління, договірних відносин тощо. Ці та інші питання правового регулювання с/г переробної кооперації залишились осторонь наукових досліджень. Така ситуація не є дивною з огляду на логічність руху процесу пізнання від загального до конкретного. На загальнотеоретичних засадах, що закладені працями видатних учених-аграрників, повинно розвиватись вчення про види с/г обслуговуючої кооперації, зокрема, є необхідність у детальному вивченні правового становища с/г переробних кооперативів та пошуку шляхів його вдосконалення. У зв'язку з тим, що спеціальних досліджень даного предмета не проводилось, першочерговим завданням є встановлення основних ознак с/г переробного кооперативу та формулювання його наукової дефініції. Слід також сконцентрувати увагу на визначенні місця, яке посідають с/г переробні кооперативи серед організаційно-правових форм юридичних осіб, що закріплені в законодавстві України.

Перспективними напрямками дослідження можна виділити встановлення правових особливостей організаційних, майнових та членських відносин, що виникають у с/г переробних кооперативах. При цьому основний акцент має бути зроблений на обов'язкову наявність функціонуючого виробництва, що виступає конститутивною ознакою с/г переробного кооперативу. Незважаючи на вузьку спеціалізацію та підпорядковане становище, с/г переробний кооператив є особливим суб'єктом господарювання, правові питання організації та діяльності якого мають власну специфіку та викликають закономірний науковий інтерес.

Отже, за період незалежності кооперація в Україні розвивалась з певними труднощами, однак удосконалення правового регулювання кооперативних відносин має позитивні перспективи, а їх успішна реалізація вимагає проведення значної науково-теоретичної та нормотворчої роботи.

1.2. Сучасне нормативно-правове регулювання функціонування сільськогосподарської кооперації

Практично в усіх розвинених країнах основою забезпечення продовольчої безпеки є сформований сектор великотоварних агроструктур, але при цьому збереження значної кількості малих та середніх аграрних підприємств продиктовано вимогами соціальної політики держав. Однак підвищення ефективності малих с/г підприємств у ринкових умовах господарювання вимагає принципово нових підходів до організації його ведення [189, с. 64]. Саме таким альтернативним підходом є розвиток с/г кооперації — як системи с/г кооперативів та їх об'єднань, утворених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативів. Поняття с/г кооперативу в незалежній Українській державі еволюціонувало як у законодавчій, так і в науковій площині. Чинним законодавством, а саме в ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» наводиться загальне визначення с/г кооперативу як «юридичної особи, утвореної фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції, що добровільно об'єдналися на основі членства для провадження спільної господарської та іншої діяльності, пов'язаної з виробництвом, переробкою, зберіганням, збутом, продажем продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва чи рибництва, постачанням засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів членам цього кооперативу, наданням їм послуг з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування» [263]. Порівняно з попередньою редакцією Закону дефініція с/г кооперативу стала більш детальною: з'явився розширений перелік можливих сфер спільної діяльності, що кооперується; з'явилась вказівка на один із основоположних принципів кооперації — створення на засадах самоврядування. Проте не ввійшли в нове визначення попередні ознаки щодо об'єднання майнових внесків та обслуговування переважно членів кооперативу.

Спочатку правове становище с/г кооперативів у незалежній Україні регламентувалось нормами Закону СРСР «Про кооперацію в СРСР», що «створив новий поштовх для розвитку кооперативного руху» [186]. Наразі нормативно-правова база регулювання діяльності с/г кооперативів є досить широкою та охоплює Конституцію, Цивільний, Господарський, Податковий, Земельний кодекси України, закони України «Про кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію», підзаконні та локальні нормативно-правові акти. При цьому головним джерелом кооперативного права,

як і всіх інших галузей національного права, є Конституція України [128]. Однією з основних свобод людини, передбачених ст. 36 Конституції України, є право громадян на об'єднання в організації, зокрема в кооперативні, з метою здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Невід'ємним є принцип добровільності об'єднання в такі організації, безперешкодного вступу та виходу з них. Крім того, на с/г кооперативи поширюються усі загальні конституційні положення щодо права власності, а також ведення підприємницької діяльності. Конституція України гарантує кооперативній системі право на самостійне управління своїми справами — вона незалежна у своїй діяльності від органів державного управління. Забороняється будь-яке втручання, що може обмежувати права кооперативів або перешкоджати їх здійсненню.

Цивільний кодекс (далі — ЦК) України як основа цивільного законодавства регулює загальні питання кооперативних правовідносин, складає їх «абетку»: надає визначення та характеристику поняттю юридичної особи, окреслює загальні засади права власності, регламентує зобов'язальні правовідносини тощо. Безпосередньо особливості кооперативів як організаційно-правової форми юридичної особи ЦК України регулює в параграфі 2 глави 8, який має назву «Виробничий кооператив». Беручи до уваги класифікацію с/г кооперативів на виробничі та обслуговуючі, можна констатувати не виправдано вузький підхід до регулювання кооперативів на рівні цивільного законодавства. Аналіз відповідних положень вказує на те, що ЦК України надає характеристику виробничих кооперативів у контексті їх належності до підприємницьких товариств. Прямой згадки щодо с/г обслуговуючих кооперативів як непідприємницьких товариств в ЦК України немає. Проте Законом України від 20 листопада 2012 року були внесені зміни до ст. 86 ЦК України, якими, фактично, цей недолік усунуто: усі кооперативи, окрім виробничих, названі непідприємницькими товариствами. Таке широке трактування є позитивним кроком на шляху до подальшого розвитку кооперативного законодавства, особливо в сільському господарстві, з огляду на його пріоритетність в економіці країни.

Господарський кодекс (далі — ГК) України розглядає діяльність кооперативів через призму віднесення їх до підприємств колективної власності. Основний масив норм, що регулюють кооперацію в ГК України, спрямований на регламентацію діяльності виробничих кооперативів.

При зіставленні реального стану розвитку кооперації з її нормативно-правовим забезпеченням чітко окреслюється невідповід-

ність: ЦК та ГК України детально прописують правове становище виробничих кооперативів, фактично ігноруючи обслуговуючі, у той час як останніх в Україні в сім разів більше. Така ситуація вимагає свого вирішення з огляду на досить виразні особливості, що відрізняють вказані види кооперативів. Найбільш рельєфно відмінності між виробничими та обслуговуючими кооперативами проявляються в сільському господарстві та полягають у визначенні мети діяльності.

Головною метою, яку переслідують товаровиробники, об'єднуючись у виробничі кооперативи, є утримання витрат на мінімально низькому рівні, адже дешевше обробляти більш великі площі угідь, спільно використовувати виробничу інфраструктуру, а це, зрештою, приведе до отримання більших прибутків. Проте виробничі кооперативи мають досить значний недолік, а саме: члени цих кооперативів дещо втрачають господарську самостійність [152, с. 132].

Основним обов'язком с/г обслуговуючого кооперативу є надання комплексу послуг, пов'язаних із виробництвом, переробкою, збутом продукції рослинництва, тваринництва, лісництва і рибальства, тобто через це підприємство товаровиробники можуть отримати надійний і досить дешевий доступ до засобів виробництва (с/г техніки, новітніх технологій тощо) [133, с. 117]. Професор В. І. Семчик вважав, що основною метою господарської діяльності с/г обслуговуючих кооперативів є забезпечення умов для отримання прибутку членами кооперативів, а весь отриманий ними прибуток спрямовується на поліпшення економічного становища цих підприємств, соціального забезпечення працівників. У такому кооперативі діє правило, згідно з яким член кооперативу виступає одночасно і його співвласником, і його клієнтом [293, с. 301].

Характерною особливістю кооперативних положень ЦК та ГК України є їхня неспеціалізованість щодо сільського господарства та особливостей правового становища с/г кооперативів. Тому ці приписи можуть бути застосовані лише в тому випадку, якщо певні питання не врегульовані спеціальним законодавством про с/г кооперацію. Особливо актуально це при визначенні правового становища с/г кооперативів в аспекті їх комерційності. У ч. 1 ст. 9 нової редакції Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» прямо вказано, що с/г обслуговуючі кооперативи не мають на меті отримання прибутку і є неприбутковими організаціями. Однак така позиція законодавця в науковому співтоваристві не сприймається як безперечна аксіома. Взагалі, серед найбільш дискусійних питань кооперативного права проблему комерційності обслуговуючих ко-

оперативів можна сміливо виділити як одну з найгостріших. Усі погляди з приводу цього питання можна згрупувати у три основні теоретичні підходи. Відповідно до *першого* — кооперативні організації вважаються комерційними юридичними особами. Аргументація прибічників даного підходу зводиться до таких основних тез: а) прибуток — одне з основних джерел розширення економічних можливостей задоволення потреб членів [106, с. 30]; б) принцип «неприбутковості кооперативів» себе віджив, адже якщо члени кооперативу зацікавлені в отриманні найбільшого прибутку, то як у цьому може не бути зацікавлений кооператив? [169, с. 81]; в) аргументація прибічників «некомерційності» запозичена у провідних фахівців з кооперації початку ХХ століття — М. І. Туган-Барановського, О. В. Чаянова, В. Х. Тотоміанца, К. О. Пажитнова тощо, проте на той час вони присвоювали прибутку антисоціальний, «експлуаторський» статус, по суті оголошуючи його забороненою категорією для майбутнього соціалістичного суспільства [56, с. 7]. Подібної позиції дотримуються такі вчені, як Я. З. Гаєцька-Колотило [48, с. 53–54], Н. В. Козлова [59, с. 337], Д. В. Новак [184, с. 74], Т. А. Селіверстов [290, с. 6], В. Н. Сидоров [296, с. 15], І. Є. О. Суханов [314, с. 11], О. О. Тюкавкін-Плотніков [332, с. 8], С. А. Чаркін [352, с. 66] та деякі інші.

Прихильники *другого* підходу переконані, що кооперативи повинні беззаперечно відноситися до некомерційних організацій, оскільки капітал кооперативу спрямований на утворення матеріальної бази, яка б задовольняла господарські потреби членів, а не на вигідне комерційне інвестування. Крім того результатом діяльності обслуговуючого кооперативу є не прибуток, а заощадження членів, за рахунок чого вони зменшують свої витрати. Вченими, що підтримують цю думку, є Т. Є. Абова [1, с. 8], О. В. Гафурова та Л. А. Панькова [51, с. 95], Т. В. Сойфер [303, с. 205], Н. А. Цимбаліста [351, с. 13], В. І. Семчик та О. О. Погрібний [291, с. 226], А. О. Пантелеймоненко [196, с. 9] та інші.

Все більшої популярності набуває *третій* підхід до визначення місця кооперативних організацій у вітчизняній правовій системі, відповідно до якого кооперативи повинні бути винесені за рамки традиційного поділу на комерційні та некомерційні юридичні особи. У працях Т. Є. Абової (більш пізніх публікаціях) [2, с. 70], Ю. О. Алісової [8, с. 208], Н. П. Вороніної [41, с. 79], В. П. Камішанського [60, с. 218], М. М. Капури [111, с. 13], П. А. Куркова [147, с. 17], Л. В. Об'єдкової [188, с. 71], С. В. Тичиніна [330, с. 10], Т. М. Чурилової [360, с. 207], В. Н. Швець [365, с. 18] пропонується тричленна класифікація юридичних осіб: комерційні, некомер-

ційні та кооперативні. Доводами прихильників описаного підходу є те, що прибуток в обслуговуючих кооперативах все ж таки одержується, однак він не є метою діяльності, а виступає засобом досягнення основної мети — задоволення потреб своїх членів. Незважаючи на популярність такої позиції, вона різко критикується та спростовується в публікаціях Д. В. Новак на основі того, що даний підхід «підриває саму класифікацію, обрану законодавцем» [184, с. 74–75].

У літературі зустрічаються окремі нестандартні підходи до визначення статусу кооперативів, наприклад, Ю. В. Ушкаренко називає с/г обслуговуючі кооперативи підприємницькою структурою особливого типу, якій притаманний неприбутковий статус [340, с. 10]. Проте таке визначення внутрішньо неузгоджене та не задовольняє потреби кооперативної теорії і практики, у зв'язку з чим вимагає доопрацювання. В іншій праці О. Загнітко та В. Малига називають кооператив *«проміжним видом правовідносин, що обіймає місце між підприємницькою діяльністю і спільною реалізацією прав і свобод громадянами без мети отримання прибутку»* [90, с. 104]. На наш погляд, таке формулювання є некоректним та вимагає серйозного вдосконалення.

Незважаючи на однозначне закріплення у спеціальному Законі некомерційного статусу с/г обслуговуючих кооперативів, кореспондуючої відповідної вказівки в Податковому кодексі (далі — ПК) України немає. При цьому оновлення податкового законодавства, проведене у 2014–2015 роках, відносно регулювання кооперативних відносин продемонструвало регрес. У ст. 133.1.1 ПК України зазначається, що від сплати податку на прибуток підприємств звільняються (окрім інших осіб) житлово-будівельні кооперативи, тобто з усіх різновидів кооперативів лише вони визнаються законодавцем неприбутковими. Цим самим положення Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» щодо неприбуткового статусу с/г обслуговуючих кооперативів не узгоджується з приписами податкового законодавства, а відповідно до правила «спеціальний закон витісняє загальний» ПК України в даній колізії є пріоритетним нормативним актом. Така суперечлива ситуація фактично спричиняє нівелювання позитивного ефекту від введення в нову редакцію кооперативного Закону норм, спрямованих на однозначне встановлення некомерційного статусу обслуговуючих кооперативів.

Земельні правовідносини в сільському господарстві є визначальними, саме тому Земельний кодекс (далі — ЗК) України [96] є одним із джерел кооперативного законодавства. Однак аналіз його

положень дозволяє дійти висновку про відсутність окремого правового регулювання кооперативних земельних правовідносин — у ЗК України немає жодного припису, що спеціалізовано врегулював би правовідносини в с/г кооперативі. Так, ЗК України містить згадку про особливості земельних правовідносин житлово-будівельних, дачних, гаражних кооперативів, залишаючи осторонь сільськогосподарські. Також опосередковано регулює кооперативні відносини п. 14 Перехідних положень ЗК України, формулювання якого фактично дозволяє внесення земельних ділянок с/г призначення до пайових фондів с/г переробних кооперативів.

Проте, якщо ЗК України прямо не виділяє правових особливостей земельних відносин с/г кооперативів, це не означає, що таких особливостей не існує. Дійсно, в п. 3 ст. 9 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» міститься бланкетна норма, що відсилає до положень ЗК України в питаннях щодо права власності на землю та права користування земельними ділянками с/г обслуговуючих кооперативів. У п. 2 ст. 14 цього ж Закону є аналогічний припис щодо с/г виробничих кооперативів. Тобто нормативне регулювання правовідносин власності та користування землею с/г кооперативами здійснюється на загальних підставах. Однак суттєва особливість земельних правовідносин у с/г кооперації закріплена в розділі V Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», що має назву «Право власності на пай». Даний розділ складається лише з однієї статті, проте в ній міститься вагоме змістовне навантаження: «У разі виходу, виключення з кооперативу чи ліквідації кооперативу фізична чи юридична особа, яка внесла свій майновий пай у кооператив у формі земельної ділянки, отримує свій майновий пай виключно у формі земельної ділянки, тобто в натурі (на місцевості). У разі ліквідації кооперативу майновий пай у формі земельної ділянки не може бути використаний для виплати заробітної плати працівникам, виконання зобов'язань перед бюджетом, банками та іншими кредиторами» [263]. Отже, дана стаття має на меті захистити членів кооперативу (насамперед, селян) від обезземелення.

Слід особливо відмітити, що у зв'язку зі специфікою діяльності, що проводиться с/г переробними кооперативами, земельні правовідносини не є для них визначальними, оскільки земельні ділянки використовуються лише як просторовий базис, а не засіб виробництва. В. Я. Данилів із цього приводу пише, що земельна правосуб'єктність та участь у земельних правовідносинах с/г обслуговуючих кооперативів не є необхідними, бо в кожному конкретному випадку вони можуть існувати або ж ні [66, с. 15].

Незважаючи на правову регламентацію с/г кооперації в кодифікованих актах вітчизняного законодавства, найбільш системно, детально та спеціалізовано всі аспекти діяльності с/г кооперативів урегульовано в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію». У новій редакції вказаного Закону застосовується принципово нова концепція побудови:

- по-перше, всі загальні поняття визначаються Законом України «Про кооперацію»;

- по-друге, замість єдиного нормативно-правового регулювання всіх видів с/г кооперативів, що містилося в розділах «Створення кооперативу та порядок його реєстрації», «Членство в кооперативі», «Майно, земля та фінанси кооперативу», «Господарська діяльність кооперативів (об'єднань)», наразі проведено розмежування особливостей двох основних типів с/г кооперативів шляхом створення двох розділів Закону: «Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи» та «Сільськогосподарські виробничі кооперативи»;

- по-третє, можна вказати на нерівномірність розподілу норм: з усіх шістнадцяти статей Закону на розділ «Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи» припадає сім статей (майже половина), у той час як на розділ «Сільськогосподарські виробничі кооперативи» — лише три статті. Виявлений факт є побічним підтвердженням думки про те, що в Україні зроблено акцент на розвиток обслуговуючої кооперації в сільському господарстві;

- по-четверте, зовсім зникли із Закону норми, що містили принципи кооперації, приписи щодо міжнародної та зовнішньоекономічної діяльності, трудових правовідносин — це не є дивним з огляду на те, що аналогічні розділи входять у структуру загального Закону України «Про кооперацію»;

- по-п'яте, розділ «Держава і кооперація» повністю змінив своє змістовне наповнення: якщо в попередній редакції в ньому містились норми щодо гарантій прав кооперативів, оподаткування та обліку їхньої діяльності, то в новій редакції даний розділ складає лише одна стаття — про державну підтримку с/г обслуговуючих кооперативів. Така зміна є логічною з огляду на назву розділу, а також вона підкреслює протекціоністський характер взаємовідносин між державою і с/г кооперацією. У той самий час свідоме обмеження прав с/г виробничих кооперативів на державну підтримку, яке випливає з даної статті, вважаємо явищем помилковим та несправедливим, оскільки це призводить до деформації розвитку даного виду с/г підприємств порівняно зі спорідненою формою — с/г обслуговуючими кооперативами.

Окрім дослідження теоретичних конструкцій, не менш важливою є оцінка практичної значимості та ефективності нового кооперативного законодавства. З моменту вступу в дію оновленого Закону пройшло досить часу для того, щоб сформулювати перші узагальнення щодо тенденцій застосування Закону та рівня його сприятливості для аграріїв. На жаль, статистичні дані невтішні та промовисті: якщо в 2013 році СВК було 1220 осіб, а СОК — 944, то станом на 1 липня 2015 року цей показник становить відповідно лише 998 та 916 осіб. У процентному відношенні до усіх інших юридичних осіб України їх питома вага становить мізерні 0,09 % — СВК та 0,08 % — СОК. Слід також зазначити, що загальна кількість виробничих та обслуговуючих кооперативів незалежно від сфери діяльності теж знизилася. За два роки кількість виробничих кооперативів зменшилася з 2496 до 2337 осіб, а обслуговуючих кооперативів — з 20 550 до 16 971 особи.

Отже, в Україні спостерігається стійка негативна тенденція спаду кооперативного руху, зокрема сільськогосподарського. Новелізація кооперативного законодавства у 2013 році не стала тим очікуваним каталізатором масового утворення с/г кооперативів. При цьому слід відмітити, що досить яскраво виражене надання переваги с/г обслуговуючим кооперативам, яке простежується за новою редакцією, збіглося з вагомим зменшенням кількості юридичних осіб спорідненої організаційно-правової форми — с/г виробничих кооперативів.

На нашу думку, було б передчасно пов'язувати спад кооперативного руху в Україні виключно з неналежною нормативно-правовою базою, зокрема — з дією нової редакції аналізованого Закону. Однак той факт, що оновлений спеціальний Закон не зумів не лише простимулювати утворення та функціонування с/г кооперативів, але й не зупинив скорочення їх числа, свідчить про те, що кооперативне законодавство потребує докорінного перегляду на основі концептуально нового підходу.

Проте правове регулювання кооперативного сектора сільськогосподарства не обмежується законодавчим рівнем — важливе значення мають підзаконні нормативно-правові акти, які безпосередньо формують механізм втілення в життя законодавчих положень. На основі вказаного Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» та Указу Президента України «Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку» від 8 серпня 2002 року [245] розгорнулася робота щодо створення мережі с/г кооперативів. З цією метою була затверджена Програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2003–2004 роки,

яка передбачала конкретний план заходів та вказувала на те, що «відродження і розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів — це складна соціально-економічна проблема, від розв’язання якої значною мірою залежать результати процесу реформування сільського господарства» [240]. Розробка даної Програми — суттєвий крок уперед, але її успішна реалізація не відбулась. У 2009 році активно приймаються нормативно-правові акти, направлені на підтримку с/г обслуговуючої кооперації. Початок був закладений 11 лютого 2009 року, коли були прийняті два розпорядження Кабінету Міністрів України: Про схвалення Концепції Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року [267] та Про затвердження плану організаційних заходів щодо сприяння розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та забезпечення доступу особистих селянських і фермерських господарств на ринок аграрної продукції [232]. Якщо План заходів помітно перегукується із попередньою Програмою на 2003–2004 роки та фактично дублює її, то Концепція містить розгорнутий аналіз ситуації, що склалась у сільському господарстві України, з наведенням статистичних даних та аналітичними висновками. На основі розробленої Концепції була підготовлена Державна цільова економічна програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року, яка окрім плану завдань і заходів містила таблицю очікуваних результатів її виконання [228]. Це позитивне рішення, оскільки вказує на економічні розрахунки та науковий підхід до розробки даної програми. Слід зауважити, що на реалізацію третього завдання Програми (а саме: поліпшення матеріально-технічної бази с/г кооперативів через надання державної підтримки для придбання технічного обладнання вітчизняного виробництва) одразу було прийнято однойменні постанову та розпорядження Кабінету Міністрів України «Про деякі питання надання державної підтримки сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам», що передбачали надання обласними державними адміністраціями пропозицій щодо конкретних кооперативів, які мають право на державну підтримку [225; 226]. Від Одеської області були представлені п’ять показових кооперативів, із яких один (молочарський) був обраний для одержання коштів Стабілізаційного фонду в 2009 році. У ролі державної підтримки кооператив отримав фінансування на придбання 20 молоковозів.

На початку 2011 року був затверджений Порядок використання коштів, передбачених в державному бюджеті для підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів від 9 березня 2011

року, який встановив умови та розміри надання фінансової підтримки обслуговуючим кооперативам, закріпивши в якості центральної ідеї конкурсні засади відбору одержувачів державної підтримки [234]. Проте вже через кілька місяців на виконання п. 1 Національного плану дій на 2011 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [253], було прийнято рішення про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм. Разом з іншими «Програма підтримки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації» була визнана такою, що втратила чинність. Проте в цьому ж 2011 році в Плані заходів на 2012 рік щодо реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року окремим пунктом була відмічена необхідність створення с/г обслуговуючих кооперативів у деяких областях України [230]. Однак уже в Плані заходів на 2013 рік щодо реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року [231] жодної згадки про кооперацію немає. У 2012 році уряд прийняв постанову «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів у АПК», у якій підкреслив обов'язковість надання державної фінансової підтримки с/г обслуговуючим кооперативам [235].

Держава хоча й суттєво урізала допомогу кооперативам, проте не відмовилась повністю від підтримки цієї сфери. Варто наголосити на необхідності розробки не лише державних, але й регіональних та місцевих програм підтримки с/г обслуговуючих кооперативів, що декларується майже в кожному з перелічених вище правових актів.

На основі законодавчих та підзаконних актів місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоуправління приймаються регіональні програми, які спрямовані на безпосередню реалізацію всіх передбачених нормативних положень. Аналізуючи локальну нормативно-правову базу, яка стосується сільського господарства, в областях та регіонах України, можна зробити певні узагальнюючі висновки.

По-перше, майже в усіх областях України прийняті програми розвитку сільського господарства та/або окремих його галузей (наприклад, «Програма розвитку агропромислового комплексу Житомирської області на 2011–2015 роки», регіональна програма «Тваринництво Одещини 2011–2015», «Програма розвитку регіонального фінансового лізингу в агропромисловому комплексі Вінницької області на 2011–2015 роки»). Характерною рисою такого

роду програм є їхня строковість. Також показово, що в переважній більшості регіональних програм одним із пріоритетних шляхів розвитку сільського господарства вказано сприяння створенню та функціонуванню с/г кооперативів.

По-друге, лише в окремих регіонах прийняті спеціальні програми розвитку с/г кооперативів. Наприклад, у Херсонській області діє «Обласна цільова програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року», зміст якої, фактично, скопійований із аналогічної Державної цільової програми. Наразі, хоча її вищий за юридичною силою аналог втратив чинність, херсонська обласна програма продовжує діяти. У Львівській області діє Регіональна програма розвитку кооперативного руху в Турківському районі на 2013–2015 роки «Добробут громад Турківщини».

По-третє, в окремих областях не відмічається особливої активності з приводу забезпечення місцевої нормативної підтримки розвитку АПК та кооперативів зокрема. У деяких регіонах, навпаки, така ініціатива має не лише тактичний, тимчасовий характер, а й будується з врахуванням більш далекоглядних стратегій. Наприклад, широкомасштабна діяльність розгорнута в Львівській області, де діє Комплексна програма підтримки і розвитку АПК на 2013–2015 роки; розроблена Програма розвитку сільських територій до 2015 року, яка є основою для більш детальної стратегії «Галицьке село» до 2025 року. Крім того, розроблено концепцію Програми підтримки та розвитку сільськогосподарських кооперативів, зокрема виробничих.

Територіальна диспропорція локального нормативно-правового забезпечення підтримки с/г кооперації є закономірним, але негативним явищем. Воно спричинене, зокрема, тим, що органи місцевого самоврядування є незалежними один від одного, а їхня діяльність не координується єдиним централізованим органом. Проте дана в цілому позитивна ознака ставить нормотворчу діяльність конкретної місцевої ради в залежність від ініціативності та прогресивності її персонального складу та від професійності посадових осіб виконавчого органу, — показники чого значно різняться по Україні, — а не від потреб регіону в загальнодержавному вимірі. Цей недолік покликані виправити місцеві органи виконавчої влади, діяльність яких є органічним продовженням та впровадженням єдиних державних програм. Однак за результатами аналізу нормативно-правового забезпечення розвитку с/г кооперації на місцях впливає, що вмотивованість та ініціативність створення належної підтримки с/г кооперативам значно варіюється в областях України.

Така ситуація потребує вирішення з метою зрівняння можливостей та обсягу підтримки с/г кооперативам незалежно від їхнього територіального розміщення.

По-четверте, деякі регіональні програми застаріли та вимагають оновлення з врахуванням чинного законодавства та соціально-економічних реалій (наприклад, Регіональна програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у Луганській області на 2002–2004 роки).

По-п'яте, суттєвою проблемою є незадовільний термінологічний апарат, за допомогою якого будуються регіональні програми. Так, у Регіональній програмі розвитку овочівництва і баштанництва Одеської області на 2013–2020 роки використовуються некоректні поняття, які не передбачені чинним законодавством, наприклад, «сільськогосподарські обслуговуючі виробничо-збутові кооперативи». Такі деформації ключових понять кооперативного права можуть призвести до чергової дискредитації кооперативної ідеї, неправильного трактування вимог законодавства, появи псевдо- та квазікооперативів тощо. Допущення таких грубих термінологічних помилок при розробці регіональних програм свідчить про недостатню компетентність фахівців місцевих органів влади та місцевого самоврядування, нерозуміння ними принципів положень с/г кооперації в Україні.

У рамках дослідження с/г кооперації в Україні не можна оминути увагою проект, який був запропонований у 2013 році профільним Міністерством аграрної політики та продовольства України, а саме: ініціативу «Рідне село», що була позиційована як частина процесу соціально-економічної модернізації аграрного сектора. Одним із напрямів діяльності було проголошено підтримку с/г кооперації як дієвого шляху підвищення конкурентоспроможності малих та середніх виробників с/г продукції. У межах діючих на той час програм розвитку аграрного сектора напрями фінансування були сформовані таким чином, щоб перш за все підсилити господарства населення і на цій основі сприяти формуванню та діяльності с/г кооперативів. Фактично, це мало прояв у підтримці домогосподарств, фермерських господарств, с/г виробничих кооперативів, на міцній базі яких мали створюватися с/г обслуговуючі кооперативи. Державна допомога с/г обслуговуючим кооперативам у рамках ініціативи «Рідне село» полягала в компенсації вартості с/г техніки, обладнання та устаткування вітчизняного виробництва; фінансовому лізингу техніки, обладнання та устаткування для вирощування свиней та виробництва продукції тваринництва. Взагалі, одними з основних завдань ініціативи «Рідне село» можна

було назвати просвітництво та популяризацію кооперативної ідеї в сільському господарстві. Однак, на жаль, впровадження ініціативи не дало очікуваних плодів у вигляді активізації кооперативних процесів на селі. Тоді у січні 2015 року Указом Президента було схвалено Стратегію сталого розвитку «Україна — 2020» [266], на виконання якої наразі орієнтується Міністерство аграрної політики та продовольства України. На жаль, аналіз змісту Стратегії вказує на повну відсутність уваги до розвитку кооперативного сектора, зокрема сільськогосподарського. Це, у свою чергу, закономірно відбивається на звіті профільного міністерства, в якому підтримка с/г кооперації не виділена в ролі стратегічно важливого напрямку діяльності [107]. На нашу думку, це є прикритим упущенням, а реформування кооперативного сектора має бути внесене до змісту Стратегії сталого розвитку «Україна — 2020». Це надасть змогу Міністерству аграрної політики та продовольства України зазначити одним з основних напрямів своєї діяльності всебічну державну підтримку та сприяння розвитку с/г кооперації.

Порівняно з приватними суб'єктами с/г діяльності, що виступають первинними виробниками, с/г обслуговуючі кооперативи, які спеціалізуються на переробці, мають менший обсяг державної підтримки в аспекті можливих напрямів її здійснення, і тому протекційна діяльність із боку держави зосереджується в основному на здешевленні необхідної с/г техніки. Цей напрям є надзвичайно важливим з огляду на те, що «потреби сьогодення вимагають виробництва продукції високої якості, конкурентоздатної на зовнішньому ринку, а це потребує покращення усіх ланок виробництва, у тому числі і якості технологічного обладнання» [101, с. 7]. Саме тому в Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів від 17 жовтня 2013 року № 806-р, одним із пріоритетних напрямів досягнення стратегічних цілей проголошено «забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції шляхом створення мотивації до технологічного переоснащення і модернізації галузей аграрного виробництва, в тому числі шляхом забезпечення необхідними машинами та обладнанням кооперативів» [269].

Нормативно-правову базу, яка безпосередньо забезпечує надання державної підтримки с/г обслуговуючим кооперативам, складають: постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі на умовах фінансового лізингу» від 28 липня 2010 року № 648

[236], що визначає механізм реалізації програми «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі на умовах фінансового лізингу»; а також постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів» від 9 березня 2011 року № 272 [234], що передбачає виконання програми «Державна підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів». Програми, втілені в даних нормативних актах, об'єднує наявність багатьох умов та обмежень, обов'язкова відповідність яким дозволяє одержати необхідну державну підтримку. Вказані програми різні за цільовим колом суб'єктів та поставленими завданнями. Найпершою суттєвою відмінністю, що лежить в основі подальшого розмежування, є безповоротність наданих бюджетних коштів, що передбачена програмою «Державна підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів». Відповідно до її положень фінансова підтримка надається кооперативу в розмірі 90 відсотків вартості техніки без урахування сум податку на додану вартість за умови попередньої оплати кооперативом постачальнику техніки 10 відсотків її вартості та укладення з управлінням відповідного договору. Така значна підтримка с/г обслуговуючого кооперативу обумовлює певні спеціальні вимоги до кандидатів на її отримання. Так, у разі надання кооперативом у користування третім особам або відчуження придбаної техніки до закінчення п'ятирічного строку її експлуатації (зокрема, у зв'язку з ліквідацією кооперативу), сума спрямованих на його фінансову підтримку бюджетних коштів підлягає поверненню. Крім того, передбачені обмеження щодо членського складу с/г обслуговуючого кооперативу, який може претендувати на державну підтримку за цією програмою, а саме: членами такого кооперативу повинні бути виключно особисті селянські, фермерські господарства та фізичні особи, які є с/г товаровиробниками. Безповоротність бюджетних коштів та їх значний обсяг пояснюють наявність конкурсу, передбачених критеріїв відбору переможців, а також систему двоетапного (регіонального та загальнодержавного) обрання кооперативів, що отримують відповідну допомогу. Для отримання фінансової допомоги кандидати подають пакет необхідних документів, недостовірність інформації в яких може спричинити обвинувачення в незаконному заволодінні майном (наприклад, згідно з вироком Добровеличківського районного суду Кіровоградської області від 12 травня 2011 року у справі № 1-7/2011 голову СОК «Помічнянська МТС-Агро» було визнано винним у шахрайстві з фінансовими ресурсами, тобто в умисному наданні комісії з конкурсного відбо-

ру неправдивої інформації, чим було завдано державі матеріальної шкоди [35]).

Програма «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі на умовах фінансового лізингу» має більш широке коло потенційних суб'єктів, оскільки її основною метою є забезпечення суб'єктів господарювання будь-якої організаційно-правової форми (зокрема, с/г обслуговуючого кооперативу) племінними нетелями та коровами, а також с/г технікою та обладнанням. Для даних цілей створене державне підприємство «Спецагролізинг», яке виступає лізингодавцем та працює на комерційній основі. Відповідно до програми с/г обслуговуючий кооператив може одержати с/г техніку на умовах фінансового лізингу, оплативши стартовий внесок у розмірі 5 відсотків від вартості предмета договору, надалі сплачуючи лізингові платежі, які складаються із суми відшкодування частини вартості предмета та винагороди лізингодавцю — 5 відсотків річних від невідшкодованої вартості предмета лізингу. Отже, програма спрощує придбання с/г техніки, але не передбачає такої значної знижки, як попередня. Саме тому критеріями вибору потенційного лізингоодержувача є лише відсутність простроченої заборгованості за придбання на умовах фінансового лізингу та/або в кредит техніку; розпочатої щодо такого суб'єкта процедури банкрутства; простроченої заборгованості перед державним та місцевими бюджетами та Пенсійним фондом України, що перевищує шість місяців.

Об'єднуючою умовою обох проаналізованих програм є їхня направленість на підвищення доступності с/г техніки для українських аграріїв. Водночас техніка, що може стати об'єктом державної підтримки, обов'язково має бути вітчизняною. Крім того, вичерпний перелік відповідних видів техніки та граничні ціни на них встановлюються наказом Міністерства аграрної політики і продовольства України. Цим суттєво звужується потенціал описаних державних програм в аспекті видової різноманітності об'єктів, що надаються в якості державної підтримки, проте дана умова є стратегічно важливою для розвитку агропромислового комплексу України.

Аналіз Наказу Міністерства аграрної політики та продовольства від 31 жовтня 2012 року № 669 «Про затвердження переліку і граничних цін на вітчизняну с/г техніку та обладнання, закупівля яких фінансується за рахунок коштів державного бюджету в 2012 році на умовах фінансового лізингу через державне підприємство «Спецагролізинг» [229] приводить до висновку, що серед наведеного переліку найменувань с/г техніки (всього — близько 350) лише незначна частина може бути використана с/г обслуговуючими кооперативами в їхній діяльності, яка відповідно до законодавства

не пов'язана безпосередньо з виробництвом с/г продукції, а направлена на організацію допоміжної, обслуговуючої сфери. Так, наприклад, спеціалізованого обладнання для с/г переробного кооперативу передбачено не більше десяти найменувань, причому більшість із яких профільована лише на переробку молока. Отже, наявність державної підтримки, що надається с/г обслуговуючим кооперативам, є, безумовно, позитивним явищем, оскільки існування відповідних програм є стимулом для розвитку вітчизняної с/г кооперації зокрема і сільського господарства в цілому. Однак у зв'язку з проведенням аналізом правових засад надання державної підтримки с/г обслуговуючим кооперативам можна запропонувати деякі доповнення, що розширили б доступ прогресивних с/г кооперативів до дешевої техніки. Так, на наш погляд, було б доцільно передбачити в досліджених програмах можливість державної підтримки придбання технологічного обладнання іноземного виробництва передовим с/г обслуговуючим кооперативам у зв'язку з відсутністю вітчизняних аналогів. Відповідні доповнення не позбавляють українських машинобудівників ринку збуту та протекції держави, а лише стимулюватимуть розширення асортименту їхньої продукції та підвищення її якості. Одночасно державна підтримка інтенсифікується та адаптується до реальних потреб с/г обслуговуючих кооперативів, що позитивно відобразиться на їхньому сталому розвитку.

Взагалі, в аспекті надання державної підтримки виникає досить гостре теоретичне питання, яке має бути принципово вирішене задля побудови подальших державно-кооперативних відносин. Хоча держава закріплює своє прагнення допомагати та сприяти розвитку с/г кооперації в Україні, однак у цьому постулаті є внутрішня суперечність. Кооперація виникла як добровільна організація самодопомоги та співробітництва осіб. Один із перших кооператорів Ш. Фур'є закликав до взаємодопомоги без звернення до держави. З цього приводу в кооперативному русі виділяють два періоди: а) ранній, під час якого кооперативні організації визнавалися абсолютно незалежними, зокрема від втручання держави; б) пізній період, у якому не лише допускалась, але навіть рекомендувалась державна підтримка кооперативних організацій [194, с. 89]. Отже, рельєфно виражається суперечливість принципу, який полягає в автономії та незалежності кооперативу. Це означає, що вся державна допомога, що надається с/г кооперації, балансує на грані порушення цього принципу, адже певною мірою впливає на самостійність кооперативу. У зв'язку з цим вважаємо, що в даному правовому питанні слід змінити акценти. Держава допомагає

не с/г кооперативам, адже дані організації автономні та самостійні, вона має інший вектор. Публічна влада зацікавлена у підтримці с/г товаровиробників, які будуть міцніші та меншою мірою потребуватимуть державних коштів, якщо об'єднуватимуться у кооперативи. З цього випливає, що державі вигідно надавати певні заходи підтримки с/г кооперативам, цим самим стимулюючи виробників об'єднуватися. Такий опосередкований, більш глибокий підхід дозволяє «виправдати» державне втручання у розвиток с/г кооперації, незважаючи на кооперативний принцип самостійності цих організацій.

Отже, по-перше, ст. 4 Закону України «Про кооперацію» варто доповнити принципом самостійності кооперативів. При цьому принцип самостійності виконується тоді, коли в адміністративно-контролюючій, операційній, фінансово-майновій та організаційно-стратегічній сфері кооператив має змогу діяти та діє у такий спосіб, як вирішують його члени шляхом демократичного самоуправління. По-друге, заходи державної підтримки с/г кооперації мають бути спрямовані на стимулювання виробників с/г продукції до об'єднання та співробітництва та ніяким чином не повинні посягати на самостійність кооперативних організацій у всіх її проявах. У такому випадку головною метою державного втручання є надання допомоги членам кооперативів, а не самим кооперативам як таким. Розуміння даних засадничих положень дозволяє обґрунтувати доцільність надання підтримки системі с/г кооперації з боку держави, а також надає змогу виявити співвідношення між принципом самостійності кооперативу та принципом стабільної державної підтримки сільського господарства в Україні.

Отже, с/г кооперація проголошена флагманом розвитку АПК в Україні. Активне стимулювання діяльності с/г кооперативів вимагає відповідного законодавчого супроводу та єдиного вектора розвитку. У зв'язку з цим варто розробити Концепцію розвитку кооперації в Україні із зазначенням у ній, зокрема, основних видів кооперативів, пріоритетних напрямів функціонування, вказанням нормативно-правових актів, що потребують свого прийняття. На основі загальної Концепції слід розробити Концепцію розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні, основним завданням якої повинно бути формування стратегічних напрямів розвитку саме с/г кооперативів. Для практичного виконання та реалізації спеціальної Концепції доречно створити Програму розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні, що містила би конкретний перелік завдань, їх безпосередніх виконавців, строки виконання, джерела фінансування, відповідальність за недотримання постав-

лених вимог. Індивідуалізоване «обличчя» дана програма отримає в регіональних програмах розвитку с/г кооперації. Саме такий шлях розробки подальшого детального нормативно-правового забезпечення у досліджуваній сфері є логічним та послідовним. Він сприятиме створенню взаємопов'язаної та єдиної по своїй суті піраміди нормативно-правових актів, спрямованих на підтримку с/г кооперативів на різних рівнях. У той же час с/г кооперація розвиватиметься не хаотично, а за підготовленим планом, у системі інших різновидів кооперації. Органи місцевої влади та органи місцевого самоврядування матимуть чіткий алгоритм дій у сфері підтримки кооперації, який їм треба буде лише адаптувати до конкретних місцевих умов. У такий спосіб стане можливим усунення дисбалансу в локальному нормативно-правовому регулюванні питань с/г кооперації.

Саме з обслуговуючою кооперацією пов'язується розвиток сільського господарства в Україні. Проте спеціалізовані нормативно-правові положення щодо цього типу кооперації окреслились та відокремились від загальної нормативно-правової регламентації кооперативної діяльності лише в останній редакції Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (у вигляді самостійного розділу). Однак законодавством передбачено, як мінімум, чотири різновиди с/г обслуговуючих кооперативів: переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі, багатофункціональні, — причому перелік залишається відкритим. Сфера діяльності кожного з різновидів с/г обслуговуючих кооперативів має суттєві відмінності та вимагає окремої уваги з боку законодавця та науки. Відповідно до цього нормативно-правова база, на яку покладається регулювання кооперативних відносин, оновлюється та готується до ефективної регламентації відповідних суспільно-економічних та правових явищ. Зі зростанням кількості кооперативів та правовідносин за їх участю потреба в якісному та всебічному нормативно-правовому охопленні теж зростає. У зв'язку з цим достатньо обґрунтовано можна спрогнозувати поступову розробку та прийняття спеціалізованих законів «другого рівня» (наприклад, Закону України «Про сільськогосподарську переробну кооперацію»), які матимуть за основу Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» та розвиватимуть його положення. Змістом даних законів повинні стати норми, що регулюють лише особливості правового становища кожного різновиду с/г обслуговуючих кооперативів — при дотриманні цього основного принципу побудови доцільність прийняття вказаних законів буде безперечною, а повторів та суперечностей вдасться уникнути.

Отже, сучасне законодавче регулювання с/г кооперації в Україні має деякі вади та потребує свого вдосконалення. Особливої уваги заслуговують проблеми досягнення одноманітності регулювання різними джерелами права кооперативних відносин у сільському господарстві, внаслідок чого має бути розроблена струнка законодавча модель регламентації с/г кооперації.

1.3. Поняття та правосуб'єктність сільськогосподарського переробного кооперативу

Правове становище с/г переробних кооперативів підпорядковане законодавчому регулюванню становища с/г обслуговуючих кооперативів. Це обумовлено тим, що законодавець розглядає с/г переробний кооператив, перш за все, не як самостійну організаційно-правову форму, а саме як різновид с/г кооперативів взагалі та с/г обслуговуючих зокрема.

Так, Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію», регламентуючи правове становище с/г обслуговуючих кооперативів, наводить їх офіційну класифікацію. Одним із видів, що пропонуються даним нормативно-правовим актом, є с/г переробні кооперативи, легальне визначення яких знаходиться в ч. 2 ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», згідно з якою «до переробних сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів належать кооперативи, які здійснюють переробку сільськогосподарської сировини, що виробляється членами таких кооперативів (виробництво хлібобулочних, макаронних виробів, овочевих, плодово-ягідних, м'ясних, молочних, рибних продуктів, виробів і напівфабрикатів з льону, луб'яних культур, лісо- і пиломатеріалів тощо)» [263].

Тож, опираючись на офіційне визначення с/г переробного кооперативу, можна дійти висновку, що ключовими поняттями, які служать для побудови аналізованої дефініції, є «с/г сировина», «переробка» та «члени с/г переробного кооперативу». Тому глибинне з'ясування їх значення є методологічно важливим для досягнення мети нашого дослідження.

Поняття «с/г сировина» кооперативним законодавством не визначається, що змушує звертатись до загального аграрно-правового категоріального апарату. Однак у вітчизняному законодавстві терміни «с/г продукція», «с/г сировина», «продовольство», «харчові продукти» використовуються без чіткого розмежування, що вима-

гає з'ясування взаємодії їх значень в аспекті діяльності с/г переробного кооперативу. Найбільш дискусійним є визначення поняття с/г продукції, так як законодавчі приписи з цього питання неоднозначні та суперечливі. Комплексний аналіз законодавства, що регулює аграрні правовідносини, дозволяє стверджувати, що зустрічається широке та вузьке тлумачення даного терміна:

— широке: *продукція, зазначена у групах 01-24 Українського класифікатора товарів зовнішньоекономічної діяльності* (далі — УКТЗЕД) (закони України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» [254], «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [255], «Про державну підтримку сільського господарства України» [224], Податковий кодекс України [202]);

— вузькі: а) *продукція, зазначена у групах 01-14 УКТЗЕД* (Закон України «Про аграрні розписки» [213]); б) *продукція, що призначена лише для споживання людиною як інгредієнти для їжі* (Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» [215]); в) *продукція, що виробляється в сільському господарстві та відповідає кодам 01.11 — 01.42 та 05.00.1 — 05.00.42 Державного класифікатора продукції та послуг ДК 016-97* (Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років» [265]).

Наукові думки з цього приводу теж відзначаються різноманітністю. Основна дилема щодо поняття с/г продукції зосереджена в необхідності включення до нього продуктів переробки. Так, наприклад, професор В. М. Єрмоленко обстоює позицію, відповідно до якої с/г продукція — це «вся сира продукція культурного рослинництва, тваринництва і рибництва, одержувана від сільськогосподарської діяльності, та продукти її первісної переробки, здійснюваної безпосереднім її виробником» [83, с. 16]. Отже, на думку вченого, продукція переробки с/г сировини підприємствами переробної промисловості не є сільськогосподарською [83, с. 16]. З огляду на це не менш цікавим питанням є відмежування від с/г продукції поняття продовольства. У цілому погоджуючись із позицією С. І. Марченко, яка зазначає, що «с/г сировина та продовольство є видовими поняттями по відношенню до родового — с/г продукції» [164, с. 198], вважаємо за необхідне розвинути та поглибити цю думку. При більш уважному вивченні даного питання стає зрозуміло, що ці категорії — с/г сировина та продовольство — не однопорядкові та не можуть бути вичерпними різновидами с/г продукції, адже критерій їх виокремлення в межах загальної категорії с/г продукції не однаковий. Саме тому слід провести дворівневу класифікацію с/г продукції, аналізувати яку ми будемо виходячи із

широкого її розуміння (тобто товари 01–24 груп за УКТЗЕД). Так, за функціональним призначенням с/г продукція може бути *сировиною* (підлягатиме подальшій переробці) та *продукцією готовою до споживання*; а за характером використання (споживання) — *харчовою* (продовольство) та *нехарчовою*. За такого підходу неколізійним є випадок, коли один і той самий продукт виступає і сировиною, і харчовим (або нехарчовим) продуктом. Найкраще ця ситуація ілюструється на прикладі внутрішньогосподарських відносин, що складаються в с/г переробному кооперативі, для якого дана термінологічна проблема є практично важливою. Члени такого кооперативу надають вироблену ними с/г продукцію на переробку. У результаті цього надана с/г продукція потрапляє до циклу переробки та виступає матеріалом (сировиною) для виробництва нової продукції. Тобто якщо розглядати вироблену членом кооперативу с/г продукцію ізольовано від виробничих умов та цілей, то можна ідентифікувати її як сировину або готовий продукт, також вона може бути харчовою або нехарчовою. Проте, враховуючи виробничий ланцюг, який будується навколо неї, можна дійти висновку, що с/г продукція, яка надходить до с/г переробного кооперативу від його членів, незалежно від інших її характеристик, має правовий статус с/г сировини.

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» активно оперує терміном «с/г продукція» та в значно меншій мірі поняттям «с/г сировина», зокрема, останнє використовується при дефініції с/г переробного кооперативу. При цьому легальних визначень ні с/г продукції, ні с/г сировини в Законі не міститься. На основі вищевикладених міркувань можна дійти висновку, що сировиною для с/г переробного кооперативу виступає будь-яка с/г продукція, яка вироблена його членами відповідно до статуту та правил внутрішньогосподарської діяльності, незалежно від її фізичного та функціонального стану (сира, первинно оброблена, готова до споживання, нехарчова тощо). Загалом виділяємо дві ознаки с/г продукції, що мають юридичне значення в цих відносинах: її походження (вироблення у власному господарстві члена кооперативу) та призначення для наступної переробки на виробничих потужностях кооперативу.

Дослідження дефініції с/г переробного кооперативу дозволяє констатувати, що сутнісного визначення поняття «переробка» як основного напрямку діяльності с/г переробного кооперативу законодавець не надає. Натомість ця прогалина заповнюється переліком можливих кінцевих продуктів такої діяльності. У зв'язку з цим спроба окреслити сферу можливої діяльності с/г переробного коопе-

ративу виявляє деяку невизначеність у Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію». Комплексний аналіз норм чинного законодавства, що легально пояснює поняття «переробка», «обробка», «доробка» с/г продукції та оперує ними, відкриває можливості для виявлення системних зв'язків між цими поняттями, що у свою чергу допоможе встановити зміст основних видів діяльності с/г переробного кооперативу. Аналіз законодавства з цього питання варто розпочати із з'ясування змісту положення ч. 1 ст. 332 ЦК України, яке до переробки відносить «використання однієї речі (матеріалу), в результаті чого створюється нова річ» [349]. У теорії цивільного права описана операція називається специфікацією та визнається одним із первинних способів набуття права власності.

Певний інтерес в аспекті нашого дослідження становить правова позиція, що закріплена в Митному кодексі (далі — МК) України, а саме: в ч. 2 ст. 150 МК надається «перелік операцій з переробки товарів, що можуть включати: 1) власне переробку товарів, у тому числі: обробку, монтаж, демонтаж, використання окремих товарів, які сприяють чи полегшують процес виготовлення продуктів переробки; 2) ремонт товарів» [177]. З наведеної норми випливає, що митне законодавство вважає обробку різновидом переробки.

При вирішенні поставлених питань цікавим є положення ст. 14.1.134 ПК України в частині визначення операцій з давальницькою сировиною — як «операцій з переробки (обробки, збагачення чи використання) давальницької сировини (незалежно від кількості замовників і виконавців, а також етапів (операцій)) з метою одержання готової продукції за відповідну плату» [202]. Наведена норма є свідченням того, що досліджувані правові позиції МК та ПК України збігаються в принциповому аспекті: у визначенні обробки частиною переробки як більш широкого поняття.

Для одержання комплексного багатовимірного уявлення щодо досліджуваного питання слід виявити підходи, які використовуються законодавцем для пояснення термінів «переробка» та «обробка» в спеціальних актах аграрного законодавства. Так, в Законі України «Про зерно і ринок зерна» немає чіткого визначення поняття переробки. Натомість надається перелік можливих продуктів переробки зерна: борошно, крупа, комбікорм, клейковина, солод, побічні продукти переробки зерна, зокрема висівки, макуха і шрот (п. 20 ст. 1 Закону) [246]. Використана законодавча техніка схожа з тією, що застосована в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію». Її перевагами є легкість формулювання, образність вираження, уникнення перевантаження термінології, а до недоліків можна віднести недостатню чіткість через невизначеність характер-

них ознак предмета, що є важливою умовою для отримання якісної дефініції.

Закон України «Про виноград та виноградне вино» [217] також не пропонує конкретного визначення переробки, незважаючи на те, що активно його використовує. Проте аналіз змісту вказаного Закону надає підстави вважати, що в ньому принаймні розмежовуються поняття «переробка винограду», «обробка виноматеріалів» тощо.

У Законі України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» більше уваги приділено визначенню поняття переробки. Тут бачимо вдалу спробу якомога детальніше описати можливі прояви такої діяльності. Так, в п. 21 ст. 1 цього Закону переробка водних біоресурсів подається як «зміна первинних властивостей гідробіонтів із застосуванням різноманітних способів технологічної обробки (охолодження, заморожування, соління, копчення, сушіння; обробка консервантами, кислотами, лугами чи ферментами, фізико-хімічна, біологічна, термічна обробка, консервування, подрібнення, розбирання тощо)» [260]. Слід підкреслити, що акцент у такому визначенні зроблено на зміні властивостей сировини, а не на виробництві нового продукту як кінцевого результату. Разом із цим наведені способи обробки сировини викликають деякі зауваження. Наприклад, не зовсім логічно споріднювати сушіння, заморожування та консервування, подрібнення тощо. Слід звернути увагу на результати таких операцій: у першому випадку змінюються деякі властивості продукту, причому він залишається тим самим (наприклад, сушена чи заморожена риба); у другому — створюється новий продукт із первинної сировини (наприклад, рибні консерви або рибний фарш). Отже, залежно від одержаного результату слід розмежувати розглянуті операції: у першому випадку — це обробка, у другому має місце переробка.

З'ясувавши співвідношення понять переробки та обробки с/г продукції, необхідно виявити їх взаємозв'язок із поняттям «добробка» с/г продукції. Найбільш змістовно це поняття було розкрито у Технічному регламенті зернового складу, однак наказ Мінагрополітики про його затвердження втратив чинність у 2014 році. Проте визначення поняття доробки, яке містилося у даному нормативно-правовому акті, представляє науковий інтерес: «доробка зерна — це сукупність технологічних операцій, спрямованих на забезпечення або поліпшення (при необхідності) встановлених показників якості зерна відповідно до умов договору складського зберігання зерна, контракту, державних стандартів» [242]. Так, п. 6.10.2 регламенту

встановлював, що «добробка зерна ... може включати: а) первинне очищення зернових культур; б) сушіння; в) вторинне очищення; г) активне вентильовання; ґ) охолодження; д) захист від шкідників; е) вилучення механічно пошкодженого або дрібного зерна; є) розділення культур; ж) інші послуги з доброби» [242]. Отже, добрбка не змінює суттєві властивості с/г продукції, а тим більше не створює нового продукту. Добрбка спрямована на підтримання с/г продукції в належному якісному стані, а також на її поліпшення шляхом здійснення механічних операцій, що не змінюють основних властивостей первинної продукції.

Концепція розвитку овочівництва та переробної галузі оперує цінним терміном «післязбиральна добрбка», проте не пояснює його змісту. Заслуговує на увагу положення Концепції, що закріплює таке: «З боку держави овочівництву та переробній галузі повинна гарантуватися підтримка суб'єктів господарювання в овочівництві та переробній галузі, зокрема с/г кооперативів, діяльність яких пов'язана з післязбиральною добрбкою, зберіганням та реорганізацією овочевої продукції і спрямована на інвестування, розроблення та виробництво інноваційних продуктів» [268]. Отже, у програмних положеннях Концепції прямо встановлена можливість с/г кооперативу займатися післязбиральною добрбкою овочевої продукції. Проте дане положення залишає поза увагою, чи стосується такий дозвіл с/г переробного кооперативу. Інакше кажучи, слід вирішити, чи легітимною буде така діяльність, і чи не виходитиме вона за межі поняття с/г переробного кооперативу. Незважаючи на те, що ч. 1 ст. 23 Закону України «Про кооперацію» надає кооперативу право відповідно до свого статуту самостійно визначати основні напрями діяльності, здійснювати її планування, а ч. 2 ст. 23 цього Закону — право провадити будь-яку господарську діяльність, передбачену статутом і не заборонену законом, така діяльність все ж має відповідати меті та виду кооперативу. Фактично такі ж питання постають і стосовно поняття «обробка» с/г продукції. Загальнови-знано, що право не може бути відірваним від реальних обставин та практичної діяльності і саме тому не може їм суперечити. У зв'язку з цим виявлення правових меж основних видів діяльності с/г переробного кооперативу має бути обумовлене організаційними, технічними та технологічними засадами такої діяльності.

Дослідження вимог чинного законодавства надає підстави для висновку про те, що с/г переробний кооператив займається переробкою с/г продукції, що означає виробництво якісно нової продукції з наданої йому с/г сировини. Процесу такої переробки завжди має передувати (та/або супроводжувати) обробка с/г сировини

за допомогою різноманітних технічних обладнань та технологічних методів, тобто здійснення впливу на с/г сировину з метою зміни її первинних властивостей (наприклад, обробка паром, інфрачервоним світлом тощо). Отже, переробка без обробки неможлива, а у випадку, коли с/г переробний кооператив здійснює лише обробку сировини, не виробляючи новий товар (фактично не здійснюючи переробку), такий кооператив не можна відносити до переробного. Доробка теж можлива як окрема кінцева операція, яка означає ще менший ступінь впливу на первинну сировину, ніж обробка. Як частина технологічного ланцюга «доробка — обробка — переробка» операції з доробки с/г продукції цілком можуть охоплюватись діяльністю с/г переробного кооперативу. А здійснення лише доробки, без подальшого виробництва нового продукту, навряд чи правомірно відносити до діяльності с/г переробного кооперативу.

На жаль, правники та економісти, у цілому успішно розвиваючи наукову думку щодо с/г обслуговуючої кооперації, часто не акцентують увагу на конкретному змісті діяльності с/г переробного кооперативу, що прописана для нього законодавством, та відносять до такої діяльності операції, що по суті є обробкою продукції, без подальшої її переробки кооперативом. Так, с/г переробний кооператив, який піддає сире молоко тільки фізичній обробці (фільтрації, охолодженню), отримує, згідно з п. 8 ст. 1 Закону України «Про молоко і молочні продукти», молочну сировину [252]. Відповідно до визначення, яке закріплене в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію», переробний кооператив має здійснювати виробництво саме молочних продуктів, які відповідно до п. 9 ст. 1 Закону України «Про молоко і молочні продукти» є продуктами, одержаними з молока або молочної сировини. Отже, переробний с/г кооператив не може засновувати свою основну діяльність тільки на обробці сирого молока, а має здійснювати його подальшу переробку з метою виробництва відповідних молочних продуктів.

Характерною особливістю с/г переробних кооперативів є здійснення переробки в якості основної статутної цілі. Це означає, що с/г кооператив не має права називатись переробним у розумінні Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», якщо він здійснює кілька видів діяльності, серед яких переробка не виділена як пріоритетна.

Правові питання *членства в с/г переробному кооперативі* теж відзначаються певними особливостями. Перш за все, необхідно відмітити суттєву зміну дефініції с/г переробного кооперативу, що відбулась із прийняттям нової редакції профільного Закону. Так, у попередній редакції с/г переробні кооперативи визначалися як ко-

оперативи, які займаються переробкою с/г сировини (виробництво хлібобулочних, макаронних виробів, овочевих, плодово-ягідних, м'ясних, молочних, рибних продуктів, виробів і напівфабрикатів з льону, коноплі, лісо- і пиломатеріалів тощо). Натомість за чинною редакцією Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» коло можливих суб'єктів, що надають кооперативу с/г сировину для переробки, звужено лише до членів даного кооперативу. До прийняття цього нововведення с/г обслуговуючі кооперативи мали можливість надавати послуги відповідно до статуту іншим особам в обсягах, що не перевищували 20 відсотків загального обороту кооперативу. Характерно, що зникнення такої норми зі спеціального Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» не потягло відповідних змін у загальному Законі України «Про кооперацію», абзац 5 ст. 2 якого містить аналогічне положення.

Суб'єкти, які можуть створити с/г переробний кооператив, є спеціальними, тобто повинні відповідати встановленим вимогам та мати деякі обов'язкові характеристики. Так, відповідно до загального Закону України «Про кооперацію» встановлено, що створити кооператив можуть фізичні та/або юридичні особи. Фізичними особами-засновниками кооперативу можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які досягли 16-річного віку. Закон дозволяє створювати кооператив юридичним особам як України, так і іноземних держав. Спеціальна вимога, що висувається до засновників с/г обслуговуючого переробного кооперативу, закріплюється в ст. 6 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», а саме: такі особи мають бути виробниками с/г продукції. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарський перепис» *виробники сільськогосподарської продукції — «це юридичні особи всіх організаційно-правових форм господарювання та їх відокремлені підрозділи, фізичні особи (фізичні особи-підприємці, домогосподарства), які займаються сільськогосподарською діяльністю, передбаченою класифікацією видів економічної діяльності, мають у володінні, користуванні або розпорядженні землі сільськогосподарського призначення чи сільськогосподарських тварин»* [262]. Слід зазначити, що таке формулювання ключового поняття виробника с/г продукції спрощує створення с/г переробних кооперативів, оскільки усуває процентний бар'єр, що передбачався раніше. Так, вже не діє вимога про те, що членом кооперативу могла стати лише особа, валовий дохід якої, отриманий від реалізації с/г продукції власного виробництва або продуктів її переробки за попередній звітний рік, перевищував 75 відсотків від загальної суми валового доходу. Деякі науковці, наприклад, О. В. Зенюкова [97, с. 13] та

В. Ю. Уркевич [333, с. 75], висловлюють думки про консервативний характер вимоги щодо обов'язковості утворення кооперативу лише виробниками с/г продукції та пропонують законодавчо розширити коло засновників. На нашу думку, це можливо в контексті оновлення кооперативного законодавства в напрямі створення умов для розвитку кооперативів нового покоління.

Слід відмітити, що судова практика йде шляхом ототожнення понять засновників та членів с/г кооперативу (наприклад, така позиція простежується в рішенні Приазовського районного суду Запорізької області від 27 грудня 2010 року в справі № 2-1792/2010 за позовом фізичних осіб членів до с/г кооперативу «Агрофірма «Україна» про визнання недійсним рішень загальних зборів [276]). Проте такий підхід не відповідає повністю законам формальної логіки, адже засновники — це ті члени с/г переробного кооперативу, які брали участь у його створенні. К. В. Чернов пропонує називати таких осіб «організаторами кооперативу» [355, с. 11]. Однак вимоги до членів с/г переробного кооперативу, зокрема до засновників, єдині — окрім наявності виробничої ознаки, вони повинні зробити вступний і пайовий внески в розмірах, визначених загальними зборами кооперативу, дотримуватись вимог статуту, мати право ухвального голосу та брати участь у господарській діяльності кооперативу.

Членство в с/г переробних кооперативах може бути асоційованим та дійсним. Як вважає В. В. Янчук, такий розподіл набув підстав після того, як Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» запровадив два поняття: «асоційовані члени кооперативу» і «члени кооперативу». Останніх для зручності вчений запропонував називати дійсними [4, с. 112]. Проте особи, які бажають стати асоційованими членами, не можуть перебувати в статусі засновників кооперативу. Так, ч. 1 ст. 6 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» передбачає, що засновниками та членами можуть бути особи, які, окрім іншого, мають *право ухвального голосу та беруть участь у господарській діяльності кооперативу*. Як відомо, асоційовані члени таких правомочностей не мають. Згідно з ч. 2 ст. 6 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» засновники кооперативу після його державної реєстрації набувають статусу членів кооперативу. Отже, відповідно до положень Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», якщо особи, які планують стати асоційованими членами, не в праві перебувати в статусі засновників, вони фактично вимушені чекати державної реєстрації с/г переробного кооперативу задля подальшого вступу до нього.

Загальний Закон України «Про кооперацію», на перший погляд, буде іншу концепцію при регулюванні даного питання, що випливає з положення ч. 6 ст. 7 Закону: *«При створенні кооперативу складається список членів та асоційованих членів кооперативу, який затверджується загальними зборами»* [249]. Однак при уважному аналізі стає зрозуміло, що даний припис не лише не пояснює ситуацію, але є внутрішньо неузгодженим. Так, з його змісту можна припустити, що при створенні с/г кооперативу діють загальні, а не установчі збори. Таке твердження є сумнівним, оскільки до моменту державної реєстрації кооперативу засновники формують установчі збори, а після реєстрації утворюють вищий орган кооперативу — загальні збори. Отже, аналізована норма суперечлива та потребує або додаткового тлумачення, або зміни. Це необхідно, тому що даний аспект має прикладне значення: ст. 8 Закону України «Про кооперацію» визначає серед обов'язкових положень, які повинні бути передбачені в статуті кооперативу, склад його засновників. Системне вивчення Закону дозволяє дійти висновку, що асоційовані члени не включаються до цього складу. Таке твердження підкріплюється, зокрема, ст. 14 Закону України «Про кооперацію», зміст якої сформульовано так, що для асоційованих членів передбачена лише можливість вступу до кооперативу, а не участь у його заснуванні. Отже, навіть якщо пряма заборона відсутня, комплексне дослідження норм Закону вказує на аналогічність підходу, який використано в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Висвітлене питання тісно пов'язане з визначенням кількості членів с/г переробного кооперативу. Законодавець чітко встановив мінімальну чисельність членів кооперативу, яка становить три особи. Слід відзначити, що ця кількість досить низька та прийнятна, адже, наприклад, у Швеції та Чехії вимагається, як мінімум, п'ять осіб, а в Угорщині — сім. Тому вважаємо, що імперативний припис щодо необхідної участі трьох членів є історично обґрунтованим та не викликає заперечень. У той же час, опираючись на попередні висновки, можна стверджувати, що такі члени мають бути дійсними, а не асоційованими. При цьому кількість членів органічно впливає на формування матеріально-технічної бази, що є чи не найбільшою проблемою їх становлення, оскільки кооперуються, в основному, виробники з відносно обмеженими фінансовими ресурсами. Оскільки на початковому етапі майно кооперативу, як правило, формується за рахунок вступних та пайових внесків майбутніх членів кооперативу, доцільним, на думку А. С. Кудінова, є встановлення мінімально необхідного рівня матеріально-технічної

бази, який у подальшому може бути розширений як за рахунок вступу нових членів, так і за рахунок залучення зовнішнього фінансування [144, с. 123]. Однак такий крок наразі передчасний та не сприятиме розвитку с/г переробних кооперативів.

Багато науковців обґрунтовано вказують на обов'язковість визначення оптимального розміру зони обслуговування кооперативу [99, с. 103]. Однак особливістю с/г переробного кооперативу є те, що він не так тісно пов'язаний із фактором самої відстані, як із транспортабельністю сировини (умови її перевезення, строк можливого транспортування без втрати якості тощо). Дійсно, окрім правових питань існує так званий техніко-економічний бік, що ґрунтується на теорії диференційованих мінімумів і повинен враховуватися при створенні с/г переробного кооперативу. Суть його полягає в тому, що в с/г виробництві різні механічні, біологічні та економічні процеси й операції мають свої оптимальні режими та розміри. Оптимум слід шукати не в масштабах виробництва, а там, де має місце мінімальний рівень собівартості одиниці продукції, тобто де на одиницю витрат одержують максимум продукції [55, с. 252].

У зв'язку з описаними питаннями, що постають перед засновниками с/г переробного кооперативу, актуальним є визначення їхньої пайової участі в кооперативі. Розрахунок цієї пайової участі може бути проведений різними методами, проте основний принцип, закріплений в ч. 2 ст. 7 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», повинен бути суворо дотриманий. Зміст даного принципу полягає в такому: порядок визначення розміру пайового внеску кожного члена кооперативу визначається пропорційно до його участі в господарській діяльності кооперативу відповідно до запланованого обсягу і вартості послуг, що надаються кооперативом. Отже, одним із способів розрахунку може бути визначення стандартизованого паю, від розміру якого буде залежати пайовий внесок кожного члена кооперативу. Також можливим варіантом є шлях від зворотного: тобто в залежності від розміру пайового внеску вираховується участь у господарській діяльності кооперативу. Спосіб визначення пайової участі членів кооперативу обирається індивідуально для кожного кооперативу та не повинен бути імперативно встановлений у законодавстві.

Розмір паю багато в чому залежить від планів виробника щодо участі в господарській діяльності кооперативу. Однак особливістю с/г переробного кооперативу є чисто економічний аспект, який не може ігноруватися правом: підприємство повинно бути забезпечене сировиною хоча б на мінімально допустимому рівні, який

дозволятиме нормальне беззбиткове функціонування. Виходячи з даного обсягу обороту, який відповідає рентабельності підприємства, доцільно провести розрахунок на паї та окреслити обов'язкову господарську участь кожного члена кооперативу.

Характерна особливість с/г переробного кооперативу полягає також у тому, що участь асоційованих членів у формуванні пайового фонду кооперативу не в змозі заповнити прогалину в господарській участі, тобто вони не надають с/г сировину на переробку, тим самим не навантажують потужності підприємства. Асоційовані члени корисні при створенні с/г переробного кооперативу, оскільки саме на даному початковому етапі становлення кооперативу гостро потребує фінансових та інших стартових ресурсів.

Заборона надання послуг не членам має дуже суттєве значення саме для с/г переробного кооперативу, позаяк жорстко прив'язує його до власної сировини, тобто лише до тієї с/г продукції, що виробляється в господарствах його членів. Отже, у випадку зниження виробництва в одного чи кількох членів кооперативу рентабельність функціонування кооперативу може бути поставлена під загрозу. Така ж ситуація виникає і при виході членів або зменшенні пайової участі. Заборона надання послуг іншим особам виправдана з огляду на дотримання кооперативної ідентичності та недопущення переходу с/г обслуговуючого кооперативу на комерційний шлях, особливо беручи до відома його неприбутковий статус. Проте в деяких випадках збереження кооперативу може бути забезпечене лише завантаженням його потужностей давальницькою сировиною третіх осіб. На наш погляд, збереження існуючого кооперативу є більш вагомою метою, і тому можливість обмеженої участі інших осіб у господарській діяльності с/г переробних кооперативів повинна бути законодавчо відновлена. Причому така практика застосовується в деяких зарубіжних країнах, наприклад, в Англії в умовах конкуренції кооперативи можуть укладати угоди з особами, які не є членами кооперативу, але при цьому повинен дотримуватися ряд умов: а) метою укладення угод повинно бути задоволення інтересів членів; б) об'єм угод з не членами обмежений [42, с. 1561].

Певною мірою у зв'язку з виникненням подібних проблем, участь асоційованих членів у кооперативних організаціях досі є предметом гострих наукових дискусій. У спеціальній літературі зустрічається ціла низка альтернативних назв відповідного інституту, наприклад, «інвестиційні учасники» [118, с. 6], «фінансові учасники» [18, с. 450], у Франції його називають «інститутом не-членів», а у Фінляндії — «інститутом власників інвестиційних акцій» [367, с. 254]. Поява асоційованих членів у законодавстві

та практиці обумовила актуальність поділу кооперативів на інтегральні (власниками є с/г виробники) та екстернальні (допускають залучення капіталу від акціонерів — не членів кооперативу) [37, с. 122]. Вітчизняне законодавство встановлює лише дві умови для вступу асоційованих членів до кооперативу: внесення паю та дотримання вимог статуту. Т. П. Проценко вважає, що ті структури, які не займаються виробництвом с/г продукції, не повинні входити до с/г кооперативів, щоб останні не перетворювалися на комерційні підприємства [274, с. 147]. Т. М. Чурилова не погоджується з такою позицією, обстоюючи думку про те, що сфера діяльності особи, яка прагне стати асоційованим членом кооперативу, не повинна впливати на можливість виникнення відносин членства [361, с. 429]. Правове становище асоційованих членів с/г кооперативу має істотні особливості, які виражаються в обмеженому об'ємі їхніх правомочностей у порівнянні з дійсними членами. При цьому максимальна кількість асоційованих членів с/г кооперативу не встановлена [361, с. 429]. Л. В. Молдаван вважає, що така ситуація є реалізацією гнучкого підходу до асоційованого членства в кооперативах та виправдана вимогами часу [179, с. 296]. У той же час С. В. Добрякова обґрунтовує, що обмеження частки асоційованих членів кооперативу (10–20 %) є необхідним, тому що кооператив має залишатися підприємством, основними власниками якого є с/г товаровиробники [76, с. 57]. Свою жорстку позицію проти функціонування інституту асоційованого членства обстоюють такі вчені, як І. М. Лопіна [156, с. 9], К. В. Міряшева [176, с. 20], О. О. Тюкавін-Плотніков [332, с. 23] та інші.

Незважаючи на загрози, які приховуються в асоційованому членстві, його роль надто важлива, щоб відмовитися від такого вагомого джерела фінансування. Тому необхідно на законодавчому та локальному рівнях так збалансувати правове становище асоційованих членів, щоб нейтралізувати всі можливі ризики, пов'язані з наявністю членів-інвесторів. Зокрема, встановлена законодавча заборона одержання права ухвального голосу асоційованими членами є однією з гарантій розмежування кооперативних організацій та господарських товариств, засади діяльності яких не повинні змішуватись у принципових питаннях.

Практичний аспект відносин членства, що складаються в с/г переробних кооперативах, полягає у визначенні правової природи даних відносин. Аналіз судової практики вказує на наявність принципових протиріч стосовно даного питання. Так, показовими є справи за позовом фізичної особи члена до с/г кооперативу «Нива». Спершу Господарський суд АРК припинив провадження у

справі, мотивуючи своє рішення тим, що спори з приводу організації та управління кооперативами, якщо стороною у справі є фізична особа, не відносяться до корпоративних, а тому не підвідомчі господарським судам (ухвала Господарського суду АРК у справі № 2-7/9993.1-2008 від 17 листопада 2008 року [338]). Така правова позиція знайшла своє відображення також у п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» № 13 від 24 жовтня 2008 року [258]. Однак Апеляційний суд АРК у своїй ухвалі висловив протилежну позицію та ідентифікував правовідносини між членом та с/г кооперативом «Нива» як корпоративні, а тому не підвідомчі судам загальної юрисдикції (ухвала Апеляційного суду АРК у справі № 2-221/2011 від 28 травня 2012 року [337]). Принципова розбіжність висновків судових інстанцій із приводу одних і тих самих фактичних правовідносин провокує дисбаланс у правозастосуванні та правосудді. Саме тому позитивним явищем є викладення п. 4 ч. 1 ст. 12 Господарського процесуального кодексу України [58] у новій редакції згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» від 10 жовтня 2013 року № 642-VII [221]. Відповідно до нового підходу, відносини, що виникають між юридичною особою та її учасниками (засновниками, акціонерами, членами), зокрема учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи, пов'язаними із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності такої особи, крім трудових спорів, є корпоративними та підвідомчими господарським судам. Поняття юридичної особи охоплює і с/г переробні кооперативи, тому вказана позиція розповсюджується і на них.

Аналіз правового становища с/г переробного кооперативу виявив деякі суттєві особливості, притаманні даному суб'єкту господарювання. На основі отриманих висновків логічним є дослідження можливості виокремлення с/г переробного кооперативу в якості самостійної організаційно-правової форми юридичної особи. Однак для цього необхідно спершу встановити, що розуміти під цим поняттям. В Україні досі не надано законодавчого визначення організаційно-правової форми юридичної особи, а також не створено обґрунтованої систематизації та класифікації діючих організаційно-правових форм. Однією з причин такого негативного стану регулювання даного питання є концептуальні розбіжності між ЦК і ГК України, які розуміють організаційно-правові форми юридичної особи по-різному. Внаслідок того, що визначення

терміна «організаційно-правова форма» не сформульовано на рівні закону, була спроба ліквідувати цю прогалину за допомогою підзаконного нормативно-правового акта. Наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28 травня 2004 року № 97 затверджено Класифікатор організаційно-правових форм господарювання, у підп. 2.1 п. 2 якого поняття організаційно-правової форми господарювання тлумачиться як *форма здійснення господарської (зокрема підприємницької) діяльності з відповідною правовою основою, яка визначає характер відносин між засновниками (учасниками), режим майнової відповідальності за зобов'язаннями підприємства (організації), порядок створення, реорганізації, ліквідації, управління, розподілу одержаних доходів, можливі джерела фінансування діяльності тощо* [222].

У результаті скупкої та неузгодженої законодавчої регламентації інституту організаційно-правової форми юридичних осіб дане проблемне питання є предметом дослідження багатьох учених, погляди яких істотно відрізняються. У зв'язку з цим можна навести узагальнену систему думок дослідників і описати основні напрями юридичної думки щодо природи організаційно-правової форми юридичної особи.

Так, С. Е. Жилінський виводить аналізоване поняття з категорії «статус», а саме: організаційно-правову форму юридичної особи слід розуміти як встановлений чинним законодавством і обраний засновниками при створенні організації її особливий статус, який має юридичне значення для участі даного суб'єкта в правовідносинах, регульованих законом [89, с. 131–135]. Схожу позицію обґрунтовує В. А. Захаров, який для визначення поняття «організаційно-правова форма» застосовує термін «конституція» [93].

Р. В. Уткін при дослідженні некомерційних організацій (до їх числа, як відомо, належить і с/г переробний кооператив) пропонує таке визначення: організаційно-правова форма некомерційної організації — це визначена законом сукупність ознак, характерних для групи некомерційних організацій і необхідних для існування некомерційної організації в рамках правового поля, які включають в себе: характер мети організації, порядок взаємовідносин між організацією та особами, які беруть участь в її діяльності, порядок управління майном організації [336]. Окремої позиції дотримується В. Ф. Жаренко, який вважає, що організаційно-правова форма юридичної особи приватного права — це видова ознака юридичної особи [86, с. 88]. Іншої думки дотримуються вчені В. І. Лебідь [154] і Н. В. Козлова [122], які вважають, що поняття «організаційно-правова форма» і «юридична особа» є тотожними (синонімічними).

Під альтернативним кутом зору правову природу аналізованого поняття розглянув К. Ю. Тотьев, який відзначає, що категорію юридичної особи можна вважати характеристикою зовнішнього аспекту діяльності підприємства, а організаційно-правову форму — характеристикою внутрішніх відносин [325].

З проведеного аналізу наукових поглядів щодо визначення організаційно-правової форми юридичних осіб можна зробити висновки, що кожна з наведених теоретичних позицій є певною мірою обґрунтованою і заслуговує на увагу. Це твердження посилюється ще й особливим правовим явищем, яке описала І. М. Кучеренко. У своєму дослідженні вона звертає увагу на те, що в сучасному законодавстві виникає ситуація, коли одна організаційно-правова форма є об'єднуючою для інших організаційно-правових форм. У зв'язку з чим для побудови системи організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права запропоновано ввести поняття системоутворюючої організаційно-правової форми. Такою можна назвати, зокрема, єдину для юридичних осіб приватного права (підприємницьких та непідприємницьких товариств) системоутворюючу організаційно-правову форму — кооператив [148, с. 23]. Розвиваючи цей висновок, можна припустити, що цілком логічно вважати с/г обслуговуючий кооператив (який сам є різновидом кооперативу в цілому) — системоутворюючою організаційно-правовою формою для с/г переробного кооперативу, так як останній є одним з видів с/г обслуговуючого кооперативу.

У світлі описаної науково-теоретичної проблематики важливим питанням є можливість визначення с/г переробного кооперативу як окремої організаційно-правової форми юридичної особи. Обґрунтована відповідь на це питання дозволить правомірно вирішити ряд практичних завдань, серед яких можна перерахувати такі:

— правильне формулювання юридичної назви кооперативу. Згідно зі ст. 90 ЦК України та п. 1.1 наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Вимог щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу» від 5 березня 2012 року № 368/5 [227] найменування юридичної особи повинно містити інформацію про її організаційно-правову форму. У зв'язку з цим виникає питання про можливість вказівки як організаційно-правової форми словосполучення «с/г переробний кооператив», що більш індивідуалізовано, ніж «с/г обслуговуючий кооператив», який відповідно до законодавства має багато різновидів, внаслідок чого недостатньо конкретизує названу юридичну особу та її правове становище;

— перетворення с/г переробного кооперативу в інший вид с/г обслуговуючого — це реорганізація. За нині чинним законодавством таке твердження не є достатньо аргументованим та буде досліджене в підрозділі 2.1.

Крім визначення, наданого в ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», інших спеціальних норм, що регламентують особливості правового становища с/г переробних кооперативів, законодавством не передбачено. У зв'язку з тим, що правове регулювання даного виду кооперативів базується на загальних законодавчих положеннях про кооперацію та с/г обслуговуючу кооперацію, вважаємо, що на даний момент, ґрунтуючись на положеннях чинного законодавства, буде передчасним стверджувати, що с/г переробний кооператив вже виокремився в самостійну організаційно-правову форму юридичної особи. Однак слід підкреслити необхідність такого визнання. Адже, слідуючи логіці законотворчого процесу, який активізувався по відношенню до розвитку с/г кооперації, можна зробити висновок про методологічну важливість підходу до с/г переробного кооперативу саме як до самостійної організаційно-правової форми юридичної особи. Такий підхід дозволить вдосконалювати законодавство і вносити до нього зміни таким чином, щоб враховувати особливості правового становища с/г переробного кооперативу, підкреслюючи, а не нівелюючи їх.

Об'єктивне підґрунтя формування с/г переробного кооперативу як окремої організаційно-правової форми, безумовно, існує. Воно полягає, зокрема, в особливому «прикордонному» положенні даного кооперативу, який суттєво виділяється з групи с/г обслуговуючих кооперативів завдяки своїй виробничій ознаці, в результаті чого він тяжіє до іншого виду с/г кооперативів, який має суттєві відмінності в правовому регулюванні, — до виробничого кооперативу. Так, при аналітичному вивченні юридичної природи с/г переробного кооперативу рельєфно проявляється її особлива двоїстість: *по-перше*, с/г переробний кооператив є невід'ємною частиною обслуговуючої інфраструктури, різновидом с/г обслуговуючих кооперативів; *по-друге*, с/г переробний кооператив — єдиний серед інших видів обслуговуючих, що має виражену виробничу характеристику. Тобто він є виробником с/г продукції, виробником «другого рівня». Наразі в законодавстві не взято до уваги дану особливість с/г переробного кооперативу та у зв'язку з цим не встановлено відповідних спеціальних положень щодо нього. Однак виробнича характеристика с/г переробного кооперативу не повинна ігноруватися при подальшому законодавчому регулюванні правового положення цього виду

юридичних осіб, адже тільки в тому випадку, коли форма відповідає змісту, об'єкт розвивається послідовно і продуктивно. Це особливо важливо, враховуючи той факт, що стимулювання створення та розвитку с/г переробних кооперативів є одним з поставлених державних завдань у сфері АПК України.

Таким чином, с/г переробний кооператив — це різновид с/г обслуговуючих кооперативів, основною функцією якого є переробка с/г сировини, виробленої членами цього кооперативу, в результаті якої утворюється нова с/г продукція.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПЕРЕРОБНОЇ КООПЕРАЦІЇ

2.1. Правові засади утворення та припинення діяльності сільськогосподарських переробних кооперативів

У зв'язку з особливим правовим становищем с/г переробних кооперативів процес їх створення, ліквідації та реорганізації теж має відповідну специфіку.

Відомий дослідник кооперативного права В. І. Федорович вмотивовано виділяє такі етапи створення с/г кооперативу: 1) *організаційний* (збір ініціатором або ініціативною групою на добровільних засадах бажаючих створити с/г кооператив; з'ясування вимог кооперативного законодавства, підготовка документів; проведення установчих зборів, на яких слід прийняти статут кооперативу, обрати його майбутні керівні органи); 2) *реєстраційний* (здійснення державної реєстрації кооперативу) [342, с. 55]. Дана концепція досить детально описана в науковій літературі, тому в нашому дослідженні це питання не розглядатиметься. Слід відмітити, що ми цілком згодні з наведеною дволанковою побудовою, проте лише як із певним стандартизованим варіантом процесу створення с/г кооперативу. Дана модель потребує модифікації у зв'язку з необхідністю врахування характерних особливостей правового становища с/г переробного кооперативу.

На організаційному етапі відбуваються основоположні події, зокрема, саме в цей період активно створюється документальна база діяльності кооперативу. Закономірно, що від якісного проходження даного етапу залежить ефективне та безконфліктне функціонування кооперативної організації в майбутньому. Процес започатковується відповідно до ч. 3 ст. 7 Закону України «Про кооперацію» прийняттям установчими зборами рішення про створення кооперативу, яке оформлюється протоколом. Фактично єдина інформація, яку

вимагається внести до даного протоколу, — це дані осіб, які брали участь в установчих зборах.

Відповідно до ч. 2 ст. 87 ЦК України установчим документом товариства є затверджений учасниками статут або засновницький договір між учасниками, якщо інше не встановлено законом. Тобто ЦК України дотримується тієї позиції, що в юридичної особи повинен бути один з альтернативних установчих документів. Господарський кодекс України, перелічуючи в ст. 57 установчі документи юридичних осіб, ототожнює засновницький договір та рішення про створення. Отже, положення щодо обов'язкових реквізитів засновницького договору, які наведені в ГК України, можна застосовувати відносно рішення про створення с/г переробного кооперативу. Так, згідно з ч. 3 ст. 57 ГК України в засновницькому договорі засновники зобов'язуються утворити суб'єкт господарювання, визначають порядок спільної діяльності щодо його утворення, умови передачі йому свого майна, порядок розподілу прибутків і збитків, управління діяльністю суб'єкта господарювання та участі в ньому засновників, порядок вибуття та входження нових засновників, інші умови діяльності суб'єкта господарювання, які передбачені законом, а також порядок його реорганізації та ліквідації відповідно до закону [57]. Однак такі дані передбачено прописувати в статуті кооперативу. Саме тому рішення про створення кооперативу, оформлене як протокол установчих зборів, не має правової природи засновницького договору.

Проте В. А. Кодавбович вважає, що перш ніж прийняти статут, засновникам слід домовитися між собою про всі істотні моменти утворення та функціонування кооперативу, бути одностанками, а не аморфною групою. Науковець впевнений, що з цією метою вони мають укласти між собою угоду або договір про створення кооперативу, нотаріально його засвідчити й лише після цього приймати статут [120, с. 8]. Н. Ф. Павленчик називає дане рішення по-іншому і переконаний, що з майбутніми членами кооперативу організаційний комітет проробляє та підписує угоду щодо співпраці та їхньої згоди стати клієнтами і власниками господарства й внести відповідний майновий пай [192, с. 193]. Проте, на нашу думку, організаційний комітет не є органом кооперативу та не має відповідних повноважень підписувати документи. Єдиний орган до реєстрації кооперативу, що уповноважений приймати рішення, — це установчі збори.

І. М. Кучеренко переконана в необхідності укладення установчого (засновницького) договору при створенні всіх організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права у випадку,

коли це пов'язано з виникненням майнових прав на частку в її засновників [148, с. 35]. Свою позицію вчена обґрунтовує, окрім іншого, положенням ст. 165 ЦК України, що вимагає від засновників кооперативу оплати десяти відсотків пайового внеску до дня державної реєстрації. Однак дана стаття регулює правовідносини, що виникають при створенні виробничих кооперативів, а не обслуговуючих. Р. В. Масленников, теж підкреслюючи єдине функціональне призначення установчого договору — створення юридичної особи, обґрунтовує недоцільність паралельного існування статуту та установчого договору. З моменту досягнення мети — реєстрації кооперативу як юридичної особи — установчий договір припиняє свою дію [167, с. 7].

Таким чином, відповідно до чинного законодавства, прийняття та підписання будь-яких установчих документів, окрім статуту, на етапі до державної реєстрації кооперативу є правом, а не обов'язком засновників. Слід відмітити, що така практика є досить поширеною: наприклад, засновницькі (установчі) договори підписані в с/г кооперативах «Батальне», «Партизан», «Глибочинський» та інших.

Значення статуту при створенні та діяльності с/г переробного кооперативу неможливо переоцінити. Професор В. Ю. Уркевич вважає, що правосуб'єктність кожного кооперативу визначається його статутом [335, с. 110]. В. І. Федорович виділяє основні характерні ознаки статуту: по-перше, статут є внутрішньокооперативним нормативно-правовим актом; по-друге, він приймається на загальних зборах осіб, що бажають створити кооператив; по-третє, статут є не стільки «правостворюючим» актом, скільки «праворегуючим»; по-четверте, будучи основним правовим документом, який регулює діяльність кооперативу, статут у той же час є правовою основою для прийняття інших локальних нормативно-правових актів [342, с. 64]. Саме в статуті, поряд із обов'язковими передбаченими законом відомостями, повинні бути врегульовані усі специфічні питання, що притаманні конкретному кооперативу. При цьому формулювання положень статуту кооперативу повинні бути максимально конкретними, що, у свою чергу, мінімізує ризик виникнення конфліктних ситуацій на підставі неврегульованості або неоднозначного тлумачення. Законодавець, окрім загальних приписів, що містяться в ЦК та ГК України, визначив досить детальний перелік обов'язкових даних, що мають бути включені до статуту кооперативу, та виклав їх у ст. 8 Закону України «Про кооперацію». Водночас члени кооперативу мають можливість включити будь-які положення, що не суперечать законодавству.

Закономірно, що від того, наскільки якісно розроблено статут кооперативу, залежить і ефективність його подальшої діяльності. В Україні розроблено Примірний статут сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, затверджений наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 21 травня 2013 року № 315 [239], що, безумовно, сприяє послідовному дотриманню вимог законодавства при створенні статутів кооперативів. Проте с/г обслуговуючі кооперативи, хоча й мають єдину мету та ряд спільних ознак, функціонально демонструють суттєві розбіжності, що вимагає диференційованого підходу до розробки статутів різних видів обслуговуючих кооперативів. На наш погляд, статут с/г переробного кооперативу повинен відображати специфіку даної кооперативної організації, яка полягає, перш за все, у виробничому характері діяльності цього кооперативу. Так, статут с/г переробного кооперативу повинен містити положення щодо створення переробного підприємства, правового режиму майна, яке входить до складу даного підприємства, тощо. Слід зазначити, що Примірний статут сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу не містить жодного положення, що вказувало б на необхідність передбачення правових питань, пов'язаних зі створенням та функціонуванням переробного підприємства. У зв'язку з цим, було би доцільно розробити Примірний статут с/г переробного кооперативу, рекомендаціями якого (щодо змісту та структури) керуватимуться засновники відповідних кооперативів. Даний документ виступає певним орієнтиром, а не імперативним правилом, адже, як підкреслював ще професор В. З. Янчук, Примірний статут по своїй правовій природі не може створити суб'єктивні права та обов'язки [378, с. 26].

Однак якщо статут можна порівняти з локальною конституцією для кооперативу, що регулює базові відносини в комплексі, то повинні існувати акти, які деталізували б правове регулювання за цільовими напрямками, тим самим дозволяючи не перевантажувати статут. Крім того, на думку А. А. Білека, прийняття с/г кооперативних актів є не лише правом, а й у деяких випадках обов'язком с/г кооперативів [23, с. 14]. При цьому, як слушно зазначає В. І. Федорович, повинен бути дотриманий принцип «статутної правотворчості», який полягає в тому, що положення прийнятих внутрішньо-кооперативних актів повинні відповідати статуту і не суперечити йому [6, с. 270].

Так, чинна редакція Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» вводить обов'язковий локальний нормативно-правовий акт, метою якого є врегулювання, в першу чергу, процедур-

них питань, та який має підлегле відносно статуту становище. Поняття *правил внутрішньогосподарської діяльності* надається в ч. 1 ст. 8 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» та визначається як *«нормативний документ кооперативу, що встановлює механізм та способи реалізації положень статуту кооперативу з урахуванням особливостей його господарської діяльності»* [263]. Зміст ст. 8 вказаного Закону має імперативний, зобов'язуючий характер та передбачає, що в правилах внутрішньогосподарської діяльності обов'язково мають бути такі відомості: *«порядок організації надання послуг членам кооперативу відповідно до переліку видів його діяльності, визначеного статутом; вимоги стосовно документального оформлення зобов'язань членів кооперативу перед кооперативом щодо участі у його господарській діяльності; механізм визначення розміру додаткового пая кожного члена кооперативу та його сплати, загальної частки пайових внесків асоційованих членів у пайовому фонді кооперативу, розміру та нарахування кооперативних виплат у розрізі видів діяльності кооперативу; вимоги щодо ціноутворення та фінансових відносин»* [263]. Враховуючи необхідність розробки правил внутрішньогосподарської діяльності в кожному с/г обслуговуючому кооперативі, Міністерство аграрної політики та продовольства України затвердило своїм наказом від 30 жовтня 2013 року № 643 Примірні правила внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу [238], що полегшують та уніфікують процес створення даного нормативно-правового акта в кооперативах.

Попередня редакція Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» передбачала прийняття правил внутрішнього розпорядку, правова сутність яких відрізняється від проаналізованого вище законодавчого нововведення, незважаючи на формальну схожість назв. Так, якщо правила внутрішньогосподарської діяльності спрямовані на регулювання правовідносин, що складаються з приводу та в процесі здійснення обов'язкової господарської участі членів кооперативу в його діяльності, то правила внутрішнього розпорядку регламентують трудові відносини, які виникають у процесі діяльності кооперативу. Такі трудові відносини можуть складатись як із членами кооперативу (хоча це більш характерно с/г виробничим кооперативам), так і з найманими працівниками. Виходячи зі змісту Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», можна зробити висновок, що розробка правил внутрішнього розпорядку не обов'язкова для с/г переробного кооперативу, на відміну від створення правил внутрішньогосподарської діяльності.

Однією з характерних ознак правил внутрішньогосподарської діяльності як джерела права є його проміжне положення, яке воно займає в системі актів с/г переробного кооперативу. Тобто, з одного боку, правила внутрішньогосподарської діяльності підпорядковані статуту як вищому локальному акту, а з іншого боку, на основі правил укладаються індивідуальні угоди про господарську участь із членами кооперативу, визначаються форми актів прийому-передачі додаткових пайових внесків тощо.

На основі аналізу Примірних правил внутрішньогосподарської діяльності с/г обслуговуючого кооперативу можна зробити кілька висновків. По-перше, дані правила не спеціалізовані під певний вид діяльності кооперативу, тому містять положення, що регулюють збут, постачання, переробку та інші послуги. Це означає, що перед використанням Примірних правил має бути проведене змістовне корегування тексту. По-друге, у Примірних правилах (п. 4.11.2) фігурує поняття збитків та збиткової діяльності кооперативу, що діалектично вказує на комерційну природу даної організації. Як відомо, таке положення не узгоджується зі спеціальним законодавством і тому має бути переглянuto. По-третє, у тексті відсутнє однозначне використання назви угоди, якою опосередковуються господарські відносини між кооперативом та його членами. Зустрічаються такі назви, як «договір-доручення про надання послуг» (п. 2.2.2), «договір про надання послуг» (п. 2.2.5), «договір про участь у господарській діяльності» (п. 3.2.), крім того у п. 2.2.2 вказано, що між членом та кооперативом може бути укладена «інша угода щодо надання послуг». Ми пропонуємо використовувати єдине поняття — угода про господарську участь.

Угоди про господарську участь, які закріплюють зобов'язання членів кооперативу, прямо передбачаються Законом і тому мають бути підписані в кожному с/г переробному кооперативі. З цього формулювання випливає обов'язковість їх укладення, що детально регулюється правилами внутрішньогосподарської діяльності. Відносно с/г переробного кооперативу зобов'язання члена втілюються в необхідності поставки с/г сировини на переробне підприємство кооперативу. Оскільки згідно з вимогами нової редакції Закону заборонено приймати с/г сировину на переробку від інших осіб, с/г переробний кооператив повинен забезпечуватись сировиною за рахунок лише своїх членів. Це об'єктивне становище вимагає якісної розробки справедливих та обґрунтованих індивідуальних угод із членами с/г переробного кооперативу. На наш погляд, на організаційному етапі створення кооперативу не доречно підписувати індивідуальні угоди про господарську участь із членами. Це

обґрунтовується кількома аргументами: 1) сама назва угоди оперує поняттям «член кооперативу», а Законом встановлено, що засновники стають членами лише після проходження державної реєстрації кооперативу; 2) на організаційному етапі ще не створено уповноваженого органу, що мав би право підписувати від імені кооперативу індивідуальні угоди, адже до реєстрації функціонують лише установчі збори; 3) у випадку підписання індивідуальної угоди на організаційному етапі заснування кооперативу зобов'язання виробника с/г продукції фактично виникає перед ще не створеним кооперативом.

У зв'язку із вищезазначеним цілком логічно, на нашу думку, віднести процедуру підписання угод про господарську участь членів кооперативу на етап після державної реєстрації кооперативу.

Деякі вчені пропонують приймати локальні нормативно-правові акти, що регулювали б особливості створення та функціонування органів кооперативу. Такі акти найчастіше називаються положеннями та ґрунтуються на нормах статуту. В. В. Панченко, наприклад, іменує даний документ Положенням про основні функції органів управління та спеціалістів с/г підприємства [197, с. 14]. Роль *положень про органи* є аналогічною правилам внутрішньогосподарської діяльності — вони направлені на деталізацію основних засад, що містяться в статуті кооперативу. На наш погляд, особливо гострої необхідності в обов'язковій розробці таких положень про органи немає. У даному випадку має значення методологічний підхід до написання статуту: або його зміст розширений з метою максимального охоплення відносин щодо створення та функціонування органів кооперативу; або його норми містять лише основні засади, які прописані схематично, при цьому присутнє відсилання до спеціальних положень про відповідні органи кооперативу. У такому аспекті вибір принципу розробки статуту лягає на засновників. Також на їхній розсуд виноситься питання документального закріплення основ майнових відносин.

Відомо, що невід'ємною ознакою с/г переробного кооперативу як юридичної особи є відокремлене майно, за рахунок якого формуються майнові фонди кооперативу. Професор О. О. Погрібний рекомендував таку структуру майна кооперативу: пайовий фонд; неподільний фонд; фонд розподілу між членами і працівниками [201, с. 147]. Законодавством імперативно передбачено створення лише неподільного та пайового фондів, у той час як інші фонди можуть формуватись на розсуд кооперативу. Професор В. Ю. Уркевич вважає, що кожному кооперативу належить встановити оптимальне співвідношення розмірів неподільного та пайового фондів

шляхом прийняття локального нормативно-правового акта — Положення про неподільний та пайовий фонди [335, с. 112]. На наш погляд, було б доцільно створити більш загальний локальний нормативно-правовий акт, назвавши його *Положення про майнові фонди с/г переробного кооперативу*, який би врегульовував правовідносини не лише щодо пайового та неподільного фондів, але й щодо інших (спеціального, резервного тощо) фондів. Для с/г переробного кооперативу, який займається виробничою діяльністю, таке положення є особливо актуальним актом, оскільки дозволяє передбачити особливості правового режиму майна переробного підприємства.

В юридичній літературі досить часто зустрічаються пропозиції щодо запровадження у кооперативну практику різноманітних локальних нормативно-правових актів. Наприклад, А. О. Кривов вважає за доцільне приймати Положення про порядок розгляду індивідуальних трудових спорів [140, с. 10]; В. В. Дем'яненко наполягає на необхідності підготовки Положення про матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну кооперативу, та Положення про соціальний розвиток кооперативу [69, с. 24]; Л. І. Носенко вважає за потрібне приймати Положення про сумісництво і Правила про сумування та облік робочого часу [185, с. 13]; І. М. Лопіна пропонує розробляти Положення про оплату праці, Положення про внутрішньогосподарські підрозділи, Положення про внутрішньогосподарський розрахунок та деякі інші [156, с. 7]. При цьому І. М. Лопіна переконана, що систему локальних нормативно-правових актів кооперативу слід закріпити в Законі [156, с. 7]. На нашу думку, необхідність прийняття перерахованих чи інших локальних актів є суто казуїстичною та має індивідуальний характер, саме тому це питання має залишатися на розсуд членів конкретного кооперативу. Уведення до законодавства подібних обов'язкових вимог щодо розробки суворо регламентованої системи локальних актів не виправдано обмежує самостійність кооперативу.

Отже, кооперативне законодавство прямо передбачає прийняття лише деяких локальних нормативно-правових актів, хоча на практиці процес створення та функціонування с/г переробного кооперативу супроводжується прийняттям низки різноманітних актів, що відрізняються між собою за багатьма характеристиками. Важливо встановити чітку ієрархічну взаємозалежність та функціональну направленість усіх локальних актів кооперативу з метою запобігання виникненню конфліктів та спорів. У зв'язку з цим велику кількість внутрішніх кооперативних актів доцільно систематизувати та класифікувати за призначенням та виконуваною роллю на три групи.

1. *Конститутивні локальні нормативно-правові акти.* Основною об'єднуючою метою цих актів є конституювання с/г переробного кооперативу як окремої юридичної особи, визначення основних засад діяльності, відображення внутрішньої побудови та управління. У зв'язку з важливістю питань, які врегульовуються в актах даної групи, вони приймаються лише вищим колегіальним органом: установчими зборами — на організаційному етапі створення кооперативу та загальними зборами — після державної реєстрації с/г переробного кооперативу. Конститутивні локальні акти поділяються на *обов'язкові* (протокол установчих зборів, статут) та *необов'язкові* (установчий договір, положення про органи, положення про майнові фонди кооперативу тощо). Обов'язкові конститутивні акти приймаються на підставі закону, вимоги якого повинні бути точно дотримані. Необов'язкові конститутивні акти можуть розроблятися у випадку виникнення необхідності в них та ґрунтуються на обов'язкових конститутивних актах та приписах закону.

2. *Виробничі локальні нормативно-правові акти.* Їх основною метою є регулювання виробничого процесу переробки с/г переробного кооперативу. Дана група локальних актів внутрішньо диференційована на *основні* виробничі акти (правила внутрішньогосподарської діяльності та правила внутрішнього розпорядку) та *допоміжні* (інструкції, положення, накази щодо процесу виробництва тощо). Виробничі локальні акти, доповнюючи один одного, за умови відсутності внутрішніх суперечностей, здатні побудувати міцну нормативну основу для стабільного функціонування переробного кооперативу. Основні виробничі акти формують стабільну, статичну основу виробничої діяльності с/г переробного кооперативу та приймаються установчими або загальними зборами на основі конститутивних актів та законодавства. Допоміжні виробничі акти спрямовані на поточне, динамічне регулювання виробничих відносин та можуть прийматися уповноваженими на те органами кооперативу, наприклад, правлінням, головою, виконавчим директором.

3. *Організаційні локальні нормативно-правові акти.* Складають найменш законодавчо регламентовану групу кооперативних нормативно-правових актів. До неї входять накази, вказівки, рішення різних органів кооперативу, що приймаються ними у відповідності до своїх повноважень. Такими актами вирішуються різноманітні поточні питання, соціальні завдання, які не пов'язані з процесом виробництва, тощо.

Окрім розробки документальної бази діяльності с/г переробного кооперативу на етапі його створення важливим питанням є форму-

вання його матеріальної основи. Майнові відносини в с/г кооперативі ґрунтуються в основному на понятті паю. Так, для того, щоб стати членом с/г переробного кооперативу, особі слід відповідати ряду вимог, одна з яких полягає в обов'язковому здійсненні пайового та вступного внесків. За рахунок даних внесків формуються обов'язкові фонди кооперативу, що забезпечують його діяльність. Засновники, які створюють кооператив, формують його стартовий капітал, і на цьому етапі виникає велика кількість організаційних питань. Законодавством не визначено порядок здійснення внесків, тому ця процедура має бути врегульована на локальному рівні. Як найбільш зручну форму вчені пропонують використовувати акти прийому-передачі майна в якості паю. Внесення грошових коштів не викликає проблем, так як легко підтверджується відповідними документами. Передача в якості паю майна потребує більш формалізованої процедури, одним із центральних аспектів якої є підписання акта прийому-передачі майна. Акт повинен містити опис майна, що вноситься, його вартість, дату внесення майна до кооперативу, підпис члена кооперативу, що вносить таке майно, підпис голови кооперативу та печатку кооперативу. Акт укладається у двох оригінальних примірниках, один із яких залишається у члена кооперативу, а другий — зберігається в кооперативі. Внески, що вносяться в рахунок паїв у грошовій чи негрошовій формі реєструються в бухгалтерських реєстрах кооперативу в день їх отримання кооперативом. Внески у вигляді нематеріальних цінностей вважатимуться внесеними на дату, що встановлюється загальними зборами членів кооперативу [62, с. 45]. Неухильне дотримання правил є важливим, оскільки акт прийому-передачі є підставою зміни власника майна, яке передається кооперативу. На відміну від господарських товариств, у яких розмір статутного капіталу зазначається в засновницьких документах та підлягає внесенню в державний реєстр, розмір та склад пайового фонду кооперативу є змінною величиною та не підлягає фіксації в статуті. Це дозволяє спочатку створити кооператив, а потім провести процедуру приймання пайових внесків. Однак не слід забувати, що в статуті може закріплюватися розмір обов'язкового або стандартизованого пайового внеску, які слугують точкою відліку розміру кожного індивідуального пайового внеску.

Питання майнових відносин с/г переробного кооперативу органічно пов'язані між собою. Слід зазначити, що така характерна ознака с/г переробного кооперативу, як обов'язкова наявність переробного підприємства, часто необґрунтовано залишається поза увагою. Проте врахування даного фактора безпосередньо впливає

на цілісність процесу створення кооперативу. Так, особливість полягає в необхідності не тільки формально-юридичної реєстрації кооперативу, але й у створенні переробного підприємства, котре повинно відповідати вимогам законодавства. Принципово в даному випадку дати відповідь на запитання: створення підприємства входить до організаційного етапу (тобто збігається зі створенням самого кооперативу) або є окремим етапом, що означає правову розмежованість кооперативу та його переробного підприємства. Згідно з ч. 2 ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» с/г переробні кооперативи здійснюють переробку с/г сировини, яка виробляється членами таких кооперативів, тобто забезпечують своєрідний завершений етап виробництва за допомогою певної сукупності нерухомих та рухомих речей, що пов'язані між собою функціональною направленістю. У зв'язку з цим з'являється спокуса поставити знак рівності між с/г переробним кооперативом та підприємством, проте дане питання вимагає більш глибокого вивчення з огляду на суперечливість вітчизняного законодавства. Так, ЦК України розуміє під підприємством *об'єкт* цивільних прав, у той час як ГК України позиціонує його як окремого *суб'єкта* господарювання. У світлі описаної суперечності правове становище с/г переробного кооперативу є одним із найбільш складних, адже фактично він є виробником с/г переробленої продукції, має виробничі потужності, які складають майновий комплекс, а юридично — він не є суб'єктом підприємницької діяльності. З даного правового парадоксу необхідно знайти обґрунтований вихід. З цією метою проаналізуємо три можливих підходи до співвідношення с/г переробного кооперативу та його підприємства.

1. *Ототожнення понять «с/г переробний кооператив», «юридична особа» та «підприємство».* У цьому випадку грань між суб'єктом та об'єктом стирається: кооператив є фактично самим підприємством — господарюючим суб'єктом у розумінні ГК України. Тоді цілком логічним є положення ст. 62 ГК України щодо мети діяльності підприємства, а саме: *«задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності»* [57]. Особливо слід підкреслити диспозитивний підхід до визначення можливої діяльності, яка не обов'язково повинна бути підприємницькою (комерційною). Однак така, на перший погляд, струнка концепція йде врозріз із нормами ЦК України, який встановлює, що підприємство — це лише майновий комплекс, а не окремий суб'єкт.

У науці кооперативів ототожнюється з підприємством досить часто. Подібна позиція зустрічається в роботах класиків — М. І. Туган-

Барановського [327] та О. В. Чаянова [353], зарубіжних та вітчизняних вчених — М. І. Жигалова [88, с. 233], В. М. Масіна [165, с. 500], Т. М. Проценко [272, с. 141], Ю. В. Ушкаренко [340, с. 26], К. В. Чернова [355, с. 8], М. Шаарса [362] та інших. К. М. Белікова з цього приводу зазначає, що визнання підприємства суб'єктом права є виправданим лише за необхідності відмежування особистої відповідальності власників [20, с. 19].

2. *С/г переробний кооператив як юридична особа має матеріальну базу — майновий комплекс, який можна назвати підприємством за фактичною та функціональною ознакою.* При цьому таке підприємство не виділяється як окремий суб'єкт господарювання, адже ним є сам кооператив. Такий підхід задовольняє вимоги ст. 191 ЦК України, проте вступає в протиріччя зі ст. ст. 85—86 ЦК України, які встановлюють, що *«непідприємницькі товариства (кооперативи, крім виробничих, об'єднання громадян тощо) та установи можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню»* [349]. Таким чином, с/г переробний кооператив, будучи непідприємницьким товариством, не має права здійснювати підприємницьку діяльність у якості основної, а при даному підході відбувається саме так.

3. *С/г переробний кооператив як юридична особа (власник) створює відокремлене підприємство, наділивши його майном.* У цьому випадку відсутня можливість ототожнювати юридичну особу-кооператив і підприємство, створене ним, яке діє під власним комерційним найменуванням та складає цілісний майновий комплекс — об'єкт права власності с/г переробного кооперативу. У той же час підприємство виступає в господарському обороті як суб'єкт господарювання, що займається підприємницькою діяльністю. Цитоване вище положення ст. 86 ЦК України дозволяє такі дії, адже кооперативне підприємство відділене від кооперативу.

Подібний погляд поділяє М. І. Палладіна, яка вважає за необхідне поставити теоретичну та практичну проблему визнання кооперативу підприємством у формі комплексу, створеного та належного кооперативній організації як колективному власнику [194, с. 94]. Погоджуючись у цілому зі слухністю описаного підходу, вважаємо, що слабким місцем вказаної пропозиції вченої є штучне розмежування кооперативу та кооперативної організації як підприємства та власника. Справа в тому, що за законодавством України кооперативними організаціями є кооперативи та кооперативні об'єднання.

Отже, із проаналізованих підходів до співвідношення понять «с/г переробний кооператив» та «підприємство» найменш конфліктним та суперечливим видається третій варіант, що відмежовує кооператив як власника від створеного ним переробного підприємства.

Грунтуючись на одержаних висновках, можна стверджувати, що створення с/г переробного підприємства є самостійним, невід'ємним та кінцевим етапом формування с/г переробного кооперативу. Для зручності даний етап пропонується назвати господарським. Підприємство в даному випадку розуміється як цілісний майновий комплекс, який формується на основі функціонального призначення майна, є «придатним та достатнім для здійснення певного виду господарської діяльності» [138, с. 41]. Так як с/г переробний кооператив не буде відповідати своїй сутності без наявності діючого підприємства по переробці с/г сировини, необхідно глибше вивчити змістовне наповнення даного етапу створення с/г переробного кооперативу. Так, насамперед, створення підприємства обумовлює низку послідовних дій, направлених на одержання передбачених законодавством дозвільних документів. Їх перелік та процедура отримання залежать, передусім, від характеру продукції, яка виробляється або переробляється на даному підприємстві.

1) Якщо це *харчові продукти*, то необхідним є отримання експлуатаційного дозволу, який передбачено Законом України «Про безпечність та якість харчових продуктів» [215]. Для його отримання оператор потужностей (фактично — це кооператив) повинен подати до органів санітарно-епідеміологічної служби чи органу ветеринарної медицини пакет документів, серед яких: заява, копія документів про прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів; перелік харчових продуктів, які будуть вироблятися та перероблятися на підприємстві; протоколи обстежень продуктів виробництва. Такий експлуатаційний дозвіл видається без обмеження строку дії.

2) Якщо це *нейстівні продукти тваринного походження або кормові добавки, премікси чи корми*, то підприємству необхідно отримати експлуатаційний дозвіл від органів ветеринарної медицини, що передбачено в Законі України «Про ветеринарну медицину» [216]. Для отримання експлуатаційного дозволу кооперативу необхідно подати такі документи: заяву, довідку про здатність провадити відповідну діяльність, у якій зазначається інформація про наявність кваліфікованого персоналу, технологічного обладнання, перелік товарів, що виготовляються або реалізуються [233]. Також згідно з ч. 3 ст. 50 Закону України «Про ветеринарну медицину»

до переліку документів для отримання експлуатаційного дозволу можуть включатися проектні вимоги й вимоги щодо будівництва, тривалості застосування системи контролю безпечності та якості. Експлуатаційний дозвіл видається строком на один рік.

Отже, ще до подачі відповідних документів для отримання експлуатаційного дозволу (на виробництво як продуктів харчування, так і нехарчових продуктів тваринного походження) кооператив повинен визначитись із такими основними пунктами: перелік продуктів переробки; наявність професійного обладнання; найм кваліфікованого персоналу, який повинен пройти відповідний медичний огляд; мати за необхідності документи, які підтверджують прийом в експлуатацію об'єкта будівництва.

Після подачі документів протягом 30 днів проводиться інспектування потужностей, яке здійснюється уповноваженим інспектором відповідної служби, з метою перевірки дотримання санітарних та ветеринарних заходів та технічних регламентів. При успішному проходженні інспекторської перевірки уповноваженим органом видається експлуатаційний дозвіл, а потужностям присвоюється реєстраційний номер, за яким вони вносяться до реєстру.

3) Якщо це *продукти лову (риба, інші водні живі ресурси)*, то діяльність переробного підприємства регулюється Законом України «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» [261]. Особливість полягає в тому, що раніше підприємство, яке планувало вести діяльність по переробці продуктів лову, повинно було пройти кілька етапів, перш ніж розпочати свою фактичну діяльність: а) отримання експлуатаційного дозволу; б) створення виробничої лабораторії, проходження її акредитації чи атестації; в) здійснення атестації виробництва із одержанням відповідного атестату виробництва. Відповідно до змін, які були внесені до Закону протягом 2013–2015 років, суб'єкти господарювання, які здійснюють рибоконсервне та пресервне виробництво, підлягають обліку в центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері рибного господарства. Оператори потужностей повинні розробити та запровадити ефективну систему НАССР, що дозволяє контролювати всі небезпечні фактори, які можуть бути у харчовому продукті. Облік суб'єктів господарювання засвідчується номером, який присвоюється їм для маркування продукції власного виробництва [261]. При цьому, за власним бажанням, с/г переробний кооператив може ініціювати проходження атестації переробного виробництва, що здійснюється з метою оцінки можливостей підприємства-виробника забезпечити відповідність харчової продукції всім обов'язковим вимогам, установленим на конкрет-

ний вид продукції. Об'єктами атестації є: технічна документація на продукцію та її виробництво; технологічне обладнання; засоби вимірювальної техніки, контролю, випробувальне обладнання та система їх перевірок; порядок реєстрації результатів контролю та випробувань, складання, затвердження та зберігання протоколів випробувань; порядок формування та позначення партій харчової продукції [237].

Однією з важливих умов отримання дозвільних документів, що аналізувались вище, є підтвердження прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта. Тож у випадку, якщо підприємство с/г переробного кооперативу будувалось чи реконструювалось, необхідно пройти додаткову процедуру, передбачену постановою Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 року «Питання прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів» [200].

Отже, можна зробити висновок, що процес створення с/г переробного кооперативу не обмежується традиційними рамками та не може бути завершений на етапі державної реєстрації юридичної особи. У зв'язку з цим класичну послідовність створення кооперативу по відношенню до с/г переробного, на наш погляд, слід розширити та представити в такому вигляді: *перший етап — організаційний; другий етап — реєстраційний; третій етап — господарський (створення переробного підприємства)*.

З даного висновку випливає, що с/г переробний кооператив не може існувати лише «на папері», тобто його створення закінчується не державною реєстрацією юридичної особи, а завершенням процесу створення переробного підприємства, яке функціонально та юридично готове до початку діяльності.

Аналіз правових особливостей процесу створення с/г переробного кооперативу повинен бути органічно продовжений у напрямку вивчення специфіки *припинення його діяльності*. Відповідно до ЦК України ліквідація є одним із шляхів припинення діяльності с/г переробних кооперативів поряд із реорганізацією. Закон України «Про кооперацію» в ст. 29 встановлює, що кооператив ліквідується або за рішенням загальних зборів членів кооперативу (або уповноважених), або за рішенням суду. Такий поділ дає право науковцям розрізняти добровільну та примусову ліквідацію с/г кооперативу. Так, М. Ю. Покальчук надає таке визначення *ліквідації в добровільному порядку* — «це комплекс добровільних, ініціативних дій власників або інших уповноважених осіб, які спрямовані на добровільне припинення с/г підприємства без правонаступництва, що тягне за собою припинення суб'єкта господарювання без виникнення нового» [203, с. 13]. У той час як *примусове припинення діяльності*

с/г підприємств, на його думку, відбувається за ініціативи органів державної влади й місцевого самоврядування, Антимонопольного комітету України й тільки за рішенням суду [203, с. 14].

Стосовно *добровільного способу* в ч. 1 ст. 110 ЦК України зазначається, що юридична особа ліквідується за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, в тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами [349]. Проте слід погодитись із В. І. Федоровичем, який вказує на те, що кооператив, створений як тимчасовий, рішенням загальних зборів може бути перетворений у постійний. Для цього досить внести лише відповідні зміни до статуту кооперативу у встановленому порядку [342, с. 104].

Мета створення, яка декларується в статуті кооперативу, тісно пов'язана зі строком, на який даний кооператив засновується. Тобто метою будь-якого с/г переробного кооперативу є обслуговування його членів задля зменшення їхніх витрат шляхом переробки с/г продукції, яка вироблена (виготовлена, відгодована) цими членами. Варіації формулювань не впливають на зміст даної мети, що впливає зі спеціального законодавства. Різниця в даному випадку полягає в тому, що мета створення с/г переробного кооперативу може бути співвіднесена з певними строковими рамками, а може бути звільнена від них.

Спеціальний Закон України «Про кооперацію» не розкриває випадки ліквідації кооперативу за рішенням суду, тому є потреба звернення до загального цивільного законодавства, за яким юридична особа *примусово ліквідується* за рішенням суду через допущені при її створенні порушення, які неможливо усунути, чи в інших випадках, встановлених законом. Не вдаючись у детальний аналіз загальних правових засад ліквідації юридичних осіб, зупинимось на деяких особливостях та правових проблемах, що стосуються ліквідації с/г переробних кооперативів.

1) Однією з підстав примусової ліквідації с/г кооперативу в науці називають *зменшення кількості членів* даного кооперативу нижче за встановлений законом мінімум, тобто якщо їх кількість стає меншою ніж трое. У даному випадку ми погоджуємось з думкою В. І. Федоровича, який вважає, що в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» необхідно закріпити норму, яка б зобов'язувала кооперативи вказувати в статуті термін, впродовж якого кількість членів кооперативу повинна бути поновлена до встановленої законом мінімальної кількості. Крім того, необхідно

передбачити такий термін для тих кооперативів, у статутах яких він не вказаний. І тільки по закінченні цього терміну можна приймати рішення про ліквідацію [342, с. 104]. На наш погляд, універсальним може бути строк у два роки, так як за цей час відповідно до закону кооператив розраховується з вибувшим членом або його спадкоємцями та реально може залучити нових членів.

2) *Непроведення реальної діяльності* с/г переробним кооперативом або ведення іншої діяльності, яка не підпадає під його легальне визначення, юридично не карається ні шляхом примусової ліквідації, ні іншим чином. Показово, що спеціальний закон не передбачає ніяких особливостей ліквідації с/г обслуговуючих кооперативів (окрім права на пай, що виражений у формі земельної ділянки), та при вирішенні даного питання відсилає нас до загального кооперативного закону. Однак ст. 29 Закону України «Про кооперацію» скупі пропонує два варіанти ліквідації кооперативу: за рішенням загальних зборів чи за рішенням суду. В оновленій редакції ст. 59 ГК України визначено, що припинення суб'єкта господарювання здійснюється відповідно до закону [57]. Так, ні загальним, ні спеціальним законодавством не передбачено особливих правил, що змушували б ліквідувати с/г переробний кооператив, який не здійснює діяльність, що обумовлює його назву. Звичайно, такий висновок не може бути прийнятним з погляду елементарної логіки та з позицій необхідності збереження сутності кооперативних організацій як особливих форм господарювання. Кроки в цьому напрямі вже зроблені у вигляді окремих законодавчих положень, наприклад, про обов'язкову господарську участь членів у діяльності с/г обслуговуючого кооперативу; а також шляхом прямої вказівки на те, що взаємні зобов'язання членів та кооперативу, їх оформлення, порядок виконання та інші деталі повинні бути прописані у правилах внутрішньогосподарської діяльності. Однак такі розрізнені норми не можуть категорично заборонити с/г переробному кооперативу бути інертним у своїй діяльності, передбаченій у його легальному визначенні. У зв'язку з тим, що законодавчо не закріплено такої підстави для ліквідації с/г переробного кооперативу, як невиконання ним передбаченої функції у вигляді переробки с/г сировини, такий кооператив опиняється в схожому становищі із суб'єктами господарювання інших організаційно-правових форм. Однак це неприпустимо з огляду на існування особливих кооперативних принципів, які відокремлюють ці організації від інших. Кооперативи мають особливе правове становище, і це повинно проектуватись у тому числі на перелік можливих причин ліквідації відповідного кооперативу. Тож буде цілком доречно, на наш погляд,

доповнити Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» статтею, що встановлювала б підставою ліквідації с/г переробного кооперативу відсутність у нього підприємства по переробці с/г сировини протягом більше ніж два роки. Такий строк з огляду на сезонність сільського господарства є досить оптимальним. Правом ініціювання процесу ліквідації з названої причини необхідно наділити членів кооперативу, прокурора (у випадку, якщо зачіпаються державні інтереси, наприклад, с/г переробний кооператив отримує державну підтримку, не будучи діючим суб'єктом АПК), органи місцевого самоврядування.

Встановлення чітких меж втручання у внутрішньогосподарську діяльність с/г переробного кооперативу, зокрема у випадку ініціювання його ліквідації, а також надання кооперативу обґрунтованого строку на виправлення становища дозволить створити надійні бар'єри для зловживань та порушень.

3) В ч. 3 ст. 110 ЦК України передбачається, що у випадку, якщо вартість майна юридичної особи є недостатньою для задоволення вимог кредиторів, юридична особа здійснює всі необхідні дії, встановлені законом про *відновлення платоспроможності або визнання банкрутом*. Хоча прямого обмеження немає, дане положення не можна застосувати до с/г переробних кооперативів у зв'язку з наступним. Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [219] у п. 3 ч. 1 ст. 1 надається звужене поняття боржника, під яким розуміється *суб'єкт підприємницької діяльності*, яким с/г переробний кооператив не є у відповідності до спеціального законодавства. Отже, положення ст. 86 вказаного Закону, яка носить назву «Особливості банкрутства сільськогосподарських підприємств», як і інших норм цього Закону, не розповсюджуються на с/г переробні кооперативи.

Однак у період до 19 січня 2013 року с/г обслуговуючі кооперативи могли створюватися в якості комерційних організацій, а тому в Україні існує значна судова практика з визнання їх банкрутами (наприклад, було визнано банкрутами СОК «Світанок» Рівненської області [206], СОК «Колос» Сумської області [209], СОК «Прип'ять» Київської області [208], СОК «РеґіонАгро» Запорізької області [207] тощо). Протягом перехідного періоду з 19 січня 2013 року по 19 січня 2014 року усі с/г обслуговуючі кооперативи (зокрема, переробні) мали внести зміни до своїх установчих документів із метою приведення їх у відповідність із оновленим кооперативним законодавством відносно ведення непідприємницької діяльності. У цей час була прийнята постанова Вищого господарського суду України від 23 липня 2013 року у справі № 5009/4109/12, в якій

обґрунтовується висновок про неможливість визнання банкрутом с/г обслуговуючого кооперативу на основі чинного законодавства [205].

4) Неоднозначним питанням є можливість ліквідації с/г переробного кооперативу у зв'язку з його *невідповідністю кооперативним засадам*. Так, порушення або ігнорування кооперативних принципів небезпечно через втрату суті й переваг кооперативного співробітництва [354, с. 101]. У теорії кооперативні принципи розроблені досить детально та досконало. Авторами класичних праць, що містять дослідження, присвячені кооперативним принципам, є Ш. М. Ісмаїлов, В. І. Семчик, М. І. Туган-Барановський, О. В. Чайнов. На теоретичній базі, закладеній цими визначними вченими, розвивали інститут принципів кооперації такі вітчизняні науковці, як Н. С. Гавриш, Є. М. Римар, В. О. Цимбал, Д. І. Чепеленко та інші. Одним із найбільш авторитетних джерел закріплення принципів кооперативної діяльності є Декларація кооперативних принципів, прийнята в 1995 році Міжнародним кооперативним альянсом, яка перелічує сім основних кооперативних засад [68]. Принципи кооперації, які прямо зафіксовані в ст. 4 Закону України «Про кооперацію», збігаються із запропонованими міжнародними принципами лише частково. Проте практично усі з них знаходять своє вираження в законодавстві, тобто їх порушення є порушенням тих чи інших норм права. Питання полягає в тому, чи повинно тягти таке правопорушення ліквідацію в якості санкції? Проте ні в ЦК, ні в ГК України, ні в спеціальному кооперативному законодавстві не передбачено такої підстави для ліквідації с/г переробного кооперативу, як не передбачено й органи контролю за дотриманням даних приписів. З іншого боку, якщо кооперативна ідентичність охоронятиметься занадто суворими заходами, це спричинить зниження привабливості такої організаційно-правової форми, як кооператив, тобто ефект буде протилежним, адже господарські товариства та інші форми господарювання опиняться в більш вигідному правовому становищі.

У зв'язку з дослідженням окреслених питань доцільним є ретроспективний аналіз кооперативного законодавства, яке регулювало подібні правовідносини. Так, цікаві паралелі простежуються при вивченні положень Закону СРСР «Про кооперацію в СРСР» від 26 травня 1988 року, у ст. 15 якого були закріплені підстави припинення кооперативів. Так, окрім добровільного припинення діяльності за рішенням загальних зборів, виконавчим комітетам місцевих Рад народних депутатів було надано право приймати відповідні рішення про примусову ліквідацію кооперативів за наяв-

ності однієї з підстав: а) коли кооператив протягом року з моменту реєстрації не приступив до виробничо-господарської діяльності або не поновив фактично припинену діяльність протягом року після подачі останньої декларації про доходи; б) при тривалій (більше шести місяців) неплатоспроможності кооперативу; в) коли, незважаючи на винесене виконавчим комітетом місцевої Ради народних депутатів, що зареєстрував кооператив, попередження, кооператив неодноразово або грубо порушує законодавство, яке регулює діяльність кооперативу, фінансову дисципліну, встановлений порядок здійснення зовнішньоторговельних операцій або статут даного кооперативу [250].

Уважне вивчення наведених підстав дозволяє співвіднести їх із наступними підставами ліквідації кооперативу, можливість застосування яких вже досліджувалась нами вище, а саме: відсутність переробного підприємства протягом року; банкрутство с/г переробного кооперативу; порушення принципів кооперативної ідентичності або інших законодавчих приписів. Проведені паралелі є досить умовними, але все ж вказують на тенденцію послаблення контролю за діяльністю кооперативних організацій порівняно з попереднім періодом, адже жодна із наведених підстав не закріплена у чинному законодавстві.

Заслуговує на увагу також зміна суб'єкта примусової ліквідації кооперативу. Органи місцевого самоврядування наразі не є спеціальними уповноваженими органами контролю за кооперативними організаціями. Не входить до їхньої компетенції також і прийняття рішення про ліквідацію кооперативу, як це було передбачено для виконавчих комітетів місцевих Рад народних депутатів Законом СРСР «Про кооперацію в СРСР». Чинним законодавством побудовано іншу правову конструкцію, відповідно до якої проводиться розмежування суб'єктів *ініціювання* примусового припинення кооперативу (до яких можуть відноситися й органи місцевого самоврядування) та суб'єкта *вирішення* даного питання (таким органом є суд).

Якщо ж повернутися до питання суб'єктів ініціювання ліквідації кооперативу на основі недотримання ним кооперативних засад, то слід зазначити, що в науці немає панівної думки з цього приводу. Єдність поглядів вчених демонструється в твердженні про необхідність охорони кооперативів як особливих форм господарювання, що виражається, перш за все, в дотриманні характерних принципів їх створення та діяльності. Проте при подальшому аналізі запропонованих шляхів вирішення проблеми виявляється плюралізм думок. Так, наприклад, В. В. Гончаренко вважає, що створюючи

сприятливі умови для розвитку кооперації, держава має одночасно сформувати систему нагляду за розвитком кооперативного сектора, щоб не допустити виникнення псевдокооперативів та зловживань державною підтримкою в цій сфері. З цією метою, на його думку, можна уповноважити національні та регіональні об'єднання кооперативів виконувати певні саморегулювальні функції стосовно регулювання та нагляду за діяльністю своїх членів-кооперативів, як це є в багатьох країнах [54, с. 337]. Проте запропонована концепція кооперативного нагляду для ефективного функціонування вимагає наявності розгалуженої системи кооперативних об'єднань різних рівнів, чого наразі, на жаль, немає. Також даний підхід до формування наглядової діяльності передбачає, що усі кооперативи в Україні мають бути охоплені кооперативними об'єднаннями. Однак вступ до будь-якого об'єднання є добровільним, і тому цілком реальною може бути ситуація, коли кооператив залишається поза системою нагляду. З іншого боку, надання спеціальних контрольних повноважень будь-яким державним органам чи органам місцевого самоврядування спричинить зайвий тиск на кооперативи та не сприятиме розвитку кооперації в Україні.

На наш погляд, спеціальним суб'єктом, який зацікавлений та уповноважений на ініціювання ліквідації кооперативу з підстави невідповідності його кооперативним принципам, є та особа, права якої порушуються шляхом недотримання с/г переробним кооперативом вказаних принципів. Насамперед, такою особою може виступати член даного кооперативу, оскільки саме в його інтересах контролювати відповідність діяльності кооперативу основним кооперативним принципам, адже їх неухильне дотримання забезпечує охорону його власних суб'єктивних прав. Для уникнення зловживань цією підставою, слід обумовити, що ліквідація кооперативу можлива лише при умові, що іншим шляхом права особи не можливо захистити.

Поряд із ліквідацією с/г переробний кооператив може припинити свою діяльність у *порядку реорганізації*, що теж має свої характерні особливості. Чинним цивільним та господарським законодавством не надається чіткого визначення поняття реорганізації, проте передбачено її різновиди: злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення.

Цікавою новелою законодавства є положення ст. 11 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», в якій зазначено, що *«за рішенням загальних зборів сільськогосподарський обслуговуючий кооператив може бути реорганізовано лише в інший сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, а кооперативне об'єднання —*

в інші кооперативне об'єднання» [263]. Такий припис тягне за собою ряд правових наслідків.

По-перше, с/г переробний кооператив *не може бути реорганізований шляхом перетворення*, що передбачає зміну організаційно-правової форми. Як вже зазначалося вище, системний аналіз чинного законодавства дає змогу констатувати, що с/г переробний кооператив наразі не можна виділити як окрему організаційно-правову форму юридичної особи, оскільки він за основними ознаками є с/г обслуговуючим кооперативом, у той час як об'єктивні особливості с/г переробного кооперативу не знайшли свого нормативного закріплення. Отже, с/г переробний кооператив може бути реорганізований у будь-який інший різновид с/г обслуговуючого кооперативу: заготівельно-збутовий, постачальницький, сервісний, багатофункціональний тощо. З наведеного випливає, що у випадку виникнення необхідності перетворення с/г переробного кооперативу, наприклад, в господарське товариство чи навіть у с/г виробничий кооператив, єдиним можливим шляхом реалізації такого плану є двоступенева процедура: спочатку ліквідація існуючого с/г переробного кооперативу, потім — створення нової юридичної особи в потрібній організаційно-правовій формі.

Створення відповідних перепон та бар'єрів для перетворення с/г обслуговуючого кооперативу в інші організаційно-правові форми пояснюється, на нашу думку, прагненням законодавця: по-перше, зберегти існуючі с/г обслуговуючі кооперативи; по-друге, захистити права членів с/г обслуговуючих кооперативів, що більш забезпечені в кооперативній організації, ніж у господарському товаристві; по-третє, попередити комерціалізацію с/г обслуговуючих кооперативів. Проте, якщо мета законодавчих змін відносно розмежування господарських товариств і кооперативів у сільському господарстві є зрозумілою та виправданою, особливо на нинішньому етапі розвитку кооперації, то певні питання виникають щодо недопущення перетворення с/г обслуговуючого кооперативу у виробничий. Однак така заборона є певною мірою логічною та пояснюється суттєвими відмінностями в суб'єктному складі, меті та завданнях вказаних с/г кооперативів.

Другий правовий наслідок аналізованого законодавчого припису ст. 11 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» впливає з формулювання змісту статті, яким передбачено, що в результаті реорганізації створюється с/г обслуговуючий кооператив *в одному числі*. Буквальне тлумачення норми Закону дозволяє зробити висновок щодо обмеження можливих видів реорганізації не лише відносно перетворення, а й стосовно поділу та виді-

лу, оскільки у результаті їх проведення утворюється, як мінімум, дві нові юридичні особи. Тож керуючись дослівним тлумаченням норми Закону можна стверджувати, що реорганізація с/г переробного кооперативу може відбуватись *лише шляхом злиття і приєднання*, що завершуються створенням однієї юридичної особи. На наш погляд, таке формулювання статті Закону може бути цілком свідомим кроком законодавця до реалізації запланованої політики створення с/г обслуговуючих кооперативів на засадах укрупнення с/г підприємств, підвищення їх конкурентоспроможності та масштабу діяльності. Така тенденція є закономірним явищем у розвинених країнах Західної Європи та США. З іншого боку, позбавлення можливості реорганізувати с/г переробний кооператив шляхом виділу чи поділу є суттєвим обмеженням прав юридичної особи, що повинно бути більш аргументованим.

Третій правовий наслідок полягає в *обмеженні правонаступництва*. С/г обслуговуючі кооперативи є спеціалізованими суб'єктами господарювання, характеристика виробничої діяльності яких прописана на законодавчому рівні. Це накладає обов'язки на відповідних суб'єктів, що означає, наприклад, що с/г переробний кооператив не має права провадити іншу основну діяльність (не передбачену ч. 2 ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»), при цьому називаючись с/г переробним кооперативом. У процесі господарської діяльності складається система економічних та організаційних зв'язків з іншими суб'єктами, виникають складні ланцюги зобов'язань перед контрагентами. Реорганізація с/г переробного кооперативу, в результаті якої його права та обов'язки перейдуть до с/г обслуговуючого кооперативу іншого виду, може призвести до конфлікту між необхідністю виконання зобов'язань с/г переробного кооперативу та неможливістю їх здійснення відповідно до законодавчого визначення с/г обслуговуючого кооперативу, що утворився внаслідок реорганізації. У зв'язку з цим в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» варто передбачити положення про заборону реорганізації с/г переробного кооперативу в інший вид с/г обслуговуючого кооперативу при наявності невиконаних ним зобов'язань виробничого характеру. Така норма захистить права та інтереси контрагентів с/г переробних кооперативів, цим самим зміцнивши довіру до кооперативних організацій.

При розгляді даного питання не можна оминати увагою той факт, що випадки злиття та приєднання юридичних осіб розглядаються антимонопольним законодавством як концентрація. Так, ч. 2 ст. 22 Закону України «Про захист економічної конкуренції»

[243] передбачає серед випадків, що кваліфікуються як концентрація, злиття суб'єктів господарювання або приєднання одного суб'єкта господарювання до іншого. Сам по собі факт здійснення концентраційних дій не є протизаконним, проте в ст. 24 названого Закону наведено перелік випадків, коли відповідна концентрація вимагає одержання попереднього дозволу контролюючих державних органів — Антимонопольного комітету чи його адміністративної колегії за умови, що це не призводить до монополізації чи суттєвого обмеження конкуренції на всьому ринку чи в значній його частині. При цьому Кабінет Міністрів України може дозволити концентрацію, на здійснення якої Антимонопольний комітет України не надав дозволу, якщо позитивний ефект для суспільних інтересів зазначеної концентрації переважає негативні наслідки обмеження конкуренції [243]. Щодо відповідних юридичних можливостей необхідно зазначити, що сільське господарство є саме тією галуззю економіки, що наразі потребує стабілізації та сталого розвитку. Укрупнення господарюючих суб'єктів ринку с/г продукції є нормальною здоровою тенденцією та відповідає економічним законам, що діють у сучасних умовах України. Проте усунення чи обмеження конкуренції в такій ризиковій галузі виробництва здатне суттєво порушити баланс та завдати значних збитків як конкретним виробникам, так і економіці в цілому. Якщо аналізувати описані складності з проведенням концентрації через призму вищенаведеного висновку відносно того, що злиття та приєднання — це єдині дозволені способи реорганізації с/г переробного кооперативу, то логічно стверджувати про побудову законодавцем бар'єрів для вільного розвитку та трансформації с/г переробних кооперативів. На наш погляд, було б доцільно усунути невиправдані обмеження щодо можливостей реорганізації с/г переробного кооперативу за допомогою внесення змін до ст. 11 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», а саме викласти її в такій редакції: *«За рішенням загальних зборів сільськогосподарський обслуговуючий кооператив може бути реорганізовано лише в інший сільськогосподарський обслуговуючий кооператив (кооперативи), а кооперативне об'єднання — в інші кооперативне об'єднання»*.

2.2. Правове регулювання управління в сільськогосподарських переробних кооперативах

Для того, щоб якісно та повно розкрити правові особливості управлінської системи в с/г переробних кооперативах, необхідно для початку надати відповідне визначення поняттю управління. Розширене та детальне визначення запропонувала професор О. Ф. Скакун, яка, ототожнюючи поняття соціального управління та менеджменту, розуміє їх як цілеспрямований організуючий вплив на суспільство з метою узгодження та впорядкування спільних дій людей та їх колективів в інтересах ефективного вирішення поставлених задач, збереження цілісності суспільного організму, його вдосконалення [299, с. 164]. У той же час, як зазначає професор С. В. Ківалов, управління не може обійтися без урахування ресурсів та коштів, перевірки виконання управлінських рішень, оцінки результатів управлінських дій [117, с. 6]. Безпосередній зв'язок, що об'єктивно існує між управлінською системою та законністю, має двосторонній та взаємообумовлюючий характер. Так, з одного боку, організаційна структура управління будується та функціонує на основі законодавчих та інших нормативних приписів, з іншого боку, законність забезпечується здебільшого за допомогою професійного управління. Взагалі, законність можна розуміти як: 1) соціальний феномен, елемент побудови, політичне і правове явище, антипод зловживання; 2) режим, принцип діяльності держави та інших органів, метод державного керівництва суспільством, ядро дисципліни; 3) сторону підходу до права, до правової дійсності; 4) сукупність, якість, результат формотворчої діяльності; 5) передумову правопорядку тощо [174, с. 66].

Професор О. Ф. Скакун обґрунтовано вказує на взаємозалежність іпостасей законності, а саме: законність як метод та законність як принцип формують законність як режим, що означає стан реально діючого права, відповідності суспільних відносин законам, підзаконним нормативно-правовим актам та іншим джерелам права, які у свою чергу відбивають принципи свободи та справедливості, закладені в праві [299, с. 710]. Суб'єктивний аспект законності вчені теж розцінюють по-різному. Наприклад, О. Лагода визначає законність як «органічну пов'язаність *адміністрації* нормами права» (в даному разі під поняттям адміністрації розуміється система органів управління) [151, с. 96]; тоді як професор А. Б. Лисюткін під законністю розуміє суворе й неухильне дотримання *усіма суб'єктами права* існуючих у державі законів та заснованих на них підзаконних нормативних актів [317, с. 550].

Отже, для забезпечення режиму законності побудова управлінської системи в с/г переробних кооперативах повинна опиратись на вимоги законодавчих положень. Хоча в літературі зустрічаються протилежні думки щодо принципу побудови управлінської системи кооперативів: від добровільного обрання кожним кооперативом власної організаційної структури [64, с. 112] до встановлення на законодавчому рівні єдиної для всіх системи управління [280, с. 15]. Як уже зазначалося вище, внаслідок оновлення кооперативного законодавства України, норми, що складають правовий інститут управління с/г переробним кооперативом, концентруються в загальному Законі України «Про кооперацію». Для досягнення мети нашого дослідження немає необхідності детально характеризувати кожен управлінський орган кооперативу, тому ми зосередимось на деяких ключових особливостях, що притаманні елементам управлінської структури с/г переробних кооперативів.

Загальні збори — це вищий орган управління кооперативу, компетенція якого визначається статутом с/г переробного кооперативу, однак виключні повноваження, що не можуть делегуватися іншим органам, прямо закріплені в ч. 2 ст. 15 Закону України «Про кооперацію». Відповідно до цільового спрямування їх можна класифікувати на *установчі*, що формують основні підвалини створення та діяльності кооперативу, та *поточні*, що забезпечують вирішення питань, які виникають вже в процесі функціонування кооперативу. Якщо проаналізувати усі повноваження загальних зборів комплексно, то їх можна представити в такій системі: 1) *установчі повноваження організаційного характеру* (затвердження статуту кооперативу; утворення органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу, інших органів; прийняття рішень про реорганізацію та ліквідацію кооперативу); 2) *установчі повноваження майнового характеру* (затвердження порядку розподілу доходу кооперативу; визначення розміру вступного і членського внесків, паїв; визначення розмірів, порядку формування та використання фондів кооперативу); 3) *поточні повноваження організаційного характеру* (заслуховування звітів органів управління та контролю; затвердження рішення голови чи правління про прийняття нових членів та припинення членства; утворення спеціальних комісій із залученням як консультантів найманих працівників; прийняття рішень про вступ кооперативу до кооперативних об'єднань); 4) *поточні повноваження майнового характеру* (визначення розмірів оплати праці голови управління, членів ревізійної комісії, а також кошторису на утримання апарату органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу; затвердження річного звіту та

балансу кооперативу; прийняття рішень щодо володіння, користування та розпорядження майном).

Хоча кожен член кооперативу має своїм правом та одночасно обов'язком брати участь у діяльності загальних зборів особисто, Законом передбачена можливість застосування механізму скликання зборів уповноважених, тобто представників членів кооперативу. Наприклад, як пише Н. П. Шилова, якщо в с/г обслуговуючому кооперативі більше 200 членів, то статутом кооперативу може бути передбачено збори уповноважених, причому один уповноважений може представляти не більше 10 членів кооперативу [368, с. 152]. Професор В. З. Янчук із цього приводу висловив категоричну думку про недопустимість підміни загальних зборів зборами уповноважених, оскільки це суперечить кооперативним принципам «один член — один голос» [129, с. 159]. Організаційні причини неможливості проведення загальних зборів більш вірогідні для масштабних споживчих кооперативів, тоді як у сільськогосподарських, зокрема в переробних, така практика повинна зводитись до мінімуму та застосовуватись лише при крайній необхідності, так як законність в кооперативі має у своїй основі демократичне управління, що у свою чергу базується на безпосередній владі кожного члена через участь у загальних зборах кооперативу. Крім того, існує і протилежна ситуація — прийняття незаконного рішення загальними зборами с/г кооперативу, що відбувається за відсутності необхідного кворуму або з порушенням процедури скликання та проведення зборів. Судовий захист у цьому випадку є найбільш ефективною протидією порушенням з огляду на однозначну судову практику в даних справах (наприклад, рішення Рожищенського районного суду Волинської області від 16 вересня 2011 року у справі № 2-478/11/0314 за позовом члена кооперативу до СК «Батьківщина» про визнання недійсним рішення загальних зборів [277]; рішення Теплицького районного суду Вінницької області від 19 листопада 2007 року у справі № 2-494 за позовом члена кооперативу до агрокооперативу «Зелений гай» про визнання недійсним рішення загальних зборів [278]).

Виконавчі органи. Керівництво кооперативом необхідно здійснювати з тією ж обережністю, як і в інших організаціях, але різниця полягає в тому, що ця ефективність буде вимірюватися вартістю та якістю послуг, наданих його учасникам, а не прибутком [199, с. 227]. У с/г переробному кооперативі управлінські помилки можуть призвести до значних збитків членів кооперативу, оскільки процес переробки є саме тією ланкою виробництва, при успішному проходженні якої вартість продукції зростає. За кооперативної

форми господарювання вказана вартісна різниця потрапляє не до комерційних структур, а безпосередньо до виробників с/г сировини. На забезпечення успішного функціонування цього механізму спрямовані дії виконавчих органів кооперативу, система яких може бути максимально простою і складатись із одного голови, а може бути розгалуженою й об'єднувати кілька органів: голову, правління, виконавчого директора, дирекцію. Така варіативність у побудові виконавчих органів виправдана потребами практики: залежно від чисельності, територіального розміщення, різновиду діяльності кооператив самостійно формує структуру своїх виконавчих органів, орієнтуючись на власні особливості.

У той час як правління є виключно колегіальним органом, голова правління може бути посадовою особою, яка здійснює і колегіальне, і єдиноначальницьке керівництво діяльністю кооперативу. Повноваження правління можна розподілити на власні повноваження та повноваження, які реалізуються спільно з іншими органами кооперативу [368, с. 152]. На правління, а переважно на голову, лягають представницькі функції у відносинах із органами державної влади, місцевого самоврядування, міжнародними організаціями, юридичними та фізичними особами. Окремо необхідно виділити повноваження виконавчих органів щодо вступу нових членів до кооперативу, що виражаються в прийнятті відповідного рішення та винесенні його на затвердження загальними зборами. На наш погляд, задля забезпечення режиму законності в с/г переробному кооперативі слід передбачити можливість особи, яка бажає вступити до кооперативу, подати відповідну заяву до загальних зборів у тому випадку, якщо вона вважає, що виконавчий орган виніс необґрунтовану відмову в її вступі. У такому разі права особи будуть додатково захищені, а для подібних зловживань з боку виконавчих органів кооперативу буде встановлено правовий бар'єр.

Задля усунення підґрунтя для зловживань з боку посадових осіб також пропонується передбачення можливості виключення члена правління з кооперативу у випадках, коли він одночасно є членом іншого, аналогічного за характером діяльності кооперативу [18, с. 451]. На наш погляд, за необхідності відповідні приписи можуть бути передбачені в локальних актах та аж ніяк не повинні вноситися на рівень кооперативного законодавства.

Окремою фігурою в системі виконавчих органів кооперативу стоїть виконавчий директор, що призначається правлінням для оперативного управління діяльністю кооперативу. Оскільки виконавчий директор обов'язково не повинен бути членом кооперативу, він відноситься до категорії найманих працівників. На цікаву

особливість роботи виконавчого директора в с/г переробному кооперативі звертає увагу І. М. Парашук: для менеджера кооперативу клієнти його компанії є одночасно і власниками. Не задовольнивши вимог клієнта, можна потрапити в конфлікт із власником, який прийме принципове рішення [199, с. 230].

Опосередковано законодавець вказує на те, що виконавчий директор може бути найнятий лише в кооперативі чисельністю більше десяти членів. Такий висновок випливає з буквального тлумачення ч. 7 ст. 16 Закону України «Про кооперацію», в якій зазначено, що виконавчий директор наймається *правлінням* (а не виконавчим органом), а відповідно до ч. 2 ст. 16 цього ж Закону в кооперативі, до складу якого входить менше десяти членів, не формується правління (в ньому обирається лише голова).

У літературі зустрічаються думки щодо недоцільності введення в кооперативне законодавство правової конструкції виконавчої дирекції [332, с. 23], а також існують протилежні обґрунтування щодо необхідності утворення відповідного органу [363, с. 17]. Для с/г переробних кооперативів призначення виконавчого директора є доцільним кроком з огляду на те, що переробне підприємство вимагає кваліфікованого керівництва на постійній основі, а члени виконавчого органу, окрім адміністрування в кооперативі, ведуть с/г виробництво у власних господарствах. У зв'язку з цим слід погодитись із В. О. Цимбал у тому, що суворе дотримання принципу підбору кадрів — це одне з головних завдань кооперації. Вони, насамперед, повинні перейматися кооперативною ідеєю і якоюсь мірою краще розуміти її, ніж рядові члени [350, с. 50]. Крім того, вагома роль належить підтриманню професійної підготовки управлінців на належному рівні. На важливість даного фактора вказує С. В. Калмиков, наполягаючи на обов'язковості проходження керівниками с/г підприємств та організацій курсів підвищення кваліфікації раз на п'ять років. На його думку, організації повинні розглядати витрати на підготовку персоналу як інвестиції в основний капітал, котрі дозволяють найбільш ефективно використовувати новітні технології [110, с. 69]. На наш погляд, такі вимоги повинні бути закріплені на рівні статуту.

На розвиток будь-якої організації, зокрема й на с/г обслуговуючій кооперативі, суттєво впливають їхні лідери. Так, більшість членів кооперативів покладаються, як правило, на лідерів при прийнятті важливих рішень, незважаючи на обов'язковість демократичного характеру кооперативних організацій. Проведене анонімне опитування лідерів кооперативного руху України, проаналізоване в статті професора М. Й. Маліка, виявило деякі невтішні тенден-

ції, що панують у кооперативному середовищі України. Зокрема, були зроблені висновки щодо недостатнього розуміння керівниками особливостей та специфіки с/г кооперації, що виливається в прагнення комерціалізувати кооперативні організації [160, с. 3]. На велику роль управлінського персоналу вказував ще Андрій Палій — видатний кооператор початку ХХ століття, він вбачав загрозу для кооперації в прагненні керівництва створити комерційну структуру шляхом необґрунтованого збільшення для себе заробітної плати. Аналіз роботи тогочасних молочарень показував, що в неефективно працюючих організаціях, як правило, необґрунтовано велика кількість обслуговуючого персоналу, низький професійний рівень виконавців і невеликий обсяг діяльності [350, с. 48].

Взагалі, правове становище виконавчого органу досить дискусійне. Наприклад, М. А. Шаарс вважає, що керування кооперативом здійснюють три групи осіб: члени, директори та керівний персонал [362, с. 30]. Фактично згодний із ним І. М. Парашук, який переконаний, що в управлінні кооперативом беруть участь окремі групи, які відрізняються одна від одної та мають чітко визначені функції та обов'язки: члени кооперативу, члени правління і найманий персонал [199, с. 228]. Однак ми вважаємо, що такий підхід передбачає жорстке протиставлення членів кооперативу та обраних ними членів правління. Така ситуація не сприяє росту ефективності управління та може призвести до зародження внутрішніх конфліктів. Зокрема, невдалим є формулювання назв перелічених груп, так як члени правління є одночасно членами кооперативу.

О. Т. Панасюк звертає увагу на необхідність залучення до управління підприємством трудового колективу. Основним напрямом його участі в управлінні підприємством є регулювання виробничих, трудових та соціальних відносин підприємства, яке відбувається шляхом участі в процедурах прийняття локальних актів, насамперед, колективного договору [195, с. 50]. Забезпечення діяльності с/г переробного кооперативу багато в чому залежить від якісної роботи найманих працівників, які супроводжують технологічний процес та виконують суміжні послуги. Дотримання їхніх інтересів управлінськими органами відповідно до вимог законодавства є однією зі складових режиму законності в кооперативі.

Спостережна рада — це особливий орган, повноваження якого не висвітлені в Законі України «Про кооперацію», проте вказана мета його створення: контроль за дотриманням статуту кооперативу та за діяльністю виконавчого органу управління.

К. І. Вахітов описує управлінську систему, що склалась на сучасному етапі в деяких зарубіжних країнах і яка спрямована на част-

кове вирішення проблеми поєднання демократії та ефективності в діяльності кооперативів нового покоління. Відповідно до запропонованої моделі спостережна рада має набагато ширші повноваження, у зв'язку з чим суттєво змінюється центр влади в кооперативі. Так, рада одночасно є: представницьким органом; контролюючим органом (із правом втручання в діяльність виконавчого органу); регулюючим органом (вирішення найбільш важливих питань функціонування кооперативу); формуючим органом (призначає правління кооперативу, яке є підзвітним перед радою та складається з найманих працівників відповідної кваліфікації) [32, с. 185–186]. Наприклад, спостережна рада, окрім контрольних повноважень відносно діяльності виконавчих органів, може мати широкий спектр ревізійних повноважень, тобто фактично замінювати ревізійну комісію, а також надавати висновки по заявах про вступ до кооперативу або вихід із нього. Отже, правовий статус спостережної ради в кооперативній теорії та практиці є неоднозначним, еволюційним, варіативним у різних правових системах. Залежно від правового становища спостережної ради змінюється уся управлінська структура кооперативу.

Українська модель втілена в самій назві органу — «спостережна рада», що містить етимологічний зв'язок із основною покладеною на неї функцією. Оскільки вітчизняним законодавством окремо передбачено створення регулюючих (загальні збори, виконавчий орган), ревізійних (ревізор, ревізійна комісія), представницьких (голова), оперативних (виконавчий директор) органів кооперативу, то немає необхідності наділяти такими повноваженнями спостережну раду, за якою залишається функція загального контролю (нагляду) за дотриманням законності в діяльності кооперативу та усіх його органів і посадових осіб. Статус «відстороненого спостерігача» підкреслюється також тим, що члени спостережної ради працюють на громадських засадах.

Дискусії щодо правового статусу спостереженої ради в науці кооперативного права не вщухають, та висловлюються думки, наприклад, щодо недопустимості введення в систему органів кооперативу спостережної ради, наділеної контрольно-ревізійними та управлінськими функціями [156, с. 15]. Зокрема, це пояснюється тим, що відповідні функції виконуються спеціальними органами.

Так, контроль за фінансово-господарською діяльністю в кооперативі здійснює або колегіальний орган — *ревізійна комісія*, або одноособовий — ревізор. Закон встановлює імперативним критерієм, що впливає на вибір однієї з вказаних форм, чисельність членів кооперативу. У ст. 18 Закону України «Про кооперацію» закріплено

основні права ревізійної комісії (ревізора): проводити перевірки за власною ініціативою; вимагати будь-які матеріали, бухгалтерські та інші документи, а також пояснення від посадових осіб. Як пише О. М. Колеснікова, ревізія — основна форма контролю в с/г кооперативах [125, с. 22]. Причому це вже не тільки основний захід по підтвердженню законності й господарської обґрунтованості здійснених господарських операцій і дій посадових та матеріально відповідальних осіб, але й захист прав членів кооперативу та інтересів самого кооперативу [125, с. 26]. Суб'єктами ініціювання ревізійної перевірки, окрім самої комісії, є загальні збори та не менше 10 відсотків членів кооперативу. На наш погляд, було б доцільно доповнити цей перелік таким органом, як спостережна рада, що дасть їй змогу реалізовувати свої повноваження оперативніше та більш повною мірою. Володіючи результатами перевірки фінансово-господарської діяльності, спостережна рада матиме можливість проаналізувати в комплексі діяльність виконавчих органів та зробити обґрунтовані висновки щодо законності їхніх дій, зокрема стосовно дотримання статутних вимог.

Внаслідок описаного органічного зв'язку вказаних кооперативних органів стає зрозумілим невиняковість злиття спостереженої ради та ревізійної комісії в єдиний орган із відповідним комплексом прав та обов'язків, що спостерігається в законодавстві деяких зарубіжних країн. Закріплення в Законі України «Про кооперацію» права спостереженої ради ініціювати ревізійну перевірку в кооперативі сприятиме зближенню контролюючих (наглядових) органів кооперативу, що посилить захист режиму законності від зловживань та порушень.

На наш погляд, виходячи із застосування загальнотеоретичного підходу, Законом України «Про кооперацію» термінологічно невірно проведено диференціацію органів кооперативу на управлінські та контролюючі. Якщо повернутись до проаналізованого нами поняття управління як впливу на діяльність людей, то слід погодитись із тим, що усі органи кооперативу є по суті своїй управлінськими. Теоретики права виділяють контроль та регулювання в якості функцій управління, тобто підпорядкованих категорій, що надає підстави переглянути характеристику кооперативних органів у цьому ракурсі. Слідуючи даній логіці, загальні збори та виконавчі органи (правління, голова, виконавчий директор) необхідно віднести до регулюючих органів, а спостережну раду та ревізійну комісію (ревізора) — до контролюючих. Однак, на нашу думку, така класифікація теж не завжди задовольняє вимоги теоретичної правильності. У даному випадку ключовим є змістовне

наповнення прав та обов'язків кожного з аналізованих органів кооперативу.

Необхідно окремо підкреслити, що закон не наділяє контролюючі органи кооперативу (спостережну раду та ревізійну комісію) певними повноваженнями відносно реагування на порушення підконтрольних органів. Єдиною формою здійснення їхньої діяльності у випадку виявлення правопорушення є внесення даного факту в звіт, який призначений для загальних зборів. І взагалі, виходячи з положень закону, не можна зробити однозначного висновку про правовий статус та об'єм повноважень спостережної ради та ревізійної комісії кооперативу. Однак, якщо орієнтуватися на буквально тлумачення ключового слова «контроль», яке фігурує у відповідних статтях Закону, можна зробити певні висновки: а) спостережна рада та ревізійна комісія мають право втручатися у діяльність підконтрольних органів; б) мають право накладати санкції. На думку професора В. М. Гаращука, втручання в оперативну діяльність підконтрольного органу та право самостійно притягувати винних осіб до правової відповідальності і є основною відмінністю між здійсненням контролю та нагляду [49, с. 13]. На важливу ознаку вказує і А. О. Собакар, підкреслюючи, що контроль охоплює перевірку як законності тих або інших дій і рішень посадових осіб, так і їх доцільність [302, с. 62].

Якщо ж звернутися до статей закону, то складання звіту для загальних зборів – це єдиний прямий формальний обов'язок спостережної ради та ревізійної комісії, закріплений нормативно. Роботу ревізійної комісії забезпечує її право вимагати будь-які необхідні матеріали, бухгалтерські та інші документи, а також пояснення від посадових осіб. Однак жодних прав, що надавали б змогу втручатися в діяльність виконавчих органів кооперативу чи накладати санкції, Законом України «Про кооперацію» не передбачено. Тобто характер викладу нормативного матеріалу дає підстави вважати, що правовий статус аналізованих органів наближений більше до наглядових, ніж до контролюючих, всупереч формальній вказівці Закону.

Отже, залежно від реального змісту прав і обов'язків, що покладаються на спостережну раду та ревізійну комісію, дані органи можуть виступати в ролі контролюючих чи наглядових. Так, у випадку, якщо в статуті чи в положенні про органи кооперативу функції спостережної ради та ревізійної комісії обмежені перевіркою законності дій та складанням звіту без надання права втручатися (коректувати шляхом обов'язкових вказівок, відміни управлінських актів тощо), то вони відносяться до наглядових органів, а загальні

збори будуть поєднувати в собі регулюючу та контролюючу функції. Професор В. З. Янчук фактично дотримується такої позиції відносно ревізійної комісії, вважаючи, що ревізорам не надано адміністративних прав (повноважень), вони не можуть давати обов'язкових розпоряджень, а обмежуються лише рекомендаціями і пропозиціями [129, с. 172]. Спостережна рада та ревізійна комісія в такій управлінській схемі виконують допоміжну, споглядальну роль, а центр влади в кооперативі зосереджений у загальних зборах.

У випадку, якщо спостережна рада й ревізійна комісія мають певні повноваження по безпосередньому втручання в діяльність правління, голови чи інших органів кооперативу, вони відносяться до контролюючих органів. За такої структурної побудови загальні збори «розвантажуються», підвищується оперативність у діях, в динаміці легше виправляти помилки управлінців, що загрожують режиму законності в кооперативі. Однак існують і негативні наслідки, наприклад, підвищується рівень конфліктності в кооперативі, принцип самоуправління не виконується повною мірою, оскільки рядові члени кооперативу фактично усуваються від можливості безпосередньо впливати на обрані органи та перетворюються в статистів, що пасивно заслуховують звіти.

Отже, гармонічна управлінська система кооперативу є запорукою його успішного поступального розвитку. Опираючись на вищевикладені висновки та міркування, можна сформулювати основні організаційно-правові засоби забезпечення законності в с/г переробних кооперативах.

1) *Демократичне обрання органів та посадових осіб кооперативу.* У результаті неухильного дотримання даного положення, що одночасно є і одним з основних принципів кооперації, учасники загальних зборів спільно створюють кожен самоуправлінський орган, формують його персональний склад та наділяють його відповідними повноваженнями. У такий спосіб члени визнаються джерелом влади в кооперативі, що ставить первинний бар'єр для зловживань виборних органів. Додатковими гарантіями, що органічно пов'язані із зазначеною демократичністю обрання, є строковість повноважень органів та посадових осіб (за законом голова та члени правління обираються на строк, визначений статутом, але не більше ніж на п'ять років), а також встановлена можливість дострокового припинення їхніх повноважень загальними зборами. Як зазначає Н. Е. Гушін, принципи демократії охоплюють усі елементи виробничої та соціальної діяльності кооперативу [65, с. 83–84].

2) *Особлива система прийняття управлінських рішень «один член — один голос»* як реалізація одного з фундаментальних при-

нципів кооперативних організацій, що якісно відрізняє їх від інших форм господарювання. Суть її полягає в тому, що усі члени кооперативу рівні у своїх управлінських правах, тобто мають лише по одному голосу, незалежно від розміру внесеного ними паю або обсягу участі в господарській діяльності кооперативу (кількості сировини, що поставляється на переробку, її якості тощо). Ще О. В. Чаянов писав, що «управління справами кооперативу будується так, що в ньому керують не представники капіталу, не ті, хто дав більше грошей на ведення кооперативної торгівлі чи виробництва, а ті трудові господарства, для обслуговування яких виник та існує кооператив» [353, с. 10]. При цьому асоційовані члени, що виступають як інвестори, не беруть безпосередньої участі в управлінні с/г переробним кооперативом та користуються лише правом дорадчого голосу при прийнятті рішень. Непорушність принципу управління «один член — один голос» обстоюється і в науці, однак у країнах ЄС все більше розповсюджуються так звані пропорційні кооперативи, голосування в яких здійснюється долею участі в операціях кооперативу [106, с. 30]. Наприклад, таке правило передбачене в законодавстві Німеччини, при цьому Н. П. Вороніна прослідковує в ньому кооперативну природу — кількома голосами (не більше трьох) можуть володіти лише ті члени, які «особливо сприяють діловим операціям товариства» [42, с. 1563]. При прийнятті рішень, що стосуються реорганізації та ліквідації товариства, зміни розміру пайового фонду, розміру паю, кількості паїв, які вимагають кваліфікованої більшості голосів, одному члену належить тільки один голос [42, с. 1563–1564]. У Японії існує своєрідний підхід до вирішення проблеми справедливого голосування: одні члени кооперативів мають вирішальний голос, інші — дорадчий. При цьому вирішальний голос надається особам, для яких сільське господарство — основна робота; а господарства-сумісники, які одержують основний дохід від іншої діяльності (їх близько 70 %), наділяються правом лише дорадчого голосу, оскільки не повинні на рівних вирішувати долю організацій [162, с. 142].

Також проблемним аспектом є представництво та голосування членів кооперативу — юридичних осіб. Н. В. Яшкова пропонує такий принциповий підхід: юридична особа повинна мати один голос при прийнятті рішень загальними зборами в тому випадку, коли засновниками кооперативу є лише юридичні особи з приблизно рівними пайовими внесками й об'ємами використання послуг; для інших випадків може бути передбачено надання юридичним особам — членам кооперативу кількох голосів при прийнятті рішень загальними зборами [381, с. 16]. На наш погляд, такий підхід ха-

рактерний для кооперативів нового покоління та повинен розглядатися у відповідному розрізі.

3) *Відповідність управлінських рішень вимогам нормативно-правових актів усіх рівнів*: законам, підзаконним та локальним нормативним актам. У зв'язку з цим актуальним є питання недопустимості протиставлення законності та доцільності при прийнятті рішень управлінського характеру, оскільки закон є вищою мірою доцільності. Яскравим прикладом успішного поєднання законності й доцільності є використання концепції антикризового управління підприємством, яка в країнах із розвинутою економікою є обов'язковим елементом єдиної системи управління підприємством і являє собою систему заходів, спрямованих не тільки на вихід підприємства з кризи, але й запобігання потраплянню до такої ситуації [155, с. 233].

4) *Поєднання самоуправління та професійного менеджменту*, що в зарубіжній літературі отримало назву концепції «двозубцового» керівництва [32, с. 180]. Суть її полягає в досягненні гармонійної співпраці виборних кооперативних органів та призначених професійних управлінців, що для с/г переробного кооперативу є важливим життєзабезпечуючим фактором, адже технологічний процес повинен супроводжуватися кваліфікованим персоналом, а члени кооперативу, які фактично є с/г товаровиробниками, мають зосереджуватися на виробництві с/г сировини.

5) *Законність у с/г переробному кооперативі забезпечується налагодженою системою контролю та нагляду*. Єдиний орган кооперативу, який не звітує та не є підконтрольним, — це загальні збори. Найбільшу кількість контролюючих та наглядових інструментів направлено на виконавчі органи, оскільки за дотриманням ними законності стежать одразу два спеціально створені органи — спостережна рада та ревізійна комісія (ревізор). У свою чергу, спостережна рада є залежною від загальних зборів: перед ними вона періодично звітує, а її склад та повноваження вирішуються загальними зборами. Ревізійна комісія є органом спеціалізованим, який має справу з особливою сферою діяльності, що потребує професійних знань та підготовки. Для збалансування контролю (нагляду) у фінансовому секторі кооперативної діяльності, йдучи за логікою побудови управлінської структури кооперативу, було б доцільно, на наш погляд, закріпити обов'язковий періодичний аудит, що здійснюється незалежною кваліфікованою особою. Як наслідок, буде замкнено коло внутрішнього кооперативного контролю (нагляду) над законністю дій його органів та посадових осіб. Імперативність даного припису змушуватиме ревізійну комісію (ревізора) суворо

виконувати свої права та обов'язки, постійно підтримувати належний професійний рівень, оскільки в іншому випадку існує висока ймовірність, що порушення будуть виявлені при аудиторській перевірці та винесені на обговорення загальних зборів.

б) Забезпечення законності дій органів управління кооперативу здійснюється також за допомогою передбачення у внутрішніх локальних нормативно-правових актах *системи санкцій за порушення встановлених правил та обов'язків*. На наш погляд, закріплення такого механізму на рівні закону не є доцільним, що пояснюється, зокрема, значними індивідуальними особливостями кожного конкретного с/г переробного кооперативу, його чисельністю, масштабом та видом діяльності тощо. Однак у той же час ми переконані, що з метою забезпечення превентивності та профілактики правопорушень такі санкції повинні бути передбачені в статуті кооперативу або в положеннях про органи. Так, наприклад, у статуті с/г кооперативу «Дружба» Полтавської області закріплено такий перелік стягнень: догана; звільнення із займаної посади з обов'язковим наданням іншої роботи; попередження про виключення з членів кооперативу; виключення з членів кооперативу.

Звичайно, характер та перелік відповідних стягнень прямо залежать від правопорушення, скоєного органом чи посадовою особою кооперативу. Враховуючи специфіку діяльності с/г переробних кооперативів, порушенням управління кооперативу, наприклад, може бути недотримання правил або черговості прийняття сировини, в результаті чого обмежуються права членів кооперативу.

Для збереження демократичності кооперативної організації єдиним органом, що наділений правом накладати стягнення на порушників, повинні бути загальні збори. У такому випадку будуть виконуватись фундаментальні принципи самоуправління та рівності усіх членів кооперативу. Слід окремо наголосити, що наша позиція з цього питання кореспондує з наведеним вище міркуванням щодо класифікації органів с/г переробного кооперативу. Комплексний аналіз відповідних теоретичних проблем дозволяє дійти висновку, що управлінська модель, у якій спостережна рада та ревізійна комісія (ревізор) виступають лише наглядовими органами, а загальні збори концентрують функції регулювання та контролю, є все ж пріоритетною та найбільш точно відповідає суті та принципам кооперативних організацій.

Необхідно відмітити, що член кооперативу, який входить до складу будь-якого управлінського органу даного кооперативу, поєднує в собі подвійну правосуб'єктність: рядового члену кооперативу (пайовика, рівного з усіма іншими членами кооперативу)

та адміністратора, який має права та обов'язки, передбачені в статуті, положенні чи інструкції. Крім того, може бути присутньою також додаткова третя правосуб'єктність — як працівника даного кооперативу. Стягнення за порушення в управлінській діяльності будуть правомірними лише в тому разі, якщо вони будуть направлені на обмеження в статусі особи саме як управлінця. Отже, відштовхуючись від вищевказаного, можна запропонувати найбільш оптимальні та універсальні санкції, котрі можуть бути застосовані до усіх посадових осіб с/г переробного кооперативу: а) відсторонення від займаної посади на певний строк; б) позбавлення права бути обраним на відповідну посаду (на певний строк або постійно); в) виключення з кооперативу; г) штраф. Дані стягнення, як і будь-які інші, можуть бути оскаржені в суді. Якщо в результаті правопорушення управлінського органу чи посадової особи були спричинені збитки кооперативу, кільком членам або одному члену кооперативу, вони повинні відшкодовуватися незалежно від накладення дисциплінарних стягнень відповідно до правил матеріальної або майнової відповідальності. В. О. Коверзнев вважає, що члени правління повинні відшкодувати завдані кооперативу збитки як солідарні боржники, за виключенням випадків, коли їхні дії ґрунтуються на законному рішенні загальних зборів членів кооперативу [118, с. 6]. Н. П. Шилова додатково звертає увагу на те, що член правління звільняється від відповідальності, якщо він був відсутній на засіданні правління, на якому було прийнято рішення, в результаті якого кооперативу були нанесені збитки, або голосував проти чи утримався [368, с. 153].

7) *Орган, що контролює законність у процесі виробництва (виробнича комісія)*. У результаті аналізу управлінської структури с/г переробного кооперативу виявлено диференціацію системи нагляду: спостережна рада — орган загальний, а ревізійна комісія (ревізор) — орган спеціальний. Однак, з огляду на характерну виробничу особливість с/г переробного кооперативу, необхідним, на наш погляд, є створення органу, відповідального за дотримання законності й доцільності на виробництві. Орган з відповідними завданнями не повинен обмежуватися лише наглядовими функціями, які позбавляють його можливості втручатися у виробничу діяльність, оскільки винесення на обговорення загальних зборів правопорушень, що потребують негайного усунення та загрожують безпеці людей, кооперативу чи процесу виробництва, є недовірливим інструментом з огляду на періодичність скликання загальних зборів. До складу такого органу повинні входити особи, що мають відповідну професійну підготовку та навички ведення технологічного процесу

переробки с/г продукції, користуються авторитетом серед членів кооперативу, позаяк цим посадовим особам делегується більший об'єм прав порівняно з наглядовими органами.

До повноважень виробничої комісії має входити контроль законності на всіх етапах виробництва, тобто перевірка: а) дотримання технологічних правил, інструкцій, державних стандартів, положень ліцензій тощо; б) відповідність персоналу поставленим вимогам (медичним, кваліфікаційним тощо); в) відповідність транспорту та обладнання вимогам безпеки. Залежно від особливостей виробництва на конкретному с/г переробному кооперативі можуть бути передбачені додаткові повноваження виробничої комісії. Заходи реагування на виявлені порушення повинні відповідати ступеню їхньої небезпеки. Серед орієнтовних заходів можна назвати: вимогу усунення порушення (усну та письмову); відсторонення працівника від роботи до усунення підстав його невідповідності; призупинення технологічного процесу до усунення порушень тощо. У своєму звіті перед загальними зборами виробнича комісія повинна висвітлити проблемні аспекти виробничої діяльності, які фактично або потенційно порушують вимоги законодавства, та запропонувати оптимальні шляхи виходу із ситуації. Баланс управлінської структури в результаті введення такого контролюючого органу забезпечується встановленням майнової відповідальності його посадових осіб за збитки, спричинені внаслідок невиконання або неналежного виконання своїх прав та обов'язків.

Отже, законність у с/г переробних кооперативах забезпечується налагодженою системою управління та збалансованим комплексом спеціальних організаційно-правових заходів, передбачених законодавством та локальними нормативно-правовими актами.

2.3. Правові форми та основні види об'єднань сільськогосподарських переробних кооперативів

Кооперативна форма господарювання по суті своїй будується на об'єднанні осіб задля спільного досягнення певної мети. Проте первинне об'єднання в кооператив не є кінцевим варіантом та повинне мати шляхи подальшого розвитку. Відомий учений професор В. В. Зіновчук зазначає, що найпоширенішими у світовій практиці є три типи організаційної побудови кооперативу: централізований, коли кооперативи об'єднують фізичних осіб, федеративний (об'єднання первинних кооперативів) і змішаний, коли членами

кооперативу є і фізичні особи, і первинні кооперативи. Однак принципово важливо, що в усіх випадках створення й розвиток кооперативу відбуваються за тим самим організаційним спрямуванням: від низу до верху, за ініціативою с/г товаровиробників [98, с. 241].

У практиці зарубіжних країн кооперативні об'єднання давно визнані не лише вдалим продовженням кооперативного руху, а й вважаються необхідною його стадією. Ще О. В. Чаянов обґрунтував систему організаційного об'єднання усіх форм кооперативних підприємств [316, с. 126]. Так, В. І. Федорович вказує, що первинні кооперативи, як правило, об'єднуються за територіальною ознакою для захисту інтересів фермерів регіонів і за професійною — для покращення умов розвитку галузі загалом. Наприклад, у Франції налічується понад 20 національних галузевих кооперативних федерацій, у Швеції — 16 кооперативних спілок тощо. На міжгалузевому рівні у Франції функціонує Конфедерація сільськогосподарських кооперативів, у Бельгії — «Бренбонд Белж», в Італії — Ліга кооперативів [341, с. 155], у Швеції — Національний з'їзд, у Нідерландах — Національна рада по сільськогосподарських кооперативах [321, с. 45], у Японії — Всеяпонська федерація сільськогосподарських кооперативів («Дзенно») [162, с. 132]. У Німеччині місцеві кооперативи об'єднані в 17 регіональних спілок, їх обслуговують 47 функціональних центрів, 3 банки і 25 спеціальних установ. Крім того, на федеральному рівні функціонують 3 центральних спілки [344, с. 24].

Фермерські кооперативи ЄС консолідовані на регіональному, національному та наддержавному рівнях у крупні галузеві, продуктові та територіальні спілки [198, с. 432]. На рівні ЄС активно веде свою діяльність Сора-Cogesa (Комітет професійних сільськогосподарських організацій ЄС), що об'єднує 15 мільйонів європейських фермерів і 40 тисяч с/г кооперативів. Крім політичного співробітництва в структурах ЄС, діяльність Комітету спрямована на популяризацію відносин співробітництва кооперативних підприємств на спільному агропродовольчому ринку ЄС. Серед конкретних заходів Комітету, зокрема, створення реєстру кооперативів, які здійснюють імпорт та експорт продукції; регулярне визначення, перепис та оприлюднення 500 найбільших кооперативів (за обсягами товарообігу); проведення науково-практичних досліджень у країнах — членах ЄС з питань їх оподаткування тощо [100, с. 43].

Важливо розуміти, що кооперативні об'єднання не виступають у якості лише формального атрибуту кооперативного руху, тобто вони є активними учасниками кооперативних відносин. Хоча їхні функції та завдання суттєво варіюють, проте наріжним каменем

будь-якого кооперативного об'єднання залишається основоположна тріада: «співробітництво — координація — взаємодопомога». Окрім надання консультацій та послуг, кооперативні об'єднання можуть виконувати й інші функції, наприклад, у Швеції асоціації спеціалізованих кооперативів беруть активну участь в експорті с/г продукції [130, с. 101], а в Англії асоціація кооперативів рятує нерентабельних членів [130, с. 118]. Канадський фахівець Д. Джордан вважає, що об'єднання в єдину систему й вироблення відповідної стратегії розвитку взаємозалежних фірм забезпечує економічний успіх кооперативам [130, с. 37].

Активний розвиток глобалізації в економіці змушує погодитись із професором М. Г. Бродзінським, який з огляду на європейську інтеграцію ставить обґрунтоване запитання: які процеси взаємодії та інтеграції повинні відбуватися в самій кооперації, щоб вони могли протистояти викликам, передусім, міжнародних концернів [29, с. 85]? Для відповіді на це та інші запитання необхідно дослідити інститут кооперативного об'єднання, акцентуючи увагу на його особливостях та проблемних аспектах відносно переробної кооперації.

Для розкриття правової специфіки об'єднань с/г переробних кооперативів слід, перш за все, проаналізувати ключове поняття кооперативного об'єднання. Відповідно до ч. 1 ст. 30 Закону України «Про кооперацію» *кооперативне об'єднання — це спілка, ліга, асоціація, альянс та інші форми добровільного об'єднання кооперативів за видами діяльності чи територіальною ознакою з метою створення сприятливих умов для діяльності кооперативів, що входять до його складу, та їх членів* [249]. У законодавчому визначенні кооперативного об'єднання закладено ряд можливих назв даного формування: спілка, ліга, асоціація, альянс тощо. Постає питання щодо критеріїв розмежування вказаних форм кооперативного об'єднання. На думку С. М. Живори, асоціація кооперативів — це не кооператив, а громадська організація, яка захищає і виражає інтереси всього кооперативного руху; у той час як спілка кооперативів є кооперативом другого рівня, діяльність якого дозволяє більш вигідно реалізувати вироблювану продукцію [87, с. 98]. Такий погляд викликає багато питань, оскільки не розкриває всебічно форми кооперативних об'єднань, а також фактично відмовляє асоціації в можливості бути кооперативним об'єднанням у розумінні Закону України «Про кооперацію». Однак необхідно зазначити, що на практиці така позиція опосередковано підтримується. Так, наприклад, Союз учасників сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України (СУСОКУ) зареєстровано не як кооперативне об'єднання, а як

всеукраїнську громадську організацію. Саме тому в статуті СУСО-КУ зазначено, що союз об'єднує фізичних осіб та/або колективи фізичних осіб, а не кооперативи як окремі юридичні особи.

Офіційна класифікація юридичних осіб не виділяє кооперативне об'єднання як самостійну організаційно-правову форму, що, на наш погляд, є суттєвим стратегічним упущенням. Відсутність прямого закріплення такого різновиду юридичної особи принижує статус кооперативних об'єднань порівняно з іншими формуваннями. У результаті аналізу діючої редакції Класифікації кооперативні об'єднання відносяться до «інших об'єднань підприємств (юридичних осіб)» (590), розгорнуте визначення яких не надається, а дефініція обмежується невичерпним переліком можливих форм: союзи, спілки, асоціації підприємців тощо.

Одним із напрямів вдосконалення правовідносин у даній сфері, на наш погляд, має стати термінологічне впорядкування форм кооперативних об'єднань. Було б зручно диференціювати кооперативні об'єднання на кшталт організаційно-правових форм юридичних осіб, тобто в такий спосіб, щоб під кожною назвою (асоціація, альянс, тощо) малась на увазі певна модель об'єднання. Чітке законодавче визначення дозволяло би лише з назви кооперативного об'єднання мати уявлення про його мету, функції, структуру управління тощо.

Мета створення кооперативного об'єднання Законом України «Про кооперацію» окреслена досить розмито: *«створення сприятливих умов для діяльності кооперативів, що входять до його складу, та їх членів»* [249]. Поняття сприятливих умов є оціночним та фактично невичерпним, так само як і функції, що можуть покладатись на кооперативні об'єднання. Під сприятливими умовами можна розуміти інформаційну та матеріальну забезпеченість, високий кооперативний дух та культуру, лобіювання інтересів кооперативних організацій в органах державної влади та місцевого самоврядування, іноземних та міжнародних організаціях, міжнародна допомога та співпраця, іноземне та вітчизняне інвестування, поширення та активне застосування прогресивних технологій, розробка соціальних програм для членів кооперативів тощо. Кооперативне об'єднання може досягати мети шляхом надання методичної допомоги у створенні нових кооперативів; надання консультацій та практичної допомоги з правових, господарських, інформаційно-ринкових та інших питань; налагодження зв'язків із потенційними партнерами та контрагентами; представлення інтересів кооперативів в органах влади; організації проходження найманими робітниками та самими кооператорами курсів підвищення

кваліфікації тощо. Конкретного чи приблизного переліку функцій кооперативного об'єднання Законом не передбачено. На наш погляд, таке свідоме уникнення відповідних нормативних приписів є цілком виправданим та вдало гармонує з максимально широким формулюванням мети створення кооперативних об'єднань. Кооперативи можуть об'єднуватись, переслідуючи різноманітні цілі, у відповідності до яких вони мають право наділяти свої об'єднання певним комплексом повноважень.

Аналіз світового та вітчизняного досвіду функціонування кооперативних об'єднань дає уявлення щодо можливих функцій даних організацій, а також дозволяє виділити окремі з них, наприклад:

а) сертифікація якості продукції. Так, Федерація шведських фермерів, до якої входять практично всі аграрні кооперативи країни, реалізує програму «Шведська печать якості» по сертифікації якості продукції відповідно до екологічних норм для забезпечення зростаючих потреб споживачів [320, с. 89];

б) представництво інтересів первинних кооперативів. Наприклад, Об'єднання сільськогосподарських кооперативних організацій в країнах ЄС представляє інтереси близько 40 тисяч організацій [320, с. 90], а національні кооперативні союзи є представниками фермерів у переговорах з урядом країн і активно беруть участь у розробці аграрної політики [198, с. 432];

в) теоретична та практична допомога первинним кооперативам. Це було дуже актуально в дореволюційний час, коли кооперативне об'єднання було практично єдиним джерелом достовірної кооперативної інформації [345, с. 317];

г) законопроектна робота. У 1913 році Третій кооперативний зїзд у Києві прийняв Положення про кооперативні товариства та їх союзи, що увібрав у себе найкращі здобутки теоретиків та практиків вітчизняного кооперативного руху [345, с. 320];

д) організація ініційованих державою закупівель с/г продукції. Наприклад, у Великобританії після ліквідації державної закупівельної системи її функції взяла на себе фермерська молочна асоціація Milk Marque, що контролює нині більше 60 % ринку молока в країні [198, с. 433].

Наведений перелік є далеко невичерпним та окреслює лише окремі функціональні напрями діяльності кооперативних об'єднань, що представляють інтерес у сучасних українських умовах, особливо з огляду на досить загальне законодавче регулювання функціонування даних кооперативних організацій. Напрями діяльності кооперативних об'єднань тісно взаємопов'язані з їхнім неприбутковим статусом.

Буквальний аналіз норм кооперативного законодавства виявляє, на перший погляд, неузгодженість між нормами ст. 10 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» та ч. 3 ст. 30 Закону України «Про кооперацію». Так, у першому випадку кооперативні об'єднання названі неприбутковими організаціями, тоді як у другому — некомерційними. Однак дослідження вітчизняного законодавства дозволяє спростувати тезу про неузгодженість зазначених приписів, оскільки дані поняття є синонімічними в розумінні ГК України (ч. 1 ст. 52, ч. 2 ст. 414 ГК України).

Професор П. Т. Саблук вважає, що об'єднання кооперативів за територіальними або галузевими ознаками — це третій і поки що найвищий рівень розвитку кооперативних процесів. Об'єднання кооперативів мають статус юридичної особи і реєструються в порядку, визначеному для первинних кооперативів, не маючи права втручатися у виробничу діяльність своїх членів. Первинні кооперативи, що увійшли до кооперативного об'єднання, зберігають статус юридичної особи та повну господарську самостійність і можуть добровільно вийти з об'єднання за рішенням загальних зборів [284, с. 39].

Кооперативні об'єднання можна класифікувати за різними критеріями. Так, наприклад, *за предметною ознакою* об'єднання можуть бути: а) видові (за видом діяльності: борошномельні, цукрові, виноробні тощо); б) територіальні (за регіоном локалізації кооперативів); в) змішані (при поєднанні одразу двох вищевказаних критеріїв: і виду діяльності, і територіального розміщення).

За суб'єктним складом кооперативні об'єднання можна поділити на: а) однорідні (до складу яких входять лише с/г переробні кооперативи); б) неоднорідні (включають, окрім с/г переробних, також інші різновиди кооперативів, наприклад, виробничі, заготівельно-збутові чи постачальницькі).

На практиці можливим є об'єднання с/г переробних кооперативів і з іншими суб'єктами господарювання, наприклад, із господарськими товариствами чи державними підприємствами, але слід враховувати, що створене таким чином об'єднання не є кооперативом у розумінні Закону України «Про кооперацію».

За територіальним статусом та масштабом діяльності: а) місцеві (сільські, селищні, районні, обласні); б) загальнодержавні; в) міжнародні (у Законі відсутня вказівка на можливість отримання такого статусу, проте відсутня і пряма заборона).

За цільовою направленістю діяльності: а) виробничі; б) організаційно-представницькі; в) змішані. Дана класифікація потребує більш розгорнутого пояснення. Виробниче кооперативне об'єднання

відрізняється від організаційно-представницького, перш за все, характером діяльності та взаємозв'язків членів. У результаті його створення кооперативи-члени об'єднують певну виробничо-господарську функцію з метою її спільного здійснення. Об'єднання виробничого типу може бути охарактеризоване як кооператив кооперативів або кооператив другого рівня.

Виробничі об'єднання є особливо актуальними для с/г переробних кооперативів, так як процес переробки с/г продукції в переважній більшості випадків проходить кілька стадій, кожна з яких відрізняється обладнанням та матеріалами, що використовуються, а також ступенем складності та затратності. Певні особливо ресурсомісткі процеси доцільно об'єднувати, що дозволить краще організувати виробництво, стабільно формувати крупні партії продукції та вигідно їх реалізовувати. Наприклад, одним із можливих варіантів є створення спільного комбікормового виробництва на основі відходів, що є побічним продуктом виробництва в с/г переробних кооперативах. Відходи лісового господарства можуть бути централізовано використані для виготовлення палива з біомаси, що стає все більш актуальним у нинішніх умовах.

У свою чергу, організаційно-представницьке кооперативне об'єднання має за основну мету формування та представлення інтересів первинних кооперативів, у зв'язку з чим проводить різні організаційні заходи. Об'єднання такого типу не втручається у внутрішню господарську діяльність кооперативів-членів.

Кооперативні об'єднання, що поєднують і виробничо-господарські, і організаційно-представницькі функції, відносяться до третього, змішаного типу, та є певним «економічним» варіантом при об'єднанні порівняно невеликої кількості с/г переробних кооперативів.

Відповідно до ст. 30 Закону України «Про кооперацію» кооперативне об'єднання можуть створити та бути його учасниками лише кооперативи або інші кооперативні об'єднання. Це означає, що фізичні особи та юридичні особи іншої організаційно-правової форми не мають права ставати членом кооперативного об'єднання. Слід нагадати, що подібні бар'єри для членства встановлені законодавством і стосовно первинних с/г кооперативів — їхніми членами можуть стати лише виробники с/г продукції. Проте Закон передбачив можливість входження до кооперативу інших осіб у якості асоційованих членів. На рівні кооперативного об'єднання схожого інституту законодавчо не встановлено, хоча, можливо, це є питанням часу, адже на практиці в деяких кооперативних об'єднаннях присутні асоційовані члени. Наприклад, у коопера-

тивному об'єднанні «Рівноправність» асоційованим членом є благодійна організація «Львівська аграрна дорадча служба».

Асоційовані члени за метою вступу поділяються на дві категорії: а) такі, що мають домінуючий фінансовий інтерес (інвестори будь-яких організаційно-правових форм); б) такі, що переслідують некомерційні цілі (громадські організації, благодійні організації тощо). Дані категорії тяжіють до своїх умовних аналогів серед кооперативних об'єднань. В організаційно-представницьких об'єднань часто існує необхідність в інвестуванні, проте майже відсутня матеріальна зацікавленість майбутніх інвесторів, оскільки діяльність таких об'єднань не має на меті одержання певного матеріального визиску й переслідує інші цілі. Саме тому їхня діяльність може зацікавити асоційованих членів некомерційного типу (другої категорії), а утворений симбіоз є досить логічним та перспективним. У виробничих об'єднаннях фінансова підтримка у вигляді внесків асоційованих членів першої категорії (інвесторів) є досить актуальною та повинна допускатись у встановлених законом межах. Це закономірно, тому що, як вже було зазначено вище, виробниче об'єднання має ознаки кооперативу кооперативів.

Вступ кооперативу до об'єднання є відповідальним кроком, що тягне за собою низку правових, організаційних та господарських наслідків. Законодавець підкреслює важливість участі кооперативу в об'єднаннях шляхом закріплення в ч. 11 ст. 15 Закону України «Про кооперацію» необхідності досягнення згоди кваліфікованої більшості членів кооперативу як обов'язкової умови для вступу чи виходу з кооперативного об'єднання. При цьому В. О. Коверзнев вважає, що є потреба в законодавчому закріпленні обов'язку кооперативу бути членом принаймні одного кооперативного об'єднання [118, с. 16]. Однак, на нашу думку, автономія кооперативних організацій не повинна обмежуватися в даному аспекті, і за ними слід зберегти право самостійно вирішувати питання щодо необхідності вступу до будь-яких кооперативних об'єднань.

Членство в кооперативному об'єднанні обумовлює наявність прав та обов'язків, які знову ж таки прямо не передбачені законом. Проведення аналогій та дослідження статутів кооперативних об'єднань дозволяє сформулювати основні права члена будь-якого такого об'єднання: а) право управління, що складається з комплексу прав: право голосу, право делегувати уповноважених представників до органів управління тощо; б) право отримувати послуги даного об'єднання, передбачені в установчих документах; в) право добровільного виходу з об'єднання.

Загальними обов'язками, що є спільними для всіх членів кооперативних об'єднань, можна назвати: обов'язок сплати передбачених внесків; обов'язок брати участь в управлінні та діяльності об'єднання; обов'язок діяти не всупереч інтересам об'єднання. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про кооперацію» член кооперативного об'єднання повинен зробити два обов'язкових внески: вступний та членський, у той час як член первинного кооперативу вносить пайовий, вступний та цільовий внески. На відміну від останніх, внески до кооперативних об'єднань є неповоротними. У ст. 32 та ст. 33 Закону України «Про кооперацію» формулювання норми права, а саме: *«сплата вступного, членського та інших внесків»* — дозволяє стверджувати, що вказані інші внески можуть бути встановлені установчими документами кожного конкретного кооперативного об'єднання. Диспозитивність цього законодавчого припису надає змогу ввести майнові внески за типом пайових у виробничих кооперативних об'єднаннях, що відповідає їхній правовій сутності. До речі, слід відмітити, що Об'єднання с/г кооперативних організацій в країнах ЄС фінансує свою діяльність не лише за рахунок внесків своїх членів, а також із доходів від діяльності підприємств — об'єктів інвестицій об'єднання та інших ділових операцій [320, с. 89], що робить дане кооперативне об'єднання самодостатньою господарською одиницею.

Законом України «Про кооперацію» врегульовано порядок створення кооперативних об'єднань та документальне закріплення цього процесу. Так, кооперативне об'єднання створюється за рішенням уповноважених представників кооперативів, що формують конференцію, з'їзд, збори. На даній конференції уповноважені повинні вирішити кілька основних питань, щоб кооперативне об'єднання відбулось: прийняти відповідне рішення; підписати установчий договір; затвердити статут об'єднання; обрати органи управління об'єднання. Наступним етапом є реєстрація кооперативного об'єднання як юридичної особи.

Як помітно із вищезазначеного, Законом передбачено підписання одразу двох установчих документів: установчого договору та статуту об'єднання. Деякі обов'язкові положення, що висуваються до них Законом, дублюються, наприклад: відомості про розмір та порядок сплати внесків; порядок виходу з кооперативного об'єднання. Важливо, щоб вказані положення були узгоджені та не суперечили одне одному в установчому договорі та статуті.

Система управління в с/г кооперативних об'єднаннях законодавством не прописана навіть схематично. Із цього випливає, по-перше, що члени об'єднання формують управлінську структуру

самостійно, виходячи з практичної необхідності, можливості утримувати управлінський апарат тощо; по-друге, щодо органів управління кооперативним об'єднанням можна застосовувати аналогію права. Так, з одного боку, в цьому питанні можна орієнтуватись на управлінську систему кооперативу, що передбачена Законом України «Про кооперацію», або звернутись до схожого інституту, врегульованого Законом України «Про споживчу кооперацію», у ч. 3 ст. 8 якого зазначається, що *«вищим органом управління спілки є з'їзд (конференція), який приймає статут, обирає розпорядчі, виконавчі та контрольні органи, вирішує інші питання діяльності спілки. Взаємодія і підпорядкованість розпорядчих, виконавчих та контрольних органів спілки визначається статутом»* [264].

Виходячи з процитованого положення можна зробити висновок, що установчі збори та постійний вищий орган управління в кооперативному об'єднанні ототожнюються, у зв'язку з чим їхні повноваження чітко не розмежовані. Проте вказані органи не збігаються, а їх існування розподіляється моментом державної реєстрації об'єднання. Також може не збігатися суб'єктний склад: брати участь в установчих зборах може кооператив, що відмовиться від вступу до об'єднання, яке планується створити, тобто до органу управління його представники не входитимуть. На нашу думку, щоб уникнути плутанини та неузгодженості, необхідно провести розмежування спочатку термінологічне: «установчі збори» — орган, що існує до державної реєстрації кооперативного об'єднання, «з'їзд» або «конференція» — вищий орган управління в кооперативному об'єднанні, що автоматично починає існувати з моменту державної реєстрації кооперативного об'єднання; а потім функціональне: установчі збори виконують усі необхідні дії щодо створення об'єднання (приймають необхідні рішення та документи, реєструють юридичну особу), а з'їзд управляє подальшою діяльністю кооперативного об'єднання. Диференціація вказаних органів необхідна задля уникнення грубих помилок, що допускаються в установчих документах та при здійсненні статутної діяльності кооперативних об'єднань. У зв'язку з цим пропонується внесення змін до ч. 1 та 2 ст. 31 Закону України «Про кооперацію» та викладення їх у такій редакції: *«Кооперативне об'єднання створюється за рішенням установчих зборів уповноважених представників кооперативів, кооперативних об'єднань. Установчі збори ухвалюють установчий договір, затверджують статут та обирають органи управління кооперативного об'єднання»*.

Склад установчих зборів та з'їзду (конференції) формують делеговані представники від кооперативів, що бажають утворити

об'єднання. Питання нормативного закріплення справедливо-го представництва залишене на локальне врегулювання. Щодо практичного здійснення такої можливості О. В. Гафурова пропонує закріпити в статуті інформацію про: кількість осіб, від якої обирається один уповноважений; термін їх повноважень; порядок обрання; їх компетенцію [52, с. 158]. Однак, на наш погляд, навіть за ідеального, з погляду юриспруденції, прописання в законі чи статуті процедури обрання уповноважених, існує реальна небезпека втрати зв'язку між кооператорами — первинними суб'єктами та кооперативним об'єднанням — вищою ланкою кооперації. Це пояснюється тим, що не встановлено особливих правил вирішення питань зборами уповноважених. Щоб не відсторонювати членів первинних кооперативів від управління кооперативним об'єднанням, слід, на нашу думку, диспозитивно передбачити, що за бажанням членів уповноваженим представникам надається право й одночасно обов'язок діяти за вказаними ключовими питаннями суворо таким чином, як вирішили загальні збори кооперативу. У такому разі делеговані представники будуть виступати не як самостійні автономні суб'єкти на установчих зборах та з'їзді (конференції) кооперативного об'єднання, а діятимуть в ролі «продовження» свого кооперативу, членів, що їх обрали. Важливою юридичною гарантією дотримання відповідного механізму має стати закріплення права кооперативу оскаржити дії свого представника у випадку, якщо вони суперечать рішенням, винесеному загальними зборами.

Особовий склад уповноважених представників може варіювати, тобто один і той самий кооператив може відправляти на установчі збори та конференції в ролі своїх делегатів різних осіб. Вважаємо, що надання такого права і його активна реалізація дозволять задіяти більшу кількість членів кооперативу до управління кооперативним об'єднанням, що підвищує кооперативну відповідальність та сприяє повному дотриманню прав членів.

Слід звернути увагу на те, що перед скликанням установчих зборів для створення кооперативного об'єднання обов'язково обумовлюється питання представництва, тобто встановлюється пропорційна залежність «кількість членів кооперативу — кількість делегованих», однакова для усіх кооперативів, що бажають взяти участь у зборах. Це необхідно для справедливого представництва кожного кооперативу на установчих зборах. Також важливим питанням є порядок голосування, що встановлюється для установчих зборів та з'їзду як вищого органу управління об'єднанням. Дилема полягає в такому:

— або реалізація відомого кооперативного принципу «один член — один голос», тобто кожен кооператив, незалежно від своєї чисельності, кількості представників та інших ознак, має лише один голос. Такий принцип відповідає положенню ст. 10 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», яка закріплює, що кооперативні об'єднання *«провадять свою діяльність на тих самих засадах, що й сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи»* [263];

— або застосування модифікованого принципу «один делегат — один голос», тобто фактично вирішення питань об'єднання ставиться в залежність від великих чисельних кооперативів, внаслідок чого інші ознаки та кооперативна рівність ігноруються.

При цьому варто зазначити, що в деяких зарубіжних країнах в об'єднаннях кооперативів рішення приймають за корпоративним принципом — залежно від обсягу обороту і внесків [341, с. 155].

Вирішення цього спірного питання, на наш погляд, слід шукати в площині кооперативних принципів як основоположних начал-орієнтирів для побудови будь-якої кооперативної системи. Опираючись на визнані принципи кооперації, можна зробити висновки про пріоритетність першого із запропонованих варіантів як такого, що найбільш повно відповідає кооперативній сутності. Однак не слід забувати про еволюцію кооперативних організацій, їх зміну та пристосування до умов сьогодення. Дана об'єктивна тенденція, з одного боку, дозволяє кооперативам адаптуватися та існувати в ролі успішної форми господарювання протягом півтора сторіччя, з іншого — повинна мати межі, вихід за які означатиме вже не поступальну еволюцію, а втрату кооперативної ідентичності.

Щодо системи органів управління кооперативним об'єднанням професор В. І. Семчик на прикладі об'єднання споживчої кооперації зазначив, що в період між з'їздами (конференціями) функції вищого органу самоврядування виконує рада, членів якої обирають рішенням з'їзду [129, с. 166]. Відносно цього цікавим є досвід СРСР, який полягає в тому, що в с/г об'єднанні рада складалась з керівників підприємств (колгоспів), що кооперувались, та розглядала основні питання господарської діяльності об'єднання. Така форма управління разом з іншим сприяла вирішенню господарських питань на основі колегіального досвіду та ділових якостей членів ради [168, с. 54].

Окрім ради, що діє як вищий орган управління, в об'єднанні створюється правління, функції та повноваження якого наближені до функцій та повноважень правління в первинному кооперативі та перелічені в установчих документах. Представницькими повно-

важеннями наділено голову кооперативного об'єднання, функції якого переважно аналогічні функціям голови звичайного кооперативу. За необхідності кооперативне об'єднання має право наймати виконавчого директора та інших менеджерів.

Отже, управлінська система кооперативного об'єднання має більш складну структуру, порівняно з первинними кооперативами. Основна відмінна риса полягає в дворівневості вищого органу управління, при якому рада є підпорядкованою з'їзду. Проте таке твердження має свої винятки. Наприклад, Львівське обласне об'єднання с/г обслуговуючих кооперативів «Рівноправність», яке можна охарактеризувати як кооперативне об'єднання змішаного виробничо-представницького типу, має спрощену управлінську структуру. Її лаконічність обумовлюється, зокрема, невеликою кількістю членів об'єднання. Вищим органом управління є загальні збори; виконавчим органом — правління; виконавчо-представницьким органом — голова; допоміжними виконавчими органами є виконавчий директор та дирекція; контрольно-наглядовий орган — ревізор. Навіть при поверховому аналізі зазначеної системи кооперативного об'єднання впадає в очі відсутність ради як вищого органу управління, що функціонує в період між загальними зборами та передбачається в інших кооперативних об'єднаннях. Помітно, що система управління в кооперативному об'єднанні «Рівноправність» є більш схожою з управлінською структурою с/г обслуговуючого кооперативу, ніж із об'єднаннями споживчої кооперації.

У будь-якому випадку порядок формування й компетенція органів управління кооперативного об'єднання, якщо вони дотримуються, забезпечують урахування інтересів кооперативів у процесі функціонування даного об'єднання [21, с. 42].

З огляду на досить скупі нормативно-правове регулювання інституту кооперативних об'єднань у законодавстві України, цілком закономірно постає необхідність наукового вивчення його витоків, становлення та еволюції. У зв'язку з цим виникає потреба дослідити форми кооперативних об'єднань в історико-правовій ретроспективі та виявити певні паралелі.

Кооперація в СРСР розвивалася протягом довгого періоду часу, що сприяло формуванню певного вітчизняного кооперативного досвіду, який суттєво впливає на сучасний етап становлення кооперації в Україні. Відомо, що первинною ланкою кооперації в СРСР був колгосп. Глибине вивчення його організаційних основ дозволяє говорити про їхнє відхилення від кооперативних принципів у класичному розумінні, однак це дискусійне питання, яке не є предметом нашого дослідження. Колгоспи мали право створювати

міжгосподарські підприємства шляхом добровільного об'єднання частини їхніх фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів з метою подальшого збільшення виробництва й заготівель с/г продукції, підвищення її якості, зниження витрат праці й коштів на її виробництво на основі спеціалізації і концентрації виробництва, впровадження досягнень науки, техніки й передового досвіду [123, с. 24]. У міжгосподарському підприємстві затверджувався власний статут, у якому зазначалися всі особливості планованої діяльності, одним із найбільш популярних напрямів якої була переробка с/г продукції. Аналіз правового становища *міжколгоспних підприємств* дає підстави виділити ряд характерних рис, що підкреслюють кооперативну сутність цих юридичних осіб: добровільність об'єднання; створення членами, які були с/г товаровиробниками; об'єднання не всіх виробничо-господарських функцій, а лише певної частини (наприклад, переробки); господарська самостійність членів (колгоспів) у всіх сферах діяльності, які ними не об'єднані; демократичний характер управління, який виражався в системі органів: збори уповноважених представників господарств-учасників, рада міжгосподарського підприємства, що обиралася на зборах уповноважених, директор міжгосподарського підприємства (також обирався зборами уповноважених), ревізійна комісія; майно міжколгоспних підприємств утворювалося за рахунок: пайових внесків (паїв), відрахувань від прибутку, одержуваного в результаті власної виробничо-господарської діяльності, амортизаційних відрахувань, інших джерел; прибуток, що залишився після обов'язкових платежів, розподілявся між учасниками (колгоспами) з урахуванням їхніх пайових внесків, а також розміру господарської участі (поставленої на переробку продукції); договірні основи організації господарської діяльності між учасниками і підприємством, тобто заздалегідь обговорювалися умови господарської участі кожного колгоспу. Нескладно помітити в зазначеному переліку характерні риси нині діючих с/г обслуговуючих кооперативів.

Поряд із міжколгоспними підприємствами, що відносились до кооперативних об'єднань виробничого типу, існували також організаційні (представницькі) об'єднання, які іменувалися Радами колгоспів. Їхні повноваження та функції більш співзвучні з тими, якими Закон України «Про кооперацію» наділяє сучасні кооперативні об'єднання. Їхнім основним завданням було представництво інтересів селянства, а не господарське керівництво колгоспами. Ради колгоспів — виборні представницькі органи колгоспів, які створювалися з метою колективного обговорення найбільш важливих питань життєдіяльності колгоспів, узагальнення досвіду ор-

ганізації виробництва та розробки рекомендацій щодо найбільш повного використання резервів господарства. Важливо, що Ради колгоспів об'єднували колгоспи в єдину організаційну систему [21, с. 45].

Отже, в результаті схематичного аналізу зазначених правових форм об'єднань, можна зробити деякі висновки. Колгосп був прообразом сучасного виробничого кооперативу, у той час як із с/г обслуговуючим кооперативом він має набагато менше схожих рис. Саме міжколгоспне підприємство з переробки с/г сировини є прообразом нинішнього с/г переробного кооперативу. Міжколгоспне підприємство, хоча й називалося в літературі того часу кооперативним об'єднанням, все ж не є таким у розумінні Закону України «Про кооперацію». Правові аналогії в даному випадку можна провести з Радами колгоспів, які наділялися представницькими й організаційними функціями.

Інститут кооперативних об'єднань діалектично розвивається, тому у світлі проведеного дослідження минулого та сучасного правового становища даних організацій досить актуальним та закономірним є визначення подальших перспектив такої еволюції. Аналіз динаміки кооперативного руху у світі демонструє деякі стійкі тенденції, що стосуються кооперативних об'єднань та можуть бути сформульовані таким чином:

1) укрупнення первинних кооперативів та їх концентрація. Наприклад, у Німеччині відбувається укрупнення підприємств у молочному виробництві та зниження кількості молочних господарств [323, с. 122]. Подібна ситуація спостерігається і в сільському господарстві Нідерландів [321, с. 45] та США [286, с. 49–50];

2) глобалізація та інтернаціоналізація. Це проявляється, зокрема, у посиленні взаємодії західноєвропейських кооперативів з американськими та канадськими колегами в зерновому господарстві, виробництві олійних культур і кормовиробництві; у створенні мультинаціональних кооперативних об'єднань. Наприклад, об'єднання Animedica International включає в себе практично усі кооперативи, що постачають фермерам ветеринарні препарати, а об'єднання Esord, створене у 1990 році, включає в себе кооперативи семи західноєвропейських країн для здійснення проектів у сільському господарстві країн Центральної та Східної Європи [198, с. 433];

3) придбання кооперативами несільськогосподарських підприємств. Багато економічно потужних кооперативів купують цілі компанії та переробні підприємства. Наприклад, у Швеції кооператив по вирощуванню та забою худоби Scan KLS купив кілька боєнь, постачальницько-збутовий кооператив Scanska Lantmannen купив компанію

з торгівлі с/г технікою Kullenberg Maskin AB тощо [198, с. 433]. У Данії функціонують с/г кооперативи, котрі мають значну долю в харчових компаніях, що засновані в країнах третього світу і які надають ринок збуту для продукції датських фермерів [344, с. 23].

4) кластеризація.

Остання тенденція вимагає більш детального розгляду, оскільки наразі в науковій літературі змальовуються кілька моделей розвитку сільського господарства, однією з яких часто фігурує саме кластеризація. Дана концепція знаходить своє місце й у Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року, яка виділяє одним із принципів розвитку аграрного сектора «орієнтацію на підтримку розвитку кооперації із застосуванням кластерної моделі» [269]. Відсутність нормативного закріплення поняття кластера, його основних ознак, особливостей організації та функціонування ставить таку форму господарювання поза рамками правового регулювання. Саме тому наразі кластер є науковим, а не законодавчим поняттям. Згідно з М. Портером, кластер — це об'єднання взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих підприємств, організацій, установ і зв'язаних із ними за географічною та функціональною ознаками органів державного управління, наукових закладів, інших інфраструктурних складових, працюючих на певній території з певною метою [142, с. 57]. Дещо вужче дане поняття характеризує Д. О. Соломонко, який вважає, що кластери створюються географічно сконцентрованою групою підприємств, які об'єднані одним життєвим циклом продукції, проте виконують різні виробничі функції — від виробництва с/г сировини до реалізації готової продукції, а також наукове забезпечення усіх процесів [305, с. 63]. У зв'язку з тим, що кластери найчастіше формуються навколо виробництва певного продукту, вони поділяються на аграрні, промислові, агропромислові, інноваційні та деякі інші. При цьому кластером не можна назвати інтеграційну структуру, наприклад, агрохолдинг, котрий не враховує інтересів сільських господарств як постачальників агросировини, чи районну асоціацію, яка виконує в основному команду «зверху» [19, с. 60]. Для української агробізнесової літератури характерне використання терміна «кластер» у значенні, що суттєво відрізняється від загальноприйнятого у світі. В Україні кластером називають організаційно об'єднану сукупність підприємств всередині агрохолдингу, які діють у єдиній господарській сфері. Наприклад, у агрохолдинга «HarvEast» 17 кластерів, у «UkrLandFarming» — 5 кластерів (вирощування зернових культур, виробництво яєць та яєчної продукції, виробництво цукру, тваринництво та дистрибуція). Тобто вітчизня-

ний кластер поглинається поняттям холдингу та має господарське, а не юридичне значення. Така ситуація частково обумовлюється практично повною відсутністю законодавчого регулювання класифікації. Слід наголосити на тому, що економічно розвинуті країни вже дійшли однозначного висновку щодо доцільності утворення кластерів, особливо за участю с/г підприємств. Аргументація обраного шляху розвитку економіки може бути проілюстрована досягненнями таких позитивних результатів: а) *економічного ефекту* — підвищення ефективності с/г виробництва та переробки с/г продукції; б) *соціального ефекту* — активізація виробництва має наслідком зниження рівня безробіття та підвищення доходів населення регіону; в) *максимізуючого ефекту* — як вдало пише Н. С. Дешковська, державні і приватні інвестиції, спрямовані на покращення умов функціонування кластера, приносять користь одразу багатьом фірмам, а на противагу цьому вузькогалузевий підхід часто зводиться до лобювання інтересів у питаннях виділення субсидій чи полегшення податкового тиску [73, с. 39]. Проте слід пам'ятати правило, яке однаково діє відносно розвитку кооперативів та кластерів — дані організації можуть бути ефективними тільки тоді, коли самі підприємства приходять до необхідності об'єднання [171, с. 80]. Але це не означає, що держава має самоусунутися від регулювання цих процесів — її завдання полягає в тому, щоб вчасно підхопити ініціативу до утворення кластера та створити максимально сприятливе середовище для його становлення. У цьому аспекті цікавий недавній досвід зарубіжних країн, наприклад, у Франції було розроблено та затверджено близько 100 проєктів програм розвитку регіонів, об'єднаних системою виробничих кластерів. У Великобританії кластерне планування було ініційоване центральним урядом, який здійснює лише загальну координацію і фінансування, а реально управляє проєктами регіональна влада. Характерним для американських кластерів є те, що їхня діяльність заснована на принципах партнерства й орієнтована на комерціалізацію науково-дослідницьких та дослідно-конструкторських розробок [204, с. 113]. Основною характерною рисою кластера в Японії є провідна роль крупної компанії, що реалізує внутрішню економію від масштабу і знаходиться на передовому рубежі нових технологій, причому особливе значення надається змішаним галузям: біовиробництву, еко- та біоінформатиці [204, с. 114]. Діяльність у кластерному об'єднанні позитивно впливає на якість продукції, її популяризацію та брендування. У світовому господарстві найбільш відомими є кооперативні кластери у виноробній галузі Лангедок (Франція) та Емілія-Романья (Італія), кластер кооперативів нового

покоління в Ренвіллі (Мінесота, США) [73, с. 41]. Взагалі, кожна країна має певну характерну специфікацію, наприклад, в Ірландії та Данії — молочні кластери, у Швейцарії — сироварні, у Канаді та США — зернові, у Білорусі — агроекотуристичні кластери (наприклад, «Краї животворних криниць»).

Науковці, вивчаючи різні аспекти формування кластерів, виявляють певні закономірності та проблеми в їхній діяльності. У ракурсі даного дослідження актуальним є аналіз співвідношення класифікації та с/г переробної кооперації. У даному випадку прив'язка до с/г переробного кооперативу є виправданою, оскільки він є законодавчо врегульованим та юридично визнаним, що робить с/г переробний кооператив більш кристалізованою категорією. С/г переробний кооператив є особливою формою господарювання та має суттєві відмінності від кластера, наприклад, існування у формі юридичної особи. Однак детальніший аналіз співвідношення вказаних категорій відкриває глибинну взаємозалежність та багатогранний зв'язок кластера та с/г переробного кооперативу. Відомий дослідник кластеризації В. В. Бакум виділяє основні засади формування кластерів, серед яких називає такі: добровільність входження та взаємовизнання прав і обов'язків кожного з незалежних учасників кластерного утворення; об'єднання в таку структуру проходить за ініціативою знизу; сумісна праця над кінцевим продуктом; організація ефективної демократичної системи самоорганізації та самоуправління; майнові інтереси учасників можуть бути представлені у формі пайової власності [17, с. 39]. Навіть при поверховому перегляді окреслених засад організації та діяльності кластерів впадає в очі їхня ідентичність із кооперативними принципами, що вказує на органічну єдність цих форм господарювання. Для більш розгорнутого розкриття цього зв'язку, слід розглянути його під різними кутами зору:

1) *кооперація як передумова створення кластера*, що розуміється як готовність учасників до співпраці на умовах самоврядування та демократії;

2) *с/г переробний кооператив як прообраз кластера*. Справді, с/г переробний кооператив об'єднує самостійних товаровиробників, що добровільно об'єдналися для спільного створення нової продукції в результаті здійснення технологічної переробки. Тобто с/г переробний кооператив формує об'єднання осіб навколо певного виробничого процесу, що є характерною рисою кластера. Однак при цьому відмінність даних суб'єктів полягає в таких ознаках: *по-перше*, в масштабності — діяльність кластера охоплює регіон країни, велику кількість учасників, товарів та послуг, що виробля-

ються та надаються, тоді як с/г переробний кооператив концентрує певну діяльність одного виду та має оптимальну кількість учасників; *по-друге*, у формалізованості структури — кластер є фактичним об'єднанням, а не інституційним, у той час як с/г переробний кооператив формує юридичну особу із певною внутрішньою структурою та органами управління; *по-третє*, у суб'єктному складі — учасниками кластера можуть бути будь-які особи, тоді як членами с/г переробного кооперативу — лише товаровиробники певної с/г продукції. Отже, с/г переробний кооператив, будучи цілком самостійною формою господарювання, проявляє ознаки зародку кластера — платформи для розвитку великих с/г кластерів сучасності;

3) *с/г переробний кооператив як учасник кластера* здатен формувати собою:

а) *окрему підсистему кластера* (так як об'єднує в собі певну кількість самостійних суб'єктів, у результаті чого сам кооператив виступає функціонуючою системою);

б) *ядро кластера або центральне підприємство* (так як найчастіше основним суб'єктом кластера стає саме той учасник, що забезпечує переробку продукції).

Окремим випадком можна змодельовати можливість створення кластера як *нової форми кооперативного об'єднання*. Така ситуація можлива у випадку об'єднання в кластер кооперативів різного профілю — виробничих, переробних, заготівельно-збутових тощо — тобто організацію фактичної співпраці кооперативних суб'єктів на основі виробничих взаємозв'язків. Слід підкреслити, що таке об'єднання не буде кооперативним у розумінні чинної редакції Закону України «Про кооперацію», однак матиме сукупність фактичних ознак, що дають можливість говорити про виділення нової форми об'єднань кооперативів та необхідність регулювання її правового становища.

Вчені часто розглядають агрокооперацію в ролі передумови формування кластерів як вищої форми інтеграції. Такої думки, зокрема, дотримуються А. П. Бармін [19, с. 60], А. Н. Середкін [294, с. 142], А. М. Соколова [304, с. 18] та інші. Науковці у своїх працях доводять, що створення кластерних структур на базі кооперативного сектора економіки України дозволить підвищити конкурентоспроможність національного кооперативного руху, сприятиме відродженню та розширенню масштабів діяльності кооперативних форм господарювання в умовах глобалізації за рахунок об'єднання їхніх можливостей та потенціалу [304, с. 6]. При цьому підкреслюється особливо важлива роль кооперативів у формуванні ефективного кластера, адже вони тісно пов'язані з географічною

областю та місцевими сільськими громадами [73, с. 40]. Однак, незважаючи на такий науковий ентузіазм, проблеми в становленні кластерів в Україні мають, зокрема, законодавчу природу. Так, одним із найбільш гострих питань сучасної правової науки є розробка правової моделі кластера як нового різновиду об'єднання підприємств. При цьому О. І. Ковтун остерігає від нав'язування кластерам законодавчим шляхом будь-якої особливої юридичної форми господарювання, що сприятиме їх вільному розвитку у відповідності зі своїми потребами [119, с. 38]. Специфіка кластера полягає в тому, що це об'єктивно існуюче об'єднання взаємопов'язаних підприємств незалежно від факту присвоєння йому певного юридичного статусу. Правові зв'язки між учасниками такого об'єднання мають переважно договірну природу. При цьому утворення кластера може відбуватися на певних формалізованих засадах (з укладенням багатостороннього договору, підписанням статуту, утворенням уповноваженого координаційного центру чи іншим шляхом) або ж ґрунтуватися лише на фактичних зв'язках. Тож у більшості випадків кластер не утворює юридичну особу, а тому в нього немає відокремленого майна та персональної юридичної відповідальності. Ознака, що зближує кластер з юридичною особою, — це можливість утворення системи управління, яка може складатися з одного органу (рада, представницький комітет тощо) чи кількох інституцій.

Як бачимо, об'єднання підприємств у формі кластера ще вимагає свого детального наукового вивчення, особливо в умовах розвитку вітчизняного сільського господарства. На нашу думку, кооперація є тією концептуальною основою, що має бути активно та ефективно використана при розробці майбутнього кластерного законодавства України.

Отже, об'єднання с/г переробних кооперативів є необхідним етапом розвитку кооперативного руху в Україні, у зв'язку з чим правові засади кооперативних об'єднань потребують належного вдосконалення.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМІВ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПЕРЕРОБНИХ КООПЕРАТИВІВ

3.1. Правове регулювання виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських переробних кооперативів

Різномічні аспекти виробничої діяльності, яка здійснюється с/г переробними кооперативами, потребують відповідного нормативного врегулювання, загальні правові засади якого містяться в багатьох нормативно-правових актах вітчизняного законодавства. Однак основним питанням, від якого залежить принципове визначення особливостей правового регулювання виробничо-господарської діяльності с/г переробного кооперативу, є питання правової форми виробничих відносин між членами та власне кооперативом. Теоретично можливо виділити два підходи до встановлення характеру правового зв'язку, який існує між членами та с/г переробним кооперативом у процесі здійснення виробничої діяльності: *представницький* — за такого підходу с/г переробний кооператив виступає «продовженням» свого члена, його представником у виконанні функцій переробки; *договірний* — відповідно до цього підходу між членом кооперативу та с/г переробним кооперативом, які виступають окремими самостійними суб'єктами господарської діяльності, виникають договірні правовідносини, що передбачають укладення відповідних угод між ними. Відображення першого підходу можна знайти в конвенції Міжнародної організації праці № 184 2001 року про безпеку та гігієну праці в сільському господарстві, положення якої сільське господарство визначається як «діяльність, здійснювана на с/г підприємствах, у тому числі рослинництво, лісівництво, тваринництво, розведення комах, первинна *переробка продукції* рослинного і тваринного походження власником підприємства або *від його імені*, а також використання та обслуговування механізмів, устаткування, пристосувань, інструментів і с/г агрегатів, зокрема будь-які технологічні процеси, зберігання, операції чи транспорту-

вання на с/г підприємстві, які безпосередньо пов'язані із с/г виробництвом» [127].

Аналіз українського кооперативного законодавства дозволяє зробити висновок про встановлення пріоритету другого вказаного підходу. Зокрема, це підтверджується введенням обов'язкового локального нормативно-правового акта — правил внутрішньогосподарської діяльності, — в якому повинні бути передбачені порядок та особливості документального оформлення зобов'язань членів кооперативу щодо участі в його господарській діяльності. Отже, законодавцем було лише розставлено акценти, а подальше регулювання виробничих відносин членів та с/г переробного кооперативу повино відбуватися на локальному рівні. Однак ефективне регулювання можливе лише за умови визначення юридичної природи угоди про господарську участь членів кооперативу.

Одразу слід обумовити, що відповідно до наукових висновків більшості цивілістів, поняття «угода» та «договір» за сучасним законодавством України варто розуміти та використовувати як синоніми [282, с. 103; 370, с. 21]. Не вдаючись у подробиці науково-теоретичної дискусії, що точиться між цивілістами щодо визначення предмета договору, приєднуємось до оптимальної, на наш погляд, позиції: предмет договірної зобов'язання являє собою певне матеріальне благо (об'єкт цивільних прав) та ті дії особи (зміст зобов'язання), які повинні бути здійснені нею стосовно вказаного об'єкта [346, с. 116]. Угода про господарську участь покликана оформити відносини, що складаються між членом кооперативу та с/г переробним кооперативом у процесі виробництва. Предметом зобов'язання такої угоди є дії члена кооперативу, що пов'язані з наданням на переробку власновиробленої с/г сировини, а також дії кооперативу по переробці такої сировини. Тобто в результаті виконання договору повинна бути здійснена робота по виготовленню переробленої продукції. Термін «робота» використано в даному випадку цілком свідомо. Щоправда, теза про виконання кооперативом саме роботи, а не надання послуги, йде всупереч офіційній родовій назві такого кооперативу — обслуговуючий. Проте дана термінологічна колізія не повинна слугувати основним аргументом при вирішенні аналізованого питання. Використовуючи систему ознак, що відрізняють роботу від послуги в цивілістичному вимірі, можна охарактеризувати дії, що виконуються за угодою про господарську участь, та їхні правові наслідки: а) члена кооперативу цікавить саме матеріальний результат переробки — перероблена, якісно нова с/г продукція (у той час як послуга не має матеріалізованого виразу); б) результат переробки виникає після виконання

роботи, а не в процесі її здійснення; в) результат переробки може бути використаний (спожитий) у будь-який час після завершення роботи по його виробництву (як відомо, послуга споживається в момент її надання). Отже, можна зробити проміжний висновок, що угода про господарську участь є договором про виконання робіт. Однак у даному виді договорів існує кілька модифікацій, що являють собою цілком самостійні договірні форми. Мова йде про договір підряду з усіма його різновидами та про договір переробки давальницької сировини. У зв'язку з цим постає питання: чи справедливою буде, з погляду юриспруденції, кваліфікація угоди про господарську участь як однієї з уже існуючих форм договору про виконання робіт, а відтак перенесення на цю угоду відповідних правових характеристик? Відповісти на це питання можна, лише проаналізувавши договір підряду та договір переробки давальницької сировини відносно ознак, притаманних кооперативній угоді про господарську участь.

Як зазначають цивілісти, договір підряду направлений на створення певного матеріального результату та передачу його замовнику. Саме остання ознака дозволила певною мірою уніфікувати правове регулювання договору підряду з договором купівлі-продажу [348, с. 319]. Однак при укладенні договору купівлі-продажу відбувається перехід права власності, чого не спостерігається в підрядних відносинах. Тож якщо член кооперативу, передаючи свою с/г сировину на переробку, втрачає право власності на неї (тобто власником стає с/г переробний кооператив), то угода про господарську участь набуває зовсім іншого правового характеру, а саме: вона проявляє риси договору відчуження. Слід відмітити, що такий правовий механізм вступає в суперечку з нормами Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», що викладені у п. 7 ч. 1 ст. 1 та роз'яснюють, якою може бути участь у господарській діяльності с/г обслуговуючого кооперативу: збут через кооператив сировини, продукції її переробки; закупівля засобів виробництва; користування технологічними послугами кооперативу. Законодавчому підходу, що виражений у наведеній статті, відповідатиме наступний варіант побудови господарських правовідносин. Член кооперативу, передаючи власновироблену сировину на переробку, не втрачає право власності на результат такої переробки, який кооператив зобов'язаний передати члену як замовнику. Така операція відображає *користування технологічними послугами*. Далі, за бажанням члена-власника, дана перероблена продукція може *збуватися* централізовано разом із продукцією інших членів третім особам. Специфіка такої схеми полягає в тому, що с/г переробний коопе-

ратив виконує роль вигідного, безкоштовного посередника, представника, організатора та логіста, але не власника продукції, що реалізується. Відповідні конкретні умови здійснення збуту продукції переробки через кооператив повинні бути передбачені в правилах внутрішньогосподарської діяльності та угодах про господарську участь.

Незважаючи на видиму, на перший погляд, вирішеність питання про віднесення угоди про господарську участь до підряду, при більш глибокому аналізі виникають деякі проблемні питання.

1) Відповідно до ЦК України договір підряду є відплатним. Щоб дослідити дану ознаку відносно угоди про господарську участь, необхідно звернутись до легального визначення с/г обслуговуючого кооперативу, в якому зазначено, що він створюється «для організації обслуговування, спрямованого на зменшення витрат та/або збільшення доходів членів цього кооперативу під час провадження ними с/г діяльності». Таке формулювання дозволяє зробити висновки, що плата за переробку можлива, але, виходячи з положення ч. 3 ст. 843 ЦК України: *«Ціна роботи у договорі підряду включає відшкодування витрат підрядника та плату за виконану ним роботу»* [349], стає очевидним, що така плата за угодою становитиме лише мінімально необхідну суму для забезпечення виробництва (витрати кооперативу). Якщо змінити дещо кут зору та оцінити ситуацію з позиції того, що член є одночасно і власником кооперативу, то плата змінює своє змістовне навантаження й може розумітися як інвестиція у виробництво.

Економісти формують кінцеву ціну за продану продукцію в с/г переробних кооперативах із суми попередньої ціни та кооперативних виплат [298, с. 26]. З огляду на можливий ризик с/г діяльності до ціни за собівартістю додається певна гарантійна надбавка [132, с. 243]. Однак такий механізм не передбачає оплату послуг переробного кооперативу як винагороди.

2) У літературі зустрічається твердження про те, що договір підряду відноситься до підприємницьких. Проте очевидно, що таке твердження не може ґрунтуватись лише на систематичності здійснення такої діяльності та веденні її на власний ризик. Необхідними ознаками, поряд із вищевказаними, є статус суб'єкта як підприємця та одержання прибутку як основної мети такої діяльності. С/г переробний кооператив відповідно до закону не займається підприємницькою діяльністю, але нею можуть займатись його члени. Проте навіть такий підхід не робить угоду про господарську участь підприємницькою, тому що жодна зі сторін не прагне отримати дохід безпосередньо від виконання зобов'язання за цим договором.

3) Цивільним законодавством передбачена можливість укладення виконавцем договору субпідряду, тобто залучення ним до виконання робіт інших осіб, залишаючись відповідальним перед замовником за результат їхньої роботи. Проте не слід ігнорувати той факт, що конструкція субпідряду в даних кооперативних правовідносинах означатиме, ймовірно, оплатність таких операцій, що суперечитиме цілям кооперації, оскільки тягтиме додаткові витрати членів. Крім того, законодавче визначення с/г переробного кооперативу вказує на безпосередність виконання ним покладених на нього завдань.

Отже, договірна форма підряду в цілому досить повно відображає правову сутність угоди про господарську участь, але з деякими зазначеними зауваженнями.

Професор М. Й Малік вважає, що коли кооператив переробляє продукцію, то цей процес подібний до переробки на давальницьких умовах, тому що член залишається власником сировини [161, с. 168]. Договір переробки давальницької сировини є правомочинном, що фактично ігнорується ЦК та ГК України на фоні втрати чинності законодавчих та підзаконних актів, які його врегульовували. У результаті склалась ситуація практичної відсутності спеціальної нормативно-правової бази, що регламентувала б такі господарські відносини. Хоча давальницькі правомочини всередині держави є особливістю перехідного періоду економіки [15, с. 372], така договірна конструкція може бути актуальною для використання її в кооперативній сфері. Аналіз правових ознак договору переробки давальницької сировини доцільно, на нашу думку, провести шляхом групування основних характеристик, які збігаються із договором підряду, а також таких, що відрізняють їх. Даний метод дозволить рельєфно виділити межу між цими спорідненими договорами та наочніше співвіднести їх із угодою про господарську участь. Отже, можна відзначити такі спільні ознаки договору підряду та договору переробки давальницької сировини: а) право власності на сировину на всіх етапах переробки, а також право власності на результат такої переробки належить замовнику; б) у процесі переробки виконується робота, а не надається послуга; в) оплата може здійснюватися грошима, сировиною, готовою продукцією, шляхом поєднання кількох варіантів або взагалі не проводитись. Вище було обґрунтовано, що угоді про господарську участь теж притаманні перераховані правові риси.

До відмінних характеристик аналізованих договорів переробки давальницької сировини та договору підряду можна віднести:

— об'єктом договору переробки давальницької сировини може бути лише давальницька сировина — *«сировина, матеріали, напівфабрикати, комплектуючі вироби, енергоносії, що є власністю одного суб'єкта господарювання (замовника) і передаються іншому суб'єкту господарювання (виробнику) для виробництва готової продукції, з подальшим переданням або поверненням такої продукції або її частини їх власникові або за його дорученням іншій особі»* [202]. У той час як об'єкт договору підряду законодавчо не встановлений, тобто фактично може бути будь-яким, зокрема й с/г сировиною. Угода про господарську участь має спеціальний об'єкт, що значно звужений порівняно з договором підряду та договором переробки давальницької сировини, оскільки ним може бути лише продукція, що відповідає таким ознакам: а) є сільськогосподарською; б) вироблена в господарстві члена кооперативу (замовника);

— виконавцем договору переробки давальницької сировини може виступати лише суб'єкт підприємницької діяльності [16, с. 13], тоді як суб'єкт договору підряду (окрім побутового) прямо не зобов'язаний законодавством перебувати в статусі підприємця. Виконавець за угодою про господарську участь (с/г переробний кооператив) не займається підприємницькою діяльністю;

— договору переробки давальницької сировини притаманне обмеження або повна неможливість надання вказівок та контролювання замовником роботи, яку здійснює виконавець [16, с. 15]. Відповідно до ч. 1 ст. 849 ЦК України замовник має право в будь-який час перевірити хід і якість роботи, не втручаючись у діяльність підрядника. Крім того, у ч. 1 ст. 850 ЦК України встановлено правило, згідно з яким замовник зобов'язаний сприяти підрядникові у виконанні роботи у випадках, в обсязі та в порядку, встановлених договором. Специфіка кооперативних правовідносин полягає, зокрема, у тому, що член кооперативу, будучи замовником робіт, одночасно має можливість впливати на діяльність виконавця (кооперативу) шляхом реалізації свого права управління ним;

— згідно з положенням ст. 14.1.134 ПК України до операцій з давальницькою сировиною належать операції, в яких сировина замовника на конкретному етапі її переробки становить не менш як 20 відсотків загальної вартості готової продукції. Тобто встановлено мінімальну межу обов'язкового використання сировини замовника. Принципово інший підхід демонструє цивільне законодавство, яким передбачено загальне правило, відповідно до якого підрядник зобов'язаний виконати роботу, визначену договором підряду, зі свого матеріалу і своїми засобами, якщо інше не встановлено договором. За угодою про господарську участь кооператив обов'язково

повинен виконувати роботу із сировини замовника із можливим додаванням допоміжних складових, що формують кінцеву продукцію (наприклад, хлібобулочні вироби). При цьому Законом не встановлено мінімального вмісту сировини члена кооперативу в готовій продукції.

Проведене порівняння дає можливість підвести певні підсумки. Договір підряду є найбільш широким поняттям та поглинає договір переробки давальницької сировини як окремий субінститут. Разом із тим угода про господарську участь не збігається з договором переробки давальницької сировини за характеристикою суб'єкта та можливістю контролю замовника за процесом виробництва. До того ж законодавством встановлено мінімальний ценз використання сировини у виготовленні готової продукції, чого не закріплено для кооперативних відносин. Отже, аналіз трьох договірних конструкцій дозволяє припустити, що угода про господарську участь не відноситься до договору переробки давальницької сировини, натомість вона є окремим варіантом договору підряду. Оскільки угода про господарську участь спеціально передбачена кооперативним законодавством, має власні характерні особливості та правове регулювання, доцільно, на наш погляд, виділити її в самостійний різновид (підтип) договору підряду.

Визначення юридичної природи угоди про господарську участь є лише підґрунтям для проведення подальшого дослідження. Аналіз приписів щодо угод про господарську участь виявляє необхідність передбачення усіх процедурних питань по укладенню та змісту таких угод у правилах внутрішньогосподарської діяльності, оскільки законодавство не регулює жодне з них.

По-перше, Закон не використовує певної назви для позначення даної угоди. Тобто в кожному кооперативі єдина за своєю суттю угода може носити різні найменування. Це не сприятиме уніфікації звичаєвої практики, тому ми пропонуємо закріпити єдиний термін — «угода про господарську участь члена переробного кооперативу».

По-друге, форма угоди про господарську участь члена переробного кооперативу повинна бути простою письмовою.

По-третє, формулювання ст. 8 Закону нашоухує на думку про те, що в угоді про господарську участь члена переробного кооперативу відображаються лише зобов'язання цього члена. На наш погляд, такий підхід є звуженим, що спричиняє необґрунтоване ігнорування іншої сторони даних правовідносин. Так, змістом зобов'язання члена кооперативу є, насамперед, поставка с/г сировини власного виробництва на переробні потужності с/г коо-

перативу. Однак обов'язку виробника закономірно кореспондує обов'язок кооперативу прийняти дану сировину при належному виконанні усіх передбачених умов. В угоді про господарську участь члена кооперативу повинні бути врегульовані всі практичні аспекти такого зобов'язання: а) кількість сировини загалом та граничні розміри окремих партій; б) періодичність поставки та якомога більш конкретні або хоча б приблизні дати виконання; в) вимоги до якості продукції; г) місце прийому сировини («з поля», «зі складу» або на самому підприємстві кооперативу); г) сорти рослин, породи тварин, інші характерні особливості продукції, що мають суттєве значення для с/г переробного кооперативу; д) передбачення можливості настання форс-мажорних обставин, що впливають на виконання зобов'язань по поставці, та зазначення правових наслідків їх настання; е) відповідальність члена кооперативу, який не виконав або неналежно виконав передбачене зобов'язання; є) відповідальність с/г переробного кооперативу за неприйняття вчасно та/або належним чином с/г сировини; ж) строк дії угоди.

Щодо питання строку, Н. Ф. Павленчик вважає, що угоди про господарську участь членів кооперативу повинні бути чинними впродовж декількох років, щоб придбані засоби виробництва відпрацювали свої амортизаційні строки [192, с. 193]. На нашу думку, визначити строк такої угоди слід з урахуванням комплексу конкретних обставин, у результаті чого угода про господарську участь повинна щороку або пролонгуватись на тих самих умовах, або змінюватись відповідно до ситуативних умов (наприклад, скорочення виробництва, збільшення розміру пайової участі тощо). Раціонально було б також прив'язувати строк дії угоди про господарську участь до розміру пайової участі даного члена, а також до строку його членства. Тобто залежно від зміни розміру паю (з урахуванням додаткових паїв) слід проводити відповідний перегляд умов зобов'язання члена кооперативу, які сформульовані в угоді про його господарську участь. При виході члена з кооперативу угода про господарську участь не може залишатись чинною, оскільки зникає її підстава — членство в с/г переробному кооперативі. Проте було б доцільно передбачити, що для забезпечення прав та інтересів кооперативу член, який бажає вийти з його складу, повинен виконати належним чином зобов'язання, що покладені на нього, до кінця поточного року. Така норма була б направлена на захист кооперативу від несумлінних членів та на підтримання стабільності його становища, яке може бути ослаблене у зв'язку з виходом члена та поверненням йому паю.

По-четверте, законодавчо не встановлено, який орган уповноважений від імені кооперативу підписувати угоду про господарську участь із членом цього переробного кооперативу. Звертаючись до загальних положень Закону України «Про кооперацію», можна зробити висновок, що повноваження виконавчого органу є найбільш оптимальними для такої угоди. Так, ч. 5 і 6 ст. 16 вказаного Закону надають право виконавчому органу кооперативу (правлінню чи голові) представляти кооператив у відносинах з юридичними та фізичними особами, а також укладати угоди між кооперативом та іншими особами. Проте, на наш погляд, угода про господарську участь члена переробного кооперативу не є звичайною, рядовою угодою та потребує більшого контролю. Задля уникнення концентрації владних повноважень у виконавчого органу доречно було б передбачити у правилах внутрішньогосподарської діяльності, що угода про господарську участь члена кооперативу має підписуватись виконавчим органом і затверджуватись загальними зборами кооперативу. У випадку із засновниками, — тобто при укладенні первинних угод, — доцільно затверджувати їх централізовано на перших загальних зборах кооперативу після його державної реєстрації. У подальшому при вступі нового члена кооперативу рішення про його прийняття обов'язково затверджується загальними зборами. Пропонуємо разом із цим рішенням виносити на затвердження угоду про господарську участь нового члена переробного кооперативу.

По-п'яте, у зв'язку із законодавчою неврегульованістю виникають питання щодо порядку внесення змін до угоди про господарську участь. На нашу думку, якщо така угода затверджується загальними зборами, то зміни до неї теж повинні прийматись у аналогічному порядку. Внесення поточних змін та коректування виконання угод про господарську участь повинен здійснювати виконавчий орган. За необхідності (наприклад, у зв'язку з масовістю звернень членів щодо зміни положень індивідуальних угод про господарську участь) виконавчий орган повинен скликати позачергове засідання загальних зборів та винести ці питання на його розгляд. У випадках необхідності здійснення незначних або об'єктивно вимушених змін до угоди про господарську участь члена переробного кооперативу даний факт повинен увійти до звіту виконавчого органу на черговому засіданні загальних зборів.

По-шосте, неоднозначним є питання щодо відповідальності за порушення умов угоди про господарську участь, які стосуються якості с/г продукції. Оскільки угода про господарську участь є двостороннім правочином, у ній повинні передбачатись взаємні

права та обов'язки члена та кооперативу. За умовами угоди член зобов'язується поставити кооперативу с/г сировину певної якості та кількості (чітко визначеної або із зазначенням мінімального та максимального значення) у передбачений строк. Кооператив, у свою чергу, зобов'язується належним чином переробити вказану продукцію. Фактичний дозвіл на поставку членом с/г сировини нижчої якості, аніж встановлено в угоді, або в меншій кількості надається, як зазначалось вище, шляхом внесення змін до угоди про господарську участь за умови наявності об'єктивних причин. Якщо ж таких причин немає, а в результаті поставки продукції неналежної якості кооператив або інші члени зазнали збитків, то винний член кооперативу зобов'язаний такі збитки відшкодувати. Варто пояснити, що у зв'язку з виробничою специфікою деяких переробних підприємств, уся поставлена сировина може перероблятися разом, а це означає, що якість кінцевої продукції буде знижена, якщо одним із постачальників надано гіршу за якісними характеристиками сировину.

Не менш складна ситуація виникає у випадку порушення кооперативом, який виступає виконавцем, умов щодо якості готової продукції. Якщо спроектувати законодавчі положення про договір підряду на аналізовані правовідносини, то стає очевидною специфіка кооперативної діяльності. Так, у ст. 858 ЦК України, яка має назву «Відповідальність підрядника за неналежну якість роботи», встановлено загальне правило, за яким замовник має право вимагати від підрядника у випадку виявлення недоліків роботи: 1) безоплатного усунення недоліків у роботі в розумний строк; 2) пропорційного зменшення ціни роботи; 3) відшкодування своїх витрат на усунення недоліків, якщо право замовника усувати їх встановлено договором. Проте такі засоби не враховують того, що член кооперативу, який поніс збитки, є одночасно одним із власників цього кооперативу. Тобто фактично відповідальність виконавця буде нести за рахунок і самого члена кооперативу. Використання варіанта, що запропонований у ч. 2 ст. 858 ЦК України, а саме: безоплатне виконання роботи із відшкодуванням збитків за прострочення — викликає деякі труднощі, оскільки переробка розуміє під собою неповоротну зміну вихідної речі, а це означає, що с/г сировина, перероблена с/г кооперативом із неналежною якістю, не може бути перероблена повторно із досягненням результату, передбаченого в угоді, тобто це буде вже якісно інша річ. Саме наявність зазначених особливостей, що притаманні виробничим відносинам с/г переробних кооперативів, вимагає, щоб правове регулювання цих відносин здійснювалось особливо уважно та комплексно.

Однак виробнича діяльність с/г переробного кооперативу може мати різноманітні прояви. Наприклад, окремою складовою циклу переробки с/г продукції кооперативом є утворення відходів. Беручи до уваги той факт, що відходи переробки самі по собі можуть представляти економічний інтерес, доцільно розглянути специфіку правовідносин, що складаються у цій сфері. Так, відходами є, згідно з п. 1 ст. 1 Закону України «Про відходи», *будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворилися у процесі виробництва чи споживання, а також товари (продукція), що повністю або частково втратили свої споживчі властивості і не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення і від яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення* [220]. Однак, досліджуючи на монографічному рівні дане поняття, В. О. Юрескул проводить розмежування відходів та вторинних ресурсів за критерієм існування відповідних технологій та виробничо-технологічних і/або економічних передумов для їх утилізації та переробки. Якщо речовини відповідають цьому критерію — це не відходи (а вторинні ресурси), якщо ж ні — то їх потрібно визначати як відходи [372, с. 46–47]. Спеціальним кооперативним законодавством не передбачено жодних приписів, які регулювали б правовідносини щодо відходів виробництва. Саме тому, оскільки нами було встановлено, що взаємовідносини члена кооперативу із с/г переробним кооперативом на основі угоди про господарську участь мають підрядний характер, цілком логічним буде звернення до загальних положень цивільного законодавства про договір підряду. Відповідно до ч. 2 ст. 840 ЦК України, якщо робота виконується з матеріалу замовника, у договорі мають бути встановлені строки повернення основних відходів такої діяльності. На наш погляд, під поняттям «основні відходи» законодавець розуміє саме вторинні ресурси, оскільки вони можуть становити цінність для замовника. У поняття основних відходів, на нашу думку, не доцільно включати ті відходи, які: а) фізично не можуть бути зібрані або це потребуватиме значних зусиль (наприклад, труха, виробничий пил тощо); б) відходи в повному розумінні цього слова, тобто ті залишки, що не мають можливостей подальшого використання (відсутність відповідної технології), а також не становлять жодної цінності (наприклад, повністю зіпсовані овочі, залишки, які не можуть бути спожиті ніяким чином, тощо). Член кооперативу є власником як сировини під час її переробки, так і відходів, що утворюються в результаті такої діяльності. Правилами внутрішньогосподарської діяльності повинні бути закріплені загальні норми про поводження з відходами переробного вироб-

ництва: або вони залишаються в кооперативі та утилізуються ним належним чином; або вони повертаються членам та утилізуються ними самостійно. Слід спеціально відмітити, що такий припис у правилах внутрішньогосподарської діяльності діє за умови, що угодою про господарську участь не передбачено інше.

Одержання в результаті переробки с/г сировини відходів у вигляді речовин (сировини, матеріалів), що можуть виступати вторинними ресурсами, вимагає більш детального нормативного регулювання. Так, на локальному рівні та згодом на договірному передбачається один із можливих варіантів: 1) вторинні ресурси повертаються членам-власникам, які розпоряджаються ними на власний розсуд; 2) вторинні ресурси збираються кооперативом, формуються у сировинні партії та: а) переробляються на окремій технологічній лінії цього ж кооперативу; б) реалізуються переробним підприємством відповідного профілю та спеціалізації. У випадку централізованого збуту вторинних ресурсів доцільно застосовувати правовий механізм, описаний нами при реалізації кооперативом готової продукції своїх членів, оскільки відносини власності аналогічні.

В аспекті нашого дослідження можливість реалізації с/г переробним кооперативом виготовленої ним продукції викликає деякі додаткові правові наслідки, що потребують розгляду. Так, на договірні відносини кооперативів як виробників, виконавців, продавців товарів (робіт, послуг) поширюється чинність Закону України «Про захист прав споживачів» [244]. У ст. 1 даного Закону надаються окремі визначення поняттям «виконавець» та «виробник», але с/г переробний кооператив органічно поєднує в собі обидві іпостасі. Такий зв'язок пояснюється тим, що по відношенню до членів-клієнтів с/г переробний кооператив виступає виконавцем — суб'єктом господарювання, який виконує роботи; тоді як відносно зовнішніх контрагентів (наприклад, покупців та споживачів готової продукції) кооператив позиціонується як виробник [244]. У результаті виробничо-господарської діяльності с/г переробного кооперативу утворюється певна продукція, яка, у свою чергу, може виступати товаром на ринку. У зв'язку з цим доречним здається аналіз правової можливості присвоєння торговельної марки товарам, виробленим с/г переробним кооперативом. Вітчизняне законодавство в цій сфері відзначається термінологічним плюралізмом та непослідовністю. У той час як ЦК України оперує поняттям «торговельна марка», спеціальний Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» використовує поняття «знак» — *позначення, за яким товари та послуги одних осіб відрізняються від товарів та послуг інших осіб* [256]. Слід погодитись, що

дефініція, яка запропонована ЦК України, суттєво не відрізняється за змістом від процитованого вище та називає торговельною маркою «*будь-яке позначення або будь-яку комбінацію позначень, які придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами*» [349]. У результаті вивчення даних термінів впадає в око відсутність у переліку роботи як різновиду продукції, що може позначатись торговельною маркою (знаком). На наш погляд, таке формулювання нормативних приписів не заважає с/г переробному кооперативу позначати продукцію свого виробництва певним єдиним знаком. Такий висновок знову ж таки впливає зі специфіки діяльності с/г переробного кооперативу: по-перше, кооператив, виконуючи роботу на замовлення члена-клієнта, виступає одночасно безпосереднім виробником якісно нового товару, що відрізняється від товару інших суб'єктів ринку; по-друге, робота, на відміну від послуги, завжди завершується створенням матеріального результату, який фактично виступає товаром та може позначатись відповідним знаком. У легальних визначеннях торговельної марки та знака для товарів та послуг немає жодної вказівки чи прив'язки до права власності на маркований товар, тобто єдина суттєва ознака — це виробник товару. Це означає, що право власності на перероблену продукцію належить членам кооперативу, але виробником, а отже — власником позначення (торговельної марки) та усіх прав, що з нього випливають, є с/г переробний кооператив.

Вказані питання набувають особливого значення в тому випадку, якщо с/г переробний кооператив виступає в якості *суб'єкта виробництва органічної продукції*. Дана правова можливість передбачена в Законі України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» не прямо, а опосередковано: через легальні визначення понять «виробництво органічної продукції», «інгредієнт», «реєстр виробників органічної продукції», в яких фігурує поняття переробки с/г продукції (ст. 1); а також шляхом закріплення спеціальних вимог до переробників (ч. 2 ст. 16) [218]. Аналітичне системне вивчення положень законів України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» і «Про сільськогосподарську кооперацію» дозволяє виділити деякі правові особливості здійснення діяльності з виробництва органічної продукції с/г переробними кооперативами.

1. *Подвійна оцінка відповідності* — тобто процедуру оцінювання виробництва повинні пройти окремо члени та с/г переробний кооператив. Така необхідність не є прямо імперативно закріпле-

ною, проте логічно впливає з вимоги до складу переробленої с/г продукції, 95 відсотків інгредієнтів якої повинні бути органічними. Отже, члени кооперативу зобов'язані постачати на переробку до кооперативу с/г сировину, яка має підтвердження своєї органічності. Водночас переробне підприємство кооперативу теж має пройти процедуру оцінювання відповідності, оскільки саме с/г переробний кооператив є кінцевим виробником переробленої продукції, яка маркуватиметься як органічна.

2. *Прийняття нових членів* до с/г переробного кооперативу *та вибуття* з його складу членів тягне за собою потенційну зміну якості та співвідношення с/г сировини, а цей факт здатен суттєво вплинути на якість органічної продукції, яка виробляється с/г переробним кооперативом. При цьому п. 7 ч. 3 ст. 24 Закону передбачає проведення обов'язкового оцінювання виробництва органічної продукції та/або сировини один раз на два роки. Враховуючи специфічність правового становища та виробничого процесу, яка притаманна с/г переробним кооперативам, вважаємо, що слід передбачити додаткові законодавчі приписи, які б відображали та регулювали такі особливості: а) прийняття нового члена до с/г переробного кооперативу, що є виробником органічної продукції без ведення паралельного виробництва, можливе лише при наявності у претендента чинного сертифіката відповідності та за умови внесення його до реєстру виробників органічної продукції; б) вибуття члена (членів) із с/г переробного кооперативу вимагає позачергового оцінювання відповідності виробництва такого кооперативу у випадку порушення в результаті такого виходу законодавчої вимоги щодо відсоткового складу інгредієнтів переробленої с/г продукції, яка виробляється переробним кооперативом. Крім того, із тексту Закону незрозумілою залишається подальша доля сертифіката: після чергового оцінювання відповідності він пролонгується або замість нього видається новий. Даний аспект ще потребує свого нормативного уточнення.

3. Законом передбачено розробку та прийняття близько вісімнадцяти підзаконних нормативно-правових актів, направлених на детальне регулювання виробництва та обігу органічної продукції. Однак законодавець залишив без уваги необхідність створення певних розширених *правил, які б стосувалися процесу переробки сировини* зі створенням с/г органічної продукції.

Отже, обмеженість сировинної бази переробних кооперативів лише тією продукцією, що вироблена членами цих кооперативів, зумовлює наявність вказаних правових особливостей виробництва ними органічної продукції.

Деякі особливості господарської діяльності переробних кооперативів виявляються й у *сфері рибного господарства*. Відповідно до визначення, наданого в ч. 1 ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», с/г переробні кооперативи можуть здійснювати виробництво рибних продуктів, що формує підстави для віднесення таких кооперативів до потенційних суб'єктів рибного господарства України. Вітчизняне спеціальне законодавство, яке спрямоване на регулювання рибогосподарської діяльності, досить об'ємне та складається з трьох профільних законів: «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» [261], «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» [260] та «Про аквакультуру» [214].

Виходячи із буквального розуміння поняття с/г переробних кооперативів, сировина, що ними переробляється, повинна бути вироблена членами даних кооперативів. Якщо акцентувати увагу на даній ознаці безпосереднього виробництва, то цілком логічним є те, що члени переробного рибогосподарського кооперативу повинні мати статус суб'єктів аквакультури, яка розуміється відповідним Законом як *«с/г діяльність із штучного розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури у повністю або частково контрольованих умовах для одержання с/г продукції (продукції аквакультури) та її реалізації, виробництва кормів, відтворення біоресурсів, ведення селекційно-плеїнної роботи, інтродукції, переселення, акліматизації та реакліматизації гідробіонтів, поповнення запасів водних біоресурсів, збереження їх біорізноманіття, а також надання рекреаційних послуг»* [214]. Якщо члени кооперативу є виробниками с/г продукції, то створений ними переробний кооператив теж є сільськогосподарським.

Слід особливо відмітити, що при цьому с/г переробний кооператив не можна однозначно віднести до суб'єктів аквакультури. Це пояснюється тим фактом, що в тексті відповідного закону жодного разу не використано термін «переробка», що найбільш красномовно стосовно відсутності даного поняття у процитованій вище дефініції рибництва (аквакультури). Однак даний Закон розуміє під продукцією аквакультури *«одержані в результаті здійснення господарської діяльності всі види об'єктів аквакультури, а також вироблена з них харчова та нехарчова продукція»* [214]. Отже, с/г переробний рибогосподарський кооператив може виступати як суб'єкт аквакультури у випадку виробництва продукції шляхом переробки об'єктів рибництва.

По-іншому виглядає правова модель рибальства, що окреслена Законом України «Про рибне господарство, промислове рибаль-

ство та охорону водних біоресурсів». Рибальство, на відміну від рибництва, розуміє під собою вилов риби, а не її цілеспрямоване вирощування. Це означає, що особи, які добувають водні біоресурси в результаті рибальства, не відносяться до суб'єктів сільського господарства, оскільки не ведуть аграрну діяльність. У зв'язку з цим кооператив із переробки виловленої ними риби (чи інших водних біоресурсів) не може бути сільськогосподарським відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Однак вказаний логічний ланцюжок розривається єдиною нормою, що викладена у ст. 53 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», згідно з якою відбувається *визнання суб'єктів рибогосподарського комплексу, діяльність яких пов'язана з промисловим виловом водних біоресурсів на водних об'єктах загальнодержавного значення, розведенням, вирощуванням та переробкою власної продукції, товаровиробниками с/г продукції* [260]. У результаті дії цієї норми відповідні суб'єкти рибогосподарської діяльності, які займаються рибальством, набувають правового статусу виробників с/г продукції та можуть створити с/г переробний кооператив з виробництва рибних продуктів.

Порівняно простим видається поширення дії Закону України «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» на с/г переробні кооперативи. Так, якщо в результаті діяльності даних кооперативів утворюється продукція, що є харчовою (продовольчою), то в такому разі положення вказаного Закону регулюють її якість та безпеку.

Отже, правове становище с/г переробних кооперативів у рибному господарстві України диференційоване залежно від характеру діяльності його членів. Не будучи безпосереднім, первинним виробником сировини, с/г переробний кооператив не може бути звичайним суб'єктом аквакультури та рибальства. Однак віднесення переробки до комплексу рибного господарства України автоматично надає с/г переробному кооперативу статусу суб'єкта рибогосподарської діяльності. Особливістю с/г переробних кооперативів є те, що вони не є абсолютно окремими організаціями, не пов'язаними із виробниками. Переробний кооператив, незважаючи на свою господарську самостійність, є органічним продовженням своїх членів, що зумовлює його особливий статус. На наш погляд, таку специфічність правового становища с/г переробних кооперативів можна виразити в понятті «вторинні суб'єкти аквакультури та рибальства». Введення такого проміжного положення особливо актуально саме для аналізованих кооперативних організацій, адже, як було вказано вище, с/г переробні кооперативи, фактично

діючи в правовому полі рибного господарства, не мають одногозначного правового статусу. Найбільш раціональним таке вдосконалення буде у сфері аквакультури, що пояснюється економічною вигідністю реалізації саме переробленої продукції, а не сировини. Тому введення в орбіту аквакультури с/г переробних кооперативів сприяло б активнішому становленню й розвитку як кооперативних структур, так і рибницьких господарств.

Отже, с/г переробні кооперативи, які діють у галузі рибного господарства, потребують більш конкретизованого правового статусу, який пропонується виразити в поняттях «вторинний суб'єкт аквакультури» та «вторинний суб'єкт рибальства».

На тлі енергетичної кризи в Україні значно пошавились дослідження у *сфері альтернативної енергетики*. Традиційна аграрна спрямованість економіки нашої держави цілком передбачено детермінує зацікавленість та особливу увагу до налагодження функціонування саме біоенергетичного комплексу. Основа такого комплексу будуватиметься в сільському господарстві. Саме тому актуальним є питання окреслення кола суб'єктів, що можуть займатися відповідною діяльністю. Як впливає з визначення с/г переробних кооперативів, наданого Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію», законодавець акцентує увагу на створенні кінцевого нового продукту, перелік можливих різновидів якого не вичерпано. При цьому показовим є те, що легальна дефініція с/г переробних кооперативів не містить вказівку на обов'язкове виробництво саме с/г продукції. Головне, судячи з побудови законодавчого визначення, — це здійснення переробки с/г сировини. З цього можна зробити висновок, що законодавець не заперечує виробництво кооперативами продукції, яка має за основу с/г сировину, однак сама по собі с/г продукцією не є. Отже, с/г переробні кооперативи можуть бути виробниками біопалива різних видів, що утворюється в результаті переробки с/г сировини, яка належить членам таких кооперативів.

У даному випадку с/г сировина, що виступає основою переробного виробництва, являє собою біомасу, поділяючи її правовий режим. У ролі біомаси можуть виступати відходи сільського господарства та енергетичні с/г культури. При цьому в діяльності с/г переробного кооперативу біоенергетичне виробництво може бути як основним напрямом, так і побічним (додатковим).

Використання саме с/г переробного кооперативу як організаційно-правової форми ведення біоенергетичного виробництва має низку плюсів. По-перше, с/г переробний кооператив відповідно до ст. 9 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» ко-

ристується правами непідприємницького суб'єкта господарювання, що впливає на режим оподаткування діяльності. По-друге, створення с/г переробного кооперативу не вимагає поєднання інших сфер діяльності членів такого кооперативу, тобто вони зберігають свою господарську самостійність та зобов'язуються лише брати участь у діяльності переробного кооперативу у формах, встановлених статутом, правилами внутрішньогосподарської діяльності та угодами про господарську участь. По-третє, генерація та використання ефекту масштабу виробництва дозволяє на початку діяльності створити відповідну матеріально-технічну базу, а потім — продукувати крупні партії біопалива. Такий підхід дозволяє залучитися до біоенергетичного виробництва навіть дрібним господарствам, які самостійно не мали б змогу сформувати необхідне переробне підприємство. Також даний аспект впливає на забезпечення стабільної реалізації виробленого біопалива, що пояснюється полегшеною системою логістики у великого підприємства. По-четверте, утворення с/г переробного кооперативу, що спрямований на виробництво біопалива, переслідує мету, яка спільна для усіх с/г обслуговуючих кооперативів, — збільшення прибутків членів та зменшення їх витрат. Побудова та функціонування біоенергетичного виробництва в Україні потребує значного стартового та поточного інвестування, що можливе за рахунок спільного капіталовкладення членів переробного кооперативу.

Отже, аналіз кооперативного законодавства дозволяє позиціонування с/г переробних кооперативів як суб'єктів виробництва біопалива в Україні. Одночасно з цим слід зауважити, що такі кооперативи можуть розглядатися як с/г товаровиробники та мати відповідний правовий режим, адже згідно з ч. 2.15 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» до с/г продукції (товарів) також належать усе біологічне паливо та енергія, отримані при переробці та утилізації с/г продукції (товарів) та їх відходів (біогаз, біодизель, етанол, тверде біопаливо, у виробництві якого була використана с/г продукція (її відходи) в розмірі більше 50 відсотків від усієї використаної продукції, електрична енергія, пар, гаряча вода тощо) [224].

Ці та інші правові аспекти повинні бути враховані при розробці Міністерством аграрної політики та продовольства України Концепції виробництва та використання біопалива в Україні, прийняття якої було анонсовано у серпні 2014 року. У даному програмному документі було б доцільно закріпити окремі заходи державної підтримки розвитку біоенергетичного комплексу на кооперативних засадах. Наприклад, часткову компенсацію вартості спеціального

обладнання і техніки, що необхідна для виробництва біопалива та придбана з цією метою с/г переробним кооперативом.

Отже, виробнича діяльність с/г переробних кооперативів є найважливішою сферою їхнього функціонування і тому потребує досконалого нормативного регулювання та глибокого наукового вивчення.

3.2. Особливості договірних відносин сільськогосподарських переробних кооперативів

Договір як універсальний правовий регулятор суспільних відносин має надзвичайно важливе значення для забезпечення стабільного функціонування с/г переробних кооперативів. Цінність договору як правової форми господарських зв'язків кооперативів полягає в тому, що за його допомогою забезпечується господарська самостійність і рівноправність сторін [292, с. 36]. У зв'язку з багатаспектністю аграрного виробництва у ньому використовуються різні договори, які нерідко відрізняються один від одного за правовими ознаками, але усі вони спрямовані на здійснення основної мети — організацію найбільш ефективного виробництва с/г продукції для задоволення внутрішніх потреб і реалізації її на ринку для задоволення інтересів договірних партнерів [311, с. 12].

Правові засади договірних кооперативних відносин аналогічні в тому, що використовуються аграрним правом у цілому. Так, на сьогодні всі аграрно-правові договори підпорядковуються загальним правилам цивільного та господарського законодавства. Аграрне право, у свою чергу, визначає особливості їх правового регулювання [5, с. 78]. Так, специфічний суб'єкт — с/г переробний кооператив — суттєво впливає на договірні правовідносини та надає їм характерних особливостей, які мають бути досліджені та враховані при практичному застосуванні.

З метою систематизованого викладу доцільно провести класифікацію договорів, що укладаються за участю с/г переробних кооперативів та мають у зв'язку з цим правові особливості. Професор А. М. Статівка запропонував систематизацію договорів за цільовою ознакою: 1) аграрно-правові договори, метою яких є створення в процесі виробничого співробітництва певного с/г продукту, яких-небудь товарів, істотна зміна об'єкта аграрного виробництва; 2) аграрно-правові договори, метою яких є реалізація виробленої продукції і придбання матеріально-технічних засобів для забезпечення

функціонування основного аграрного виробництва; 3) аграрно-правові договори, метою яких є надання різних послуг, що сприяють нормальному здійсненню аграрного виробництва [311, с. 13].

З метою досягнення цілей даного дослідження вбачається необхідність розширення та деякої модифікації наведеної класифікації. Так, на наш погляд, договори за участю с/г переробних кооперативів слід згрупувати в такий спосіб: 1) договори, спрямовані на створення та розпорядження майновим і трудовим капіталом с/г переробного кооперативу; 2) договори, спрямовані на регулювання процесу виробництва с/г продукції; 3) договори, спрямовані на реалізацію с/г продукції; 4) договори, спрямовані на одержання послуг.

Запропонована нами система договорів дозволяє охопити усі сфери договірних зобов'язань, що виникають у процесі створення та функціонування с/г переробних кооперативів. У своєму монографічному дослідженні ми зосередимо увагу лише на характерній правовій специфіці договорів, які входять до кожної з вказаних груп.

У рамках *першої групи договорів*, спрямованих на створення та розпорядження майновим і трудовим капіталом с/г переробного кооперативу, розглянемо такі договірні конструкції.

Трудові договори. Положення ч. 2 ст. 2 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» містить відсильну норму, яка вказує на те, що трудові відносини в с/г кооперативах регулюються Законом України «Про кооперацію». Усіх осіб, що беруть трудову участь у с/г переробному кооперативі, можна розподілити на дві категорії: члени кооперативу та наймані працівники. Трудові відносини членів кооперативу регулюються положеннями статуту та правилами внутрішньогосподарської діяльності. При цьому В. В. Єрьоменко вважає, що з кожним членом кооперативу слід укладати індивідуально-договірний акт, тобто фактично трудовий договір, що, на думку автора, відповідає обов'язку особистої трудової участі члена кооперативу [84, с. 55]. Однак це твердження не може бути використане відносно членів с/г обслуговуючих кооперативів, обов'язком яких є господарська, а не особиста участь у діяльності кооперативу. Положення про особисту трудову участь можна визнати справедливим лише щодо виборних управлінців. Проте рішення про призначення, оформлене витягом із протоколу загальних зборів, є правовстановлюючим фактом. Права та обов'язки відповідно до посади врегульовані в установчих документах.

Усіх найманих працівників переробного кооперативу можна функціонально розділити на три групи: 1) керівна ланка (її склада-

ють виконавчий директор та сформована ним виконавча дирекція); 2) кваліфіковані фахівці (агрономи, зоотехніки, технологи харчового виробництва, економісти, бухгалтери тощо); 3) технічний персонал, який, у свою чергу, може бути таким, що працює на постійній основі (секретар, водій, прибиральники тощо), та таким, що долучається до праці за необхідності, сезонно. Кожна з цих категорій найманих працівників має суттєві відмінності у функціях та покладених на них завданнях, у зв'язку з чим договірне оформлення трудових відносин із представниками цих груп має свої особливості.

Так, ч. 7 ст. 16 Закону України «Про кооперацію» зазначає, що правління кооперативу може наймати виконавчого директора для оперативного управління діяльністю кооперативу. Цією статтею також прямо передбачено, що виконавчий директор не може бути членом кооперативу, здійснює свою діяльність на умовах контракту, який укладає з ним правління, формує дирекцію та виконує функції, делеговані йому правлінням. Важливо відмітити чіткий припис законодавства про використання в даному випадку такої специфічної форми трудового договору, як контракт. Визначення та характерні особливості контракту Кодекс законів про працю України (далі — КЗпП) надає доволі скупю. Так, ч. 3 ст. 21 КЗпП України визначає контракт як особливу форму трудового договору, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (у тому числі й матеріальна), умови матеріального забезпечення й організації праці працівника, умови розірвання договору, зокрема достроково, можуть встановлюватися угодою сторін [121]. У Рішенні Конституційного Суду України № 12-рп/98 від 9 липня 1998 року розкриваються деякі суттєві практичні особливості контракту. Зокрема, вказується на те, що контракт повинен спрямовуватися на створення умов для виявлення ініціативності та самостійності працівника, враховуючи його індивідуальні здібності й професійні навички, його правову й соціальну захищеність [275].

Проте незважаючи на застереження, що містяться в законодавстві та спрямовані на захист прав громадян підчас укладення ними трудових договорів у формі контракту, сторонами в контракті можуть передбачатись не вигідні для працівника умови: як правило, тимчасовий характер трудових відносин, підвищена відповідальність працівника, додаткові підстави розірвання договору тощо. Щодо останніх, наприклад, Л. І. Ільїна пропонує такі додаткові підстави для дострокового розірвання контракту, як допущення збиткової роботи довше ніж шість місяців та відчуження об'єктів нерухомості з порушенням законодавства [103, с. 30]. З огляду на практичну та водночас творчу специфіку діяльності на посаді ви-

конавчого директора кооперативу, варто погодитись із позицією законодавця щодо обов'язкового оформлення таких трудових відносин саме за допомогою контракту. Можна запропонувати законодамірне положення, що має бути закріплене в контракті кожного з членів виконавчої дирекції: при звільненні виконавчого директора (зокрема, достроковому) автоматично припиняється дія контрактів членів його дирекції. Така норма стимулюватиме командний дух, відповідальність та продуктивність праці керівної групи найманих працівників кооперативу.

Цікавим з погляду науки є правове становище фахівців у переробному кооперативі. Часто при використанні новітньої техніки, автоматизованих систем, впровадженні нових технологій підприємству важко обійтись без кваліфікованих кадрів, що забезпечують відповідність процесу виробництва стандартам та вимогам. Саме тому від професіоналізму даного фахівця може залежати якість та безпека виробленої продукції. При оформленні трудових відносин із фахівцем кооперативу необхідно зберегти баланс між захищеністю прав та інтересів майбутнього працівника та водночас визначити рамки його трудових обов'язків і відповідальності. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне укладення з фахівцями трудового договору у формі контракту, що дозволить відобразити всі необхідні умови та досягнути бажаного результату. Особливо треба відмітити, що укладення трудового договору у формі контракту допускається Законом лише за згодою сторін. Винятком є контракт з директором.

У зв'язку зі специфічною діяльністю переробного кооперативу потреба в додатковій робочій силі часто має тимчасовий, сезонний характер. Тому виправданим видається внесення до Списку сезонних робіт і сезонних галузей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 278 від 28 березня 1997 року, сільського господарства (робота в овочівництві, садівництві, виноградарстві та інше), а також переробних галузей промисловості (робота на підприємствах переробки плодово-овочевої продукції, цукрової галузі, первинне виноробство) [241]. Указом Президії Верховної Ради СРСР № 310-09 від 24 вересня 1974 року «Про умови праці робітників і службовців, зайнятих на сезонних роботах» встановлено, що сезонними вважаються роботи, які внаслідок природних, кліматичних умов виконуються не цілий рік, а протягом певного періоду (сезону), що не перевищує 6 місяців [270]. Із постійними та сезонними технічними працівниками кооперативу варто укладати трудові договори звичайного типу, оскільки підвищених вимог, ініціативності та особливих умов відповідальності, зазвичай, для таких робітників не передбачається.

Взагалі, довгострокова кадрова політика с/г кооперативу може знайти свій вияв в освітній підготовці кваліфікованих спеціалістів [129, с. 98]. Вдалим варіантом стане укладення відповідного договору між кооперативом, особою, яка бажає навчатись, та навчальним закладом. За цим договором особа здобуває відповідний освітньо-кваліфікаційний рівень за необхідною спеціальністю за кошти кооперативу, а потім зобов'язується відпрацювати певний час у кооперативі на взаємовигідних умовах. При цьому, щоб зберегти зацікавленість підготовленого працівника, треба: або від самого початку обирати особу, яка навчатиметься, з числа членів кооперативу; або після закінчення навчання ініціювати її вступ до кооперативу, на який така особа працюватиме.

Договір внесення майнових прав інтелектуальної власності в якості паю до с/г переробного кооперативу. Як відомо, внесення паю членом кооперативу може здійснюватися шляхом передачі майнових прав, зокрема прав інтелектуальної власності. Права далеко не на всі об'єкти права інтелектуальної власності, що передбачені українським законодавством, можна внести як вклад до кооперативу. У спеціальних дослідженнях з даного приводу зазначається, що для вирішення цього питання потрібно аналізувати критерії оборотоздатності прав на об'єкти права інтелектуальної власності — виключність, корисність, відчужуваність, можливість їх грошової оцінки, інвестиційна привабливість [10, с. 4]. Наприклад, із числа засобів індивідуалізації суб'єктів господарювання (торгова марка, комерційне найменування, географічне зазначення) — як внесок до пайового фонду с/г обслуговуючого переробного кооперативу можна використати майнові права лише на торгову марку. Найбільш актуальним для с/г переробних кооперативів є внесення прав на об'єкти промислової власності (винахід, корисна модель, промисловий зразок), що є доцільним та перспективним з огляду на те, що діяльність с/г переробного кооперативу передбачає використання певного обладнання, механізмів, технологій (винахід, корисна модель), а також кооперативного фірмового пакування, етикеток тощо (промисловий зразок).

Аналіз практичних і теоретичних аспектів укладення та реалізації договору, що опосередковує передачу кооперативу паю у вигляді майнових прав інтелектуальної власності, слід почати з дослідження його предмета. Варто нагадати, що цивільне законодавство називає такі майнові права інтелектуальної власності: право використання; виключне право дозволяти використання; виключне право перешкоджати неправомірному використанню; інші майнові права. ЦК України передбачає декілька можливих договірних конструкцій, за

допомогою яких здійснюється розпорядження правами інтелектуальної власності. Найбільш оптимальним варіантом оформлення передачі *виключних майнових прав* інтелектуальної власності як паю до кооперативу, на нашу думку, буде договір про передачу виключних прав інтелектуальної власності.

На сьогодні, враховуючи положення чинного законодавства України, фактично ні в кого не виникає сумнівів стосовно того, що можна сформувати статутний капітал товариства шляхом передачі (відчуження) майнових прав інтелектуальної власності. Більш спірним є питання, чи може бути вкладом до статутного капіталу товариства *право на використання* об'єкта інтелектуальної власності [141, с. 33]. Аналогічне питання стосується і внеску до пайового фонду с/г кооперативу. Наукові думки з цього приводу розділились. Ми дотримуємося тієї позиції, що дозволяє передачу в якості пайового внеску права користування як окремого майнового права. У зв'язку з цим слід звернути увагу на такі практичні питання.

По-перше, оформити передачу права користування об'єктом права інтелектуальної власності в якості паю, на наш погляд, слід найбільш прийнятною по своїй юридичній природі угодою, а саме — *ліцензійним договором*.

По-друге, ліцензійний договір повинен мати ряд істотних умов, серед яких передбачено оплату користування. Специфікою ліцензійного договору, що опосередковує передачу права користування об'єктом права інтелектуальної власності як паю до кооперативу, є заміна даного пункту на інший — *оцінка вкладу*.

По-третє, у разі відсутності в ліцензійному договорі умови про *строк договору*, то відповідно до ч. 3 ст. 1110 ЦК України він вважається укладеним на строк, що залишився до спливу строку чинності виключного майнового права на об'єкт права інтелектуальної власності, але не більше ніж на п'ять років [349]. Проте слід передбачити, що відбуватиметься із вкладом члена с/г переробного кооперативу у випадку припинення строку дії його прав інтелектуальної власності. Кооператив у такому разі втрачає право використовувати об'єкт права інтелектуальної власності, а це тягне за собою зменшення пайового фонду. Дана ситуація має бути врегульована в статуті с/г переробного кооперативу. На наш погляд, припинення чинності майнових прав інтелектуальної власності, переданих в якості паю, повинно тягнути припинення членства в кооперативі. Проте, оскільки у законодавчому переліку такої підстави припинення членства не зазначено, можливі два варіанти виходу з такої ситуації: 1) внести відповідне доповнення до ч. 1 ст. 13 Закону України «Про кооперацію»; 2) передбачити в статуті

можливість виключення члена кооперативу у відповідному випадку рішенням загальних зборів. Другий вихід із описаної ситуації відповідає правовій природі ліцензійного договору, що був укладений між сторонами, а саме: використання об'єкта інтелектуальної власності за плату. Особливість полягає в тому, що така плата приймає вигляд виплат на пай. Припинення чинності прав інтелектуальної власності тягне розірвання ліцензійного договору. Для збереження свого членського статусу правовласнику, що передав як пай право користування об'єктом права інтелектуальної власності, варто сформувати додатковий пай, що складався би з вартості нарахованих йому виплат та/або додатково внесеного майна.

По-четверте, слід вирішити принципове питання щодо використання с/г переробним кооперативом об'єкта інтелектуальної власності *на умовах виключної ліцензії*. Необхідно враховувати, що с/г переробний кооператив не є комерційною організацією, тобто не працює задля одержання прибутку. Його мета — надання послуг членам кооперативу у веденні їхньої с/г діяльності. Однак існує опосередкований зв'язок, який неможливо ігнорувати. Якщо, наприклад, кооперативом використовується особлива економічно вигідна технологія переробки, що є винаходом, або вже відома серед контрагентів та споживачів торгова марка, і с/г кооператив виступає єдиним її користувачем, то вигідність для його членів виражатиметься саме через зменшення затрат на переробку продукції, підвищення якості та швидкості процесу, полегшення реалізації тощо. Отже, у договорі передачі паю необхідно вказати, що ліцензія (дозвіл на використання об'єкта) є виключною.

По-п'яте, проблема виникає *при виході із с/г переробного кооперативу*. Згідно з ч. 3. ст. 21 Закону України «Про кооперацію» у разі виходу з кооперативу фізична чи юридична особа має право на отримання своєї загальної частки натурою, грішми або, за бажанням, цінними паперами відповідно до її вартості на момент виходу. Можливі варіанти того, що кооператив зобов'язаний повернути членові, пайовий внесок якого складають майнові права інтелектуальної власності: 1) право користування об'єктом права інтелектуальної власності (тобто кооператив не має більше права використовувати даний об'єкт); 2) компенсація вартості внеску у вигляді грошей, майна тощо, залишаючи за кооперативом право використання об'єкта інтелектуальної власності (подальші відносини між власником інтелектуальних прав та кооперативом повинні бути оформлені новим ліцензійним договором в обов'язковому порядку). У випадку повернення права використання як паю в натурі теж можливе укладення нового ліцензійного договору між коопе-

ративом та правовласником, що вже не є членом цього кооперативу. Характерно, що такі нові ліцензійні договори, у першому та другому випадках, матимуть традиційний характер, передбачений цивільним законодавством. Необхідність в укладенні вказаних ліцензійних договорів може бути продиктована метою с/г переробного кооперативу використовувати об'єкт інтелектуальної власності у своїй подальшій діяльності, незважаючи на вихід члена кооперативу, який є власником прав інтелектуальної власності на такий об'єкт.

Має важливе практичне значення вирішення питання щодо можливості надійного забезпечення с/г переробним кооперативом своєї можливості використання об'єкта права інтелектуальної власності навіть при виході з його складу члена, що вніс дане право як пай. У ч. 3 ст. 21 Закону України «Про кооперацію» вказано, що термін та інші умови повернення паю встановлюються статутом кооперативу, при цьому термін повернення паю не може перевищувати двох років, а відлік цього терміну починається з 1 січня року, що настає після моменту виходу з кооперативу [249]. Це означає, що для забезпечення інтересу кооперативу можна прописати в статуті умови повернення такого паю (а фактично — відмови від використання майнового права інтелектуальної власності). Наприклад, передбачити можливість викупу виключних майнових прав інтелектуальної власності у правовласника, що вибуває з кооперативу.

По-шосте, неоднозначна ситуація виникає у випадку, якщо член с/г переробного кооперативу використовує надану йому можливість згідно з ч. 1 ст. 1113 ЦК України і *передає свої виключні права інтелектуальної власності третій особі*, тобто відчужує їх. У такий спосіб змінюється правовласник, проте ч. 2. ст. 1113 ЦК України вказує, що «укладення договору про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності не впливає на ліцензійні договори, які були укладені раніше» [349]. Це означає, що с/г переробний кооператив може надалі використовувати об'єкт права інтелектуальної власності, проте незрозумілим залишається питання щодо власника паю. По логіці цивільного обороту відбулась уступка права вимоги, а також — фактично — відчуження паю. Варто відмітити, що ЦК України надає таке право, але лише членам виробничих кооперативів та за умови відчуження за згодою інших членів кооперативу, з їх переважним правом купівлі.

Для уникнення описаної ситуації членові-правовласнику необхідно спочатку вийти з с/г переробного кооперативу, отримавши свій пай, а потім здійснювати відповідні операції з розпорядження

своїми правами. Така послідовність вбереже інтереси кооперативу та самого правовласника. Для забезпечення здійснення саме такого порядку варто обумовити відповідний обов'язок у ліцензійному договорі, що укладається при передачі паю.

Особливість майнових прав інтелектуальної власності, що складають пайовий внесок, та своєрідність організаційно-правових характеристик с/г переробного кооперативу породжують в сумі багато практичних питань, частину з яких було вище проаналізовано. Для полегшення практичного застосування, а також із метою популяризації таких операцій варто розробити *Примірний договір про передачу виключних майнових прав на об'єкт права інтелектуальної власності в якості паю до с/г переробного кооперативу* і *Примірний ліцензійний договір про передачу права користування об'єктом права інтелектуальної власності в якості паю до с/г переробного кооперативу*, що враховували б специфіку предмета та сприяли б недопущенню помилок та неточностей.

Договір купівлі-продажу. Як відомо, с/г переробний кооператив має право розпоряджатись своїм майном будь-яким не забороненим законом способом. Відчуження переробного підприємства або його частини може опосередковуватись укладанням договору купівлі-продажу, який матиме певні правові особливості, що обумовлюються специфікою с/г переробного кооперативу та його діяльності. Дослідниця правочинів із цілісним майновим комплексом С. В. Кривобок виділяє кілька істотних умов договору купівлі-продажу підприємства: предмет (вважаємо, що доречніше використовувати поняття об'єкта), строк, ціна, умови про введення покупця у сферу діяльності підприємства [139, с. 60]. Орієнтуючись на дану систему, можна виділити характерні особливості, притаманні таким договорам, що укладаються за участю с/г переробних кооперативів.

1) *Об'єктом договору* може бути: а) окреме майно, речі; б) структурна одиниця підприємства; в) підприємство в цілому. Диференціація об'єкта договору купівлі-продажу має першочергове значення, оскільки кожен із перелічених варіантів тягне за собою різні правові наслідки. Так, купівля-продаж окремих речей, які не об'єднані в єдиний комплекс за своїм призначенням та використанням, не утворює договору купівлі-продажу підприємства та регулюється загальним цивільним та господарським законодавством. У випадку, якщо функціональні зв'язки даних речей утворюють із них певну єдність, що може бути використана у виробничій діяльності відносно окремо від основного підприємства, можливим є укладення договору купівлі-продажу цеху, комбінату, технологічної лінії

тощо. Продаж усього підприємства с/г переробного кооперативу як цілісного майнового комплексу означає припинення здійснення таким кооперативом діяльності, передбаченої законом. Саме тому правильне визначення об'єкта договору є стратегічно важливим та першочерговим завданням.

2) *Строк передачі* переробного підприємства як цілісного майнового комплексу за договором купівлі-продажу повинен враховувати фактичний стан виробництва та встановлюватись у такий спосіб, щоб дотримувалось виконання зобов'язань, перш за все, перед членами кооперативу.

3) Якщо *ціну договору* розглядати як суму балансової вартості та клієнти, то слід відмітити такі особливості, пов'язані зі специфікою с/г переробних кооперативів. Так, необхідно враховувати, що с/г продукція, передана членами кооперативу на переробку, не є власністю кооперативу, якщо установчими документами та договором не встановлено інше. А також слід підкреслити те, що члени с/г переробного кооперативу є одночасно його клієнтами, тобто замовниками та одержувачами послуг. Відповідно до чинного законодавства інші особи не мають права обслуговуватись у с/г переробному кооперативі, що означає специфічну обмеженість напрацьованої клієнтської бази. Довільним може бути коло контрагентів та партнерів с/г переробного кооперативу, склад яких законодавство не регламентує.

4) У договорі за бажанням сторін можуть бути передбачені *умови про введення покупця у сферу діяльності підприємства*. Взагалі, при відчуженні переробного підприємства с/г кооперативом виникає соціальна проблема, суть якої полягає в тому, що держава, яка оголошує пріоритетність сільського господарства та розвитку кооперації, вкладає кошти, здійснює фінансову та матеріально-технічну підтримку с/г обслуговуючих кооперативів без гарантій щодо подальшого їх функціонування. Тобто після формування, становлення та зміцнення такого кооперативу можливим є продаж його підприємства комерційним структурам, далеким від кооперації. Звичайно, свобода договору та вибору контрагентів поширюється на с/г переробний кооператив повною мірою, проте одним із шляхів пом'якшення наслідків такої угоди є закріплення умови про обов'язкове продовження відповідної діяльності новим власником та заборону репрофілювання підприємства протягом встановленого договором строку. Також сторони договору купівлі-продажу переробного підприємства не позбавлені можливості досягати домовленості з будь-яких інших умов. Наприклад, може бути закріплене договірне положення про те, що члени коопера-

тиву мають право на пільгових умовах здійснювати переробку с/г продукції на проданому підприємстві. Тобто після переходу права власності на підприємство на підставі такого положення можуть укладатись договори підряду (або договори про переробку давальницької сировини, або договори про виконання робіт), за якими колишні члени с/г переробного кооперативу одержуватимуть послуги на більш сприятливих умовах (менша ціна, першочерговість виконання замовлення тощо). Дія такого положення в договорі купівлі-продажу може обмежуватись певним строком, а також поширюватись лише на с/г продукцію, що виготовлена безпосередньо в господарстві колишнього члена кооперативу, а не придбана ним у інших товаровиробників.

Договір оренди майна. С/г переробний кооператив, перебуваючи в статусі власника належного йому майна, має право розпоряджатись ним шляхом передачі в оренду. Як відомо, в результаті укладення договору оренди фактичне володіння та користування майном здійснює орендар, що означає тимчасове припинення виконання с/г переробним кооперативом покладених на нього законом обов'язків по переробці с/г продукції своїх членів. Слід відрізнити передачу майна (майнового комплексу) в оренду та обслуговування осіб, що не є членами кооперативу. Якщо перший варіант є способом розпорядження власністю, то другий має характерні ознаки договору підряду або договору про виконання робіт. Також у першому випадку власник на певний час передає своє майно орендарю, у другому випадку такого переходу не відбувається. І, нарешті, якщо передача в оренду дозволена законом, то надання послуг іншим особам, окрім членів с/г кооперативу, прямо заборонено.

Правомочності власника дозволяють с/г переробному кооперативу за згодою з орендарем визначати об'єкт договору оренди. При цьому доречно використовувати аналогію із диференціацією об'єкта договору купівлі-продажу, що розглянута вище. У своєму дослідженні ми зупинимось на правових особливостях, що характерні для договорів оренди, за якими передається підприємство як цілісний майновий комплекс або його функціонально відокремлена частина.

Передача в оренду переробного підприємства як *цілісного майнового комплексу*, на нашу думку, позбавляє такий кооператив можливості безпосередньо виконувати покладені на нього функції та вести передбачену в установчих документах діяльність, проте одночасно дозволяє не припиняти функціонування підприємства у кризових ситуаціях (наприклад, у випадку низького врожаю або повної його відсутності; хвороби с/г тварин, що впливає на їхню

продуктивність, а також безпечність і якість отриманої продукції тощо). Саме тому, на нашу думку, такий договір може мати місце, але за умови дотримання деяких обмежень: строкових та причинних. Вважаємо, що це питання слід врегулювати нормативно та сформулювати таким чином: *«С/г переробний кооператив має право передавати в оренду переробне підприємство як цілісний майновий комплекс строком не більше ніж на один рік. Продовження договору оренди можливе за умови наявності об'єктивних обставин, але не більше ніж на такий самий строк»*.

У випадку передачі в оренду частини виробничих потужностей підприємства за кооперативом залишаються певні структурні одиниці, за допомогою яких може продовжуватись обслуговування членів кооперативу. При цьому важливо, що на частині, яка передана в оренду, може вестись діяльність по переробці с/г продукції будь-яких товаровиробників, тобто на орендаря не поширюється правило щодо обмеженого кола клієнтів. У зв'язку з цим актуальним є питання щодо співвідношення частин переробного підприємства: зданої в оренду та залишеної в користуванні кооперативу. Відсутність нормативних вказівок щодо встановлення граничних величин оптимального співвідношення може призвести до ситуації, коли с/г переробний кооператив, передавши лівову частку підприємства в оренду, надає послуги членам лише формально та отримує дохід у вигляді орендної плати, що розподіляється між членами. Тобто це один із шляхів комерціалізації с/г переробного кооперативу.

Розглянемо іншу модифікацію, яка є більш прийнятною. Відповідно до законодавства орендна плата може бути в грошовій, натуральній та відробітковій формі. Якщо в попередній схемі передбачити орендну плату у відробітковому варіанті, що означає надання послуг з переробки с/г сировини, отримаємо наступну модель. Члени кооперативу зможуть продовжувати безоплатно переробляти с/г продукцію на своєму підприємстві, частково переданому в оренду. Зі свого боку, орендар, не будучи кооперативною організацією, має можливість приймати сировину на переробку також і від інших господарств, які не є членами кооперативу-орендадавця. За бажанням кола можна замкнути, обравши орендарем частки підприємства не сторонню особу, а члена цього кооперативу або асоційованого члена. Така конструкція дає змогу кооперативу, по-перше, вести фактичну підприємницьку діяльність, не порушуючи при цьому закон; по-друге, максимально завантажити виробничі потужності підприємства, за необхідності оминаючи законодавчу заборону надання послуг не членам.

Інвестиційний договір. Однією з перспективних договірних форм, що використовуються при створенні та розвитку матеріальної та інтелектуальної бази діяльності с/г переробного кооперативу, слід виділити інвестиційну угоду. Взагалі, інвестиційний договір є узагальненим поняттям, що знаходить свої конкретні прояви в передбачених законодавством господарських договорах (лізингу, комерційної концесії тощо). Саме тому при укладенні інвестиційного договору з такими рисами слід дотримуватись, насамперед, вимог законодавства, що регулюють даний різновид договору. При цьому В. В. Кафарський вважає, що підставою виокремлення інвестиційного договору в окремий договірний вид є інвестиційна мета, яка охоплює реалізацію інвестиційного проекту та визначає спрямованість договірного зобов'язання [115, с. 7]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність» *«інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект»* [248].

Особливості правового регулювання інвестиційної діяльності в сільському господарстві полягають в такому: а) одним із суб'єктів має бути виробник с/г продукції; б) об'єктом правовідносин є виробництво с/г продукції або постачання сільському господарству матеріально-технічних засобів; в) необхідність врахування ризиків, притаманних с/г виробництву; г) необхідність додержання правил зберігання, транспортування, використання і реалізації с/г продукції [5, с. 485].

Закон України «Про інвестиційну діяльність» закріплює широке коло суб'єктів, що можуть бути інвесторами: громадяни; недержавні підприємства, господарські асоціації, спілки і товариства, а також громадські й релігійні організації, інші юридичні особи, засновані на колективній власності; держава; органи місцевого самоврядування; іноземні громадяни, юридичні особи та держави. Кожен суб'єкт має особливості правового становища, що впливають на укладення ним інвестиційних договорів. При цьому законодавство України максимально широко окреслює можливі форми здійснення інвестицій. Питання в тому, з якою метою дані інвестиції можуть здійснюватись іноземними та вітчизняними інвесторами. У зв'язку з тим, що в ч. 1 ст. 9 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» зазначено, що *«с/г обслуговуючі кооперативи здійснюють обслуговування своїх членів — виробників с/г продукції, не маючи на меті одержання прибутку, і є неприбутковими організаціями»* [263], єдиною метою інвестора, що є членом с/г переробного

кооперативу, може бути досягнення соціального ефекту. Крім цього, на нього лягають обов'язки, передбачені законодавством для будь-якого члена обслуговуючого кооперативу, наприклад, наявність статусу с/г товаровиробника та вимога господарської участі в діяльності кооперативу.

Поняття соціального ефекту інвестицій не визначене на рівні закону, тому залишається дискусійним та неоднозначним. С. В. Маркова тлумачить дане поняття таким чином: якщо результати від інвестицій отримує не тільки суб'єкт інвестиційної діяльності, а й суспільство — це і є соціальний ефект інвестицій [163, с. 34]. Г. В. Виноградова підходить до аналізу цього поняття з іншого боку і вважає, що суспільний корисний ефект досягається не з огляду на те, що він є метою інвестування, а внаслідок досягнення мети інвестиційної діяльності — отримання прибутку. У цьому значенні соціальний ефект проявляється у створенні робочих місць, підвищенні ефективності виробництва, розбудові необхідної інфраструктури, збільшенні надходжень до державного бюджету тощо [34, с. 69]. Професор Ю. С. Шемшученко теж дотримується позиції, що інвестиції — це не безкоштовна допомога, не позика, а цінності, які вкладаються з метою одержання прибутку [366, с. 4].

На наш погляд, жорстке розмежування одержання прибутку та досягнення соціального ефекту є штучним та повинно бути усунуте з вітчизняного законодавства. У с/г переробному кооперативі соціальний ефект інвестицій органічно пов'язаний з економічною зацікавленістю інвестора та безпосередньо від неї залежить. Саме тому, опираючись на чинне законодавство, слід популяризувати альтернативний спосіб інвестування шляхом участі в с/г переробному кооперативі осіб у якості асоційованих членів, що відкриває додаткові можливості, не обтяжуючи інвесторів. По-перше, немає законодавчого припису щодо роду діяльності асоційованих членів; по-друге, асоційовані члени не мають господарських обов'язків перед кооперативом; по-третє, метою асоційованих членів може бути одержання прибутку у вигляді виплат на паї.

До другої групи договорів відносяться усі договори, що опосередковують та забезпечують процес виробництва с/г продукції переробним кооперативом. Значну частину питань, пов'язаних із цим, було детально розглянуто в підрозділі 3.1. Тому наразі слід зупинитись лише на тій договірній конструкції, що не була нами досліджена.

Договір контракції. Офіційне визначення договору контракції надається двома кодифікованими актами, які мають між собою в даному питанні деякі неузгодженості. Так, ЦК України пропонує

в ч. 1 ст. 713 таке легальне визначення: *«За договором контрактації сільськогосподарської продукції виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується виробити визначену договором сільськогосподарську продукцію і передати її у власність заготівельникові (контрактанту) або визначеному ним одержувачеві, а заготівельник зобов'язується прийняти цю продукцію та оплатити її за встановленими цінами відповідно до умов договору»* [349]. ГК України розуміє договір контрактації дещо звужено, що впливає із положень ч. 1 ст. 272: *«Державна закупка сільськогосподарської продукції здійснюється за договорами контрактації, які укладаються на основі державних замовлень на поставку державі сільськогосподарської продукції»* [57]. Вважаємо, що слід погодитись із думкою професора В. М. Єрмоленка, що до законодавчого врегулювання зазначених положень ГК України застосовуватиметься лише у сфері регулювання державної закупівлі с/г продукції; в інших випадках за участю широкого кола суб'єктів господарювання необхідно керуватись вимогами ЦК України [212, с. 150].

Отже, контрактантом по договору можуть виступати як держава в особі уповноважених органів та розпорядників державних коштів, так і особи приватного права. Необхідно відмітити, що така можливість є еволюційним надбанням договору контрактації, оскільки в радянський період такого суб'єкта як приватна особа в ролі контрактанта не передбачалось. Поява нового гравця є суттєвою зміною усталених правил. Приватні особи більш гнучкі, вони можуть запропонувати більше можливостей та варіацій, що, безсумнівно, йде на користь сільському господарству України. Проте їхній інтерес як контрактантів необхідно не лише частково задовольняти, його потрібно активно стимулювати, зокрема, шляхом усунення зайвих бар'єрів, які є пережитками попередніх історичних періодів. Одним із можливих шляхів розширення вузьких рамок договору контрактації є законодавчий перегляд кола суб'єктів, що можуть бути контрагентами по даному договору. За сучасним законодавством друга сторона договору контрактації називається виробником с/г продукції. Легальне тлумачення цього поняття, як вже зазначалось нами вище, міститься в ч. 1 ст. 1 Закону України *«Про сільськогосподарський перепис»* [262].

Зрозуміло, що норма Закону, яка обмежує коло суб'єктів контрактації лише безпосередніми виробниками с/г продукції, направлена на усунення посередницьких, непродуктивних структур, що заповнили аграрний ринок, і має на меті підтримку вітчизняних с/г виробників. Уважний аналіз вказує на те, що с/г кооперація має ті самі цілі. С/г переробний кооператив є, насамперед,

об'єднанням, як правило, дрібних с/г товаровиробників, які самостійно не лише не зможуть виконати вигідний договір контрактації, але й виживають з труднощами. Укладення договору контрактації із с/г переробним кооперативом є доцільним, адже:

- по-перше, дає змогу залучити набагато більшу кількість господарств до виробництва та забезпечити їм гарантований збут продукції задовго до її отримання;

- по-друге, метою діяльності с/г переробного кооперативу не є комерційна нажива — він є неприбутковою організацією. Це тим самим задовольняє вимоги щодо відсутності спекулятивних механізмів при виконанні договору контрактації;

- по-третє, с/г переробний кооператив і сам виступає виробником с/г продукції другого рівня — продукції переробки. Цією виробничою характеристикою він відрізняється від інших обслуговуючих кооперативів, що такої властивості не мають.

Надання переваги саме укладенню договору контрактації, а не стандартних договорів купівлі-продажу чи поставки, має свою слушну аргументацію. Договір контрактації є спеціалізованим щодо такої непростой сфери виробництва, як сільське господарство, саме тому цей договір враховує особливості, що впливають із сезонності, ризикованості виробництва, його довготривалості тощо. Також, як зазначає В. С. Кайдашов, договір контрактації с/г продукції має всі передумови для того, щоб стати засобом формалізації правовідносин щодо комплексного впливу на її безпечність та якість [109, с. 14]. Договір контрактації є зручною правовою конструкцією для контрактанта з таких причин: а) дає змогу заздалегідь обрати виробника та укласти з ним відповідний договір; б) дозволяє «замовити» необхідну продукцію: потрібної кількості, якості, асортименту, пропорцій тощо, а у зв'язку з цим контрактант не залежатиме від перепетій ринку в сезон продажу с/г продукції; в) надає можливість обумовити всі деталі, що мають значення для контрактанта: використання конкретних сортів рослин чи порід тварин; екологічні вимоги до продукції; особливості обробки; необхідність фасування тощо. Ці та інші переваги договору контрактації роблять його все більш актуальним у нинішніх умовах, що потребують стабільних, довготривалих економічних зв'язків та захищеності суб'єктів ринку.

Реформування договору контрактації лише щодо кола суб'єктів буде половинчастим та неефективним. Щоб уникнути логічних суперечностей, необхідно одночасно врегулювати питання об'єкта договору контрактації. Навколо цієї проблеми давно точаться наукові дискусії. Так, І. В. Апопій [9, с. 78], О. Близнюк [24, с. 107],

Я. О. Самсонова [289, с. 135] та деякі інші науковці вважають, що за договором контрактації продажу підлягає с/г продукція у вигляді сировини або після первинної обробки. Перероблена с/г продукція не може бути, на їхню думку, об'єктом договору контрактації. Натомість З. І. Носова переконана, що факт реалізації с/г продукції, яка піддавалась переробці (мова йде про переробку безпосереднім виробником вирощеної ним продукції), є додатковим видом діяльності відносно виробництва с/г продукції і повністю залежить від нього, не усуває специфіку с/г виробництва та його суб'єктів та не повинен позбавляти їх переваг, що надаються нормативною конструкцією договору контрактації [187, с. 24]. Деякі представники радянської аграрної науки також вважали, що в окремих випадках допускається контрактація переробленої продукції [168, с. 152].

Як уже було проаналізовано вище в підрозділі 1.3, законодавство не вносить ясності в питання визначення с/г продукції. Необхідно визнати, що ситуація вимагає законодавчого втручання та вирішення. На наш погляд, об'єктом договору контрактації повинні бути як с/г сировина, так і продукти її переробки, одержані або безпосередньо виробниками цієї сировини, або с/г переробними кооперативами. Причому с/г продукція, перероблена кооперативом, матиме більший попит, ніж перероблена в індивідуальних господарствах. Це пояснюється тим, що кооператив як об'єднання має більше можливостей для розвитку потужностей, вдосконалення виробництва, підвищення якості продукції, розширення асортименту тощо. У той же час слід підкреслити, що кооперативи нерозривно пов'язані з безпосередніми виробниками с/г сировини та є їхнім органічним продовженням.

Крім того, закріплення переробленої с/г продукції як можливого об'єкта договору контрактації додатково зацікавить потенційних контрактантів, які можуть отримувати за цим договором, користуючись його перевагами, продукцію одразу в необхідному їм вигляді. Це дозволяє не залучати додаткових контрагентів, які займались би переробкою сировини, що, у свою чергу, зменшує витрати контрактанта. Наприклад, кондитерська фабрика може на пряму замовляти у с/г переробного кооперативу необхідні їй продукти (масло, сметану тощо), в обхід зайвих посередників.

Також не можна оминати увагою той факт, що реалізація переробленої продукції дає її виробникам вищий дохід, ніж продаж сировини.

Отже, еволюція договору контрактації не повинна зупинятись, адже не можна допускати консервації застарілих положень. обмеження, накладені сучасним законодавством на суб'єктний та

об'єктний склад договору контракції, повинні бути переглянуті з метою усунення формалістичного та позитивістського підходів до таких правовідносин. Законодавчий дозвіл с/г переробним кооперативам бути суб'єктами договору контракції нарівні з первинними виробниками с/г продукції суттєво розширить рамки правового регулювання, не забуваючи при цьому про основну мету цього договору, його глибинну суть — підтримку та захист с/г товаровиробників. Логічним продовженням буде законодавче закріплення розширеного тлумачення об'єкта договору контракції — с/г продукції, як сировини та продукції її переробки, що здійснена або господарством-виробником самостійно, або с/г переробним кооперативом.

У рамках *третьої групи договорів* за участю с/г переробних кооперативів увагу буде акцентовано на правових особливостях двох договірних форм, що опосередковують реалізацію с/г продукції.

Договір поставки. У результаті аналізу чинного законодавства проглядаються певні особливості укладення договору поставки за участі с/г переробних кооперативів. Так, відповідно до визначення, що надається в ч. 1 ст. 712 ЦК України, продавець (постачальник) є спеціальним суб'єктом та повинен здійснювати підприємницьку діяльність. Як вже неодноразово зазначалося, підприємницька діяльність провадиться з метою одержання прибутку, а с/г переробні кооперативи відповідно до діючого законодавства є непідприємницькими організаціями. Отже, у договорі поставки с/г переробний кооператив може бути лише покупцем, який отримує «товар у власність для використання в цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім або іншим подібним використанням» [349].

Якщо в ЦК України висловлена досить категорична позиція щодо означеного питання, то в ГК України обмеження відносно непідприємницького статусу продавця (постачальника) не передбачено. Так, у ч. 1 ст. 265 ГК України надано широке визначення договору поставки, що практично збігається з дефініцією договору купівлі-продажу. Зате в ч. 3 ст. 265 ГК України закріплено, що сторонами договору поставки можуть бути суб'єкти господарювання (господарські організації та фізичні особи — підприємці). Імперативного припису щодо спеціального статусу постачальника ГК України не містить.

Опираючись на загальнотеоретичний принцип «спеціальний закон витісняє загальний», вважаємо, що с/г переробні кооперативи мають право виступати в договорах поставки як на стороні постачальника, так і на стороні покупця, зберігаючи свій непідприємницький статус. На практиці доцільність такого підходу очевидна,

оскільки господарський обіг потребує більш гнучкого регулювання, а с/г переробні кооперативи не повинні дискримінуватись у будь-якій формі відносно інших суб'єктів господарювання.

Договір комісії. Одним із договорів, що опосередковують реалізацію с/г продукції за участю с/г переробних кооперативів, є договір комісії. Відповідно до ст. 1011 ЦК України за договором комісії одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за плату вчинити один або кілька правочинів від свого імені, але за рахунок комітента. Виходячи з положень ч. 2 ст. 9 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», власниками с/г продукції, яка переробляється таким кооперативом, є його члени. Проте формулювання статті не досить однозначне. Так, кожен член кооперативу має право власності на продукцію, яка ним вироблена та передана кооперативу на переробку. Однак у результаті технологічного процесу переробки з'являється нова річ, і право власності на неї юридично не визначено. Це питання може і повинно регулюватися на локальному рівні в правилах внутрішньогосподарської діяльності та угодах про господарську участь. Відштовхуючись від суті с/г переробного кооперативу, який має за основну мету надання послуг з переробки своїм членам — самостійним с/г товаровиробникам, можна припустити, що право власності на перероблену продукцію залишається за членом, який виробив сировину.

З іншого боку, аналізований припис Закону можна розуміти інакше: члени кооперативу, передаючи продукцію на переробку й виконуючи свій обов'язок господарської участі в діяльності кооперативу, втрачають право приватної власності на дане майно та отримують право колективної власності на всю продукцію, яка переробляється кооперативом. Така позиція не позбавлена правових підстав, адже ГК України називає кооперативи підприємствами колективної власності.

Якщо розуміти припис Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» згідно з першим варіантом, то члени кооперативу, будучи первинними с/г товаровиробниками та власниками переробленої продукції, можуть укладати договори комісії із власним кооперативом щодо продажу ним цієї продукції. Правове становище с/г переробного кооперативу, що ґрунтується на його некомерційному статусі, не вступає в конфлікт із обов'язковим здійсненням комісійної плати, адже відповідно до п. 2 ч. 4 ст. 9 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» *«надходження, одержані с/г обслуговуючим кооперативом від збуту (продажу) с/г продукції за дорученням членів цього кооперативу, не є його доходами»* [263].

Вивчаючи *четверту групу договорів* за участю с/г переробних кооперативів, а саме договорів про надання послуг, ми зупинимося на дослідженні правових особливостей укладення договору страхування та підписання аграрних розписок.

Договір страхування. Повноцінне дослідження договірних правовідносин с/г переробних кооперативів неможливо провести без аналізу особливостей укладення договорів страхування. Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» у п. 8 ч. 1 ст. 1 надається визначення поняття с/г товаровиробника — *«юридична особа незалежно від організаційно-правової форми, яка займається виробництвом сільськогосподарської продукції та/або розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах та її переробкою на власних чи орендованих потужностях, у тому числі з власновиробленої сировини на давальницьких умовах, та здійснює операції з її постачання»* [255]. Простий аналіз процитованої дефініції виявляє особливість її побудови, а саме: вона складається з частин, що поєднуються між собою логічною часткою «та», що вказує на обов'язковість наявності кожної складової для відповідності визначенню. Тобто, щоб бути с/г товаровиробником у буквальному розумінні вказаного Закону, юридична особа повинна одночасно здійснювати: а) виробництво с/г продукції (розведення, вирощування, вилов); б) переробку; в) постачання. Якщо продовжити аналіз виходячи з вищенаведеного, то с/г переробний кооператив може бути віднесений до с/г товаровиробників за Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», адже проблемним може видатися лише перший пункт визначення, який вказує на ознаку виробництва с/г продукції. Однак поняття с/г продукції в цьому Законі використано в широкому розумінні, тобто як продукції, зазначеної у групах 01–24 УКТЗЕД, що, як відомо, охоплюють і продукти переробки с/г сировини. Отже, с/г переробний кооператив може бути визнаний с/г товаровиробником за Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». Проте такий висновок не надає практичних результатів у вигляді можливості використання с/г переробним кооперативом державної підтримки в питанні страхування с/г продукції. Це пояснюється тим, що в ст. 5 Закону досить обмежено та чітко визначено предмет договору страхування с/г продукції з державною підтримкою, і ним є *«майнові інтереси страхувальника, пов'язані з його страховими ризиками щодо вирощеної, відгодованої, виловленої, зібраної, виготовленої первинної (без вторинної обробки та переробки) сільськогоспо-*

дарської продукції (товарів), зазначеної у групах 1–24 УКТ ЗЕД згідно із Законом України «Про Митний тариф України», а саме щодо: урожаю с/г культур; урожаю багаторічних насаджень; с/г тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції» [255]. Тобто об'єктом договору страхування с/г продукції з державною підтримкою можуть бути лише урожай чи тварини, що категорично виключає продукти переробки. Оскільки речових прав на таке майно своїх членів с/г переробний кооператив закономірно не має, він не може виступати суб'єктом договору страхування с/г продукції з державною підтримкою.

Аграрні розписки. Потреба в особливому пільговому кредитуванні аграрного сектора економіки не викликає сумнівів. При цьому існує необхідність у широкій палітрі можливих засобів та варіантів такого кредитування з метою задоволення потреб різних суб'єктів аграрного бізнесу. Законодавець запропонував новий для вітчизняної правової системи механізм кредитування сільського господарства, що першочергово спрямований на використання малими та середніми товаровиробниками. Законом України «Про аграрні розписки» детально не врегульовано суб'єктивні особливості відносин, що виникають під час оформлення, видачі, обігу та виконання аграрних розписок. Такий підхід частково виправдовується наявністю у правовій системі України цілого ряду диференційованих законів, що регламентують специфіку різних суб'єктів аграрного права (наприклад, закони України «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про фермерське господарство» тощо). Однак активне запровадження механізму аграрної розписки в життя потребує аналізу співвідношення такого фінансового інструменту з правовим становищем с/г переробних кооперативів, які є неприбутковими організаціями виробничого характеру та мають досить виразні особливості.

Так, відповідно до ст. 1 Закону аграрна розписка — це товаророзпорядчий документ, що фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку с/г продукції або сплатити грошові кошти на визначених в аграрній розписці умовах [213]. Глибокі дослідження правової природи даного правочину ще попереду, однак на сучасному етапі ставлення до аграрних розписок в науковій літературі неоднозначне. Поряд з оптимістичними поглядами виказується стримана критика та навіть відверте засудження. Так, М. В. Гребенюк вважає аграрні розписки «реальною фінансовою підтримкою вітчизняних с/г товаровиробників», а також засобом активізації розвитку профілюючих галузей сільського

господарства та гарантування продовольчої безпеки держави [61]. На противагу йому В. Ф. Жаренко висловлює думку, що «закон запрацює недостатньо ефективно у зв'язку з серйозним підняттям ним у порівнянні із іншими нормами цивільного та господарського права ... відповідальності с/г товаровиробника за зобов'язаннями» [85, с. 87]. Натомість С. Ф. Домбровський і Л. С. Тарасенко прямо вважають Закон України «Про аграрні розписки» недосконалим та однобічним, у зв'язку з чим характеризують його як загрозливий для с/г товаровиробників [77, с. 321–322]. Однак, незважаючи на окреслений плюралізм наукових поглядів на правове регулювання аграрних розписок, даний Закон прийнятий та є чинним, що означає необхідність його подальшого всебічного аналізу. У своєму дослідженні ми зупинимось на встановленні правової можливості с/г переробного кооперативу виступати суб'єктом за аграрною розпискою.

Вивчення вимог законів України «Про сільськогосподарську кооперацію» та «Про аграрні розписки» вказує на *неможливість с/г переробного кооперативу видавати аграрні розписки*, тобто виступати боржником. Такий висновок підтверджується комплексом аргументів.

1) Аграрні розписки можуть видаватися особами, які мають право власності на земельну ділянку с/г призначення або право користування такою земельною ділянкою на законних підставах для здійснення виробництва с/г продукції (ч. 2 ст. 2 Закону України «Про аграрні розписки»). С/г переробні кооперативи можуть мати у власності та користуванні такі земельні ділянки, однак вони не ведуть на них виробництво с/г продукції як первинні виробники. Земельні ділянки використовуються переробними кооперативами як просторово-операційний базис, а не засіб виробництва.

2) Предметом застави за аграрною розпискою може бути виключно майбутній врожай с/г продукції (ч. 1 ст. 7 Закону України «Про аграрні розписки»). Оскільки с/г переробні кооперативи не ведуть діяльність по вирощуванню с/г продукції, то майбутнього врожаю в них принципово не може бути. При цьому важливо підкреслити, що с/г переробний кооператив за загальним правилом не має права власності на продукцію, що вирощена в господарствах його членів.

3) С/г продукція розуміється Законом України «Про аграрні розписки» звужено: як продукція, перелік якої визначений у групах 01–14 розділів I та II УКТЗЕД згідно із Законом України «Про Митний тариф». Вказані групи охоплюють значно менше потенційних продуктів, що можуть бути вироблені с/г переробним ко-

оперативом (порівняно з іншими визначеннями с/г продукції, до якої відносять товари 01–24 групи УКТЗЕД).

Однак *с/г переробний кооператив може виступати кредитором за аграрною розпискою*, що обґрунтовується такими доводами.

1) Відповідно до ст. 1 Закону України «Про аграрні розписки» кредитором може бути юридична особа, яка «надає грошові кошти, поставляє товари, виконує роботи» [213], при цьому положення даної статті не містять інших кваліфікуючих ознак, таких як: комерційний чи некомерційний статус даної юридичної особи, мета та вид її статутної діяльності, країна походження, організаційно-правова форма тощо. Це означає, що законодавець максимально розширив коло потенційних кредиторів за аграрними розписками, включивши до нього будь-яких юридичних осіб, які бажають та можуть надати фінансові кошти, товари чи послуги боржникові. Зокрема, кредитором може бути й с/г переробний кооператив.

2) Безпосередні дії кредитора за аграрною розпискою полягають в одному з альтернативних варіантів: надання грошових коштів, послуг, поставці товарів чи виконанні робіт. Однак с/г переробний кооператив не володіє правовою можливістю виконати всі дані варіанти. По-перше, с/г переробний кооператив обмежений положеннями ст. 9 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», яка забороняє надання послуг особам, що не є членами кооперативу. По-друге, переробка с/г сировини, яка надається членами кооперативу, по своїй правовій суті є не послугою, а роботою, оскільки присутній матеріальний результат даної дії, що не споживається в процесі виконання цієї роботи. Отже, фактично виконання робіт на замовлення третіх осіб за аграрною розпискою є протиправним для с/г переробного кооперативу. Вказані аргументи дозволяють зробити висновок про існування правового бар'єру для одержання аграрної розписки с/г переробним кооперативом від третіх осіб у випадку необхідності виконання ним робіт або надання послуг третім особам — не членам кооперативу.

Щодо інших можливих варіантів дій кредитора — надання грошей чи поставка товарів третім особам, які не є членами кооперативу, — немає законодавчих перепон для їх здійснення с/г переробним кооперативом.

3) Законом аграрні розписки класифіковані на два види: фінансові та товарні — відповідно до виду зобов'язання. За товарною аграрною розпискою боржник зобов'язується поставити узгоджену с/г продукцію, а за фінансовою — сплатити грошову суму. Вважаємо, що с/г переробний кооператив має право одержувати будь-який із даних видів аграрних розписок, у зв'язку з наступним. Відповід-

но до ч. 3 ст. 9 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» с/г обслуговуючий кооператив може мати у власності майно, відокремлене від власності його членів. Тобто одержані с/г продукція (за товарною аграрною розпискою) чи грошові кошти (за фінансовою аграрною розпискою) належатимуть с/г переробному кооперативу як юридичній особі та формуватимуть її дохід. Згідно з ч. 4 ст. 9 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» дохід обслуговуючого кооперативу може формуватися за рахунок: оплати членами наданих послуг; пасивних доходів; державної допомоги; інших не заборонених законом надходжень. Імперативної норми, що забороняла би вказані операції с/г переробного кооперативу з отримання грошей чи с/г продукції за аграрними розписками, наразі не передбачено. Такий самий механізм аргументації можна застосувати й у випадку одержання у власність с/г переробним кооперативом застави — урожаю с/г продукції. Слід відмітити перспективність запровадження такого механізму, адже за Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» обслуговуючі кооперативи обмежені у своїй клієнтській базі лише власними членами. Це означає, що сировинна основа діяльності теж досить обмежена, а значить ефективність і рентабельність діяльності переробного кооперативу може опинитись під загрозою у випадку нестачі власної с/г продукції членів. Правовий механізм одержання с/г продукції від третіх осіб у власність самого переробного кооперативу може допомогти усунути правові обмеження щодо надання послуг іншим особам, адже послуги в такому випадку не надаються, а сировина отримана.

4) Законом України «Про аграрні розписки» передбачена можливість передачі прав за аграрною розпискою іншому кредитору. У такому випадку цікавим є питання можливості передачі прав за товарною аграрною розпискою від члена до с/г переробного кооперативу в рахунок виконання членом власних зобов'язань за угодою про господарську участь. За певних обставин це могло би бути зручно. Наприклад, за умови нестачі власної с/г продукції член кооперативу, який одержав товарну аграрну розписку від третьої особи, міг би використати свої права для виконання господарських зобов'язань перед переробним кооперативом. Однак така схема має суттєвий недолік: с/г сировина, що надається на переробку від імені члена кооперативу, буде вироблена не в його господарстві, що прямо суперечить ч. 2 ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Отже, можна зробити проміжний висновок щодо можливості одержання аграрних розписок с/г переробними кооперативами як

кредиторами. При цьому боржниками можуть виступати як члени цього кооперативу, так і інші особи, але з певними застереженнями. Цікавий комплекс відносин виникає у першому випадку, тобто при видачі членами аграрної розписки своєму переробному кооперативу. Відомо, що с/г переробний кооператив із його членами пов'язують особливі членські правовідносини, що передбачають ряд прав та обов'язків обох сторін. Так, член кооперативу на основі статуту, правил внутрішньогосподарської діяльності та угоди про господарську участь зобов'язується надавати на переробку певну кількість визначеної с/г сировини власного виробництва. У свою чергу, с/г переробний кооператив здійснює необхідні дії з переробки наданої с/г сировини без набуття права власності на неї. На дану схему членських правовідносин накладається схема дії аграрної розписки. С/г переробний кооператив надає грошову суму, послуги чи виконує роботу для свого члена, який зобов'язується здійснити поставку с/г продукції або сплатити грошові кошти на визначених умовах (через певний час).

На наш погляд, ці правові площини — членська та договірна — не повинні перетинатись. Членські зобов'язання перед с/г переробним кооперативом регламентовані в угоді про господарську участь та локальних нормативно-правових актах. У випадку виникнення необхідності відстрочення оплати за переробку така можливість розглядається шляхом внесення відповідних змін до угоди про господарську участь або укладення додаткової угоди.

При цьому член кооперативу може видати аграрну розписку своєму с/г переробному кооперативу у випадку виникнення потреби, наприклад, в екстреному кредитуванні, позиці тощо. Такі правовідносини знаходяться поза межами членських зобов'язань. Тобто с/г переробний кооператив, виступаючи кредитором за аграрною розпискою, одночасно має право вимагати від свого члена належного виконання угоди про господарську участь.

Отже, організаційна та виробнича діяльність с/г переробних кооперативів у більшості випадків здійснюється шляхом укладання відповідних договорів, що вказує на необхідність дослідження специфіки, яка притаманна таким угодам.

3.3. Правові засади взаємодії переробних кооперативів з іншими видами сільськогосподарських кооперативів

Сільськогосподарська переробна кооперація уособлює досить складний різновид кооперативних відносин. Це пояснює той факт, що переробні кооперативи засновуються переважно на базі певної кооперативної організації, незважаючи на наявність чи відсутність формального правонаступництва між ними. С/г переробний кооператив як суб'єкт, що вимагає значних стартових матеріально-технічних вкладень та наявності ґрунтового кооперативного досвіду, часто опирається на попереднє чи паралельне існування інших видів кооперації — постачальницької, заготівельно-збутової, сервісної тощо. Саме тому актуальним завданням є дослідження основних засад та специфічних особливостей діяльності інших видів с/г обслуговуючої кооперації в Україні.

Постачальницькі кооперативи. Відповідно до ч. 4 ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» постачальницькі с/г обслуговуючі кооперативи утворюються з метою закупівлі та постачання членам таких кооперативів засобів виробництва, матеріально-технічних ресурсів, необхідних для виробництва с/г продукції та продуктів її переробки, виготовлення сировини, матеріалів та постачання їх членам кооперативу.

Постачальницькі кооперативи виступають обов'язковим елементом системи с/г обслуговуючої кооперації, оскільки забезпечують своїх членів необхідними товарами, наприклад, засобами виробництва, добривами, вапняковими матеріалами, кормами, нафтопродуктами, обладнанням, запасними частинами, пестицидами, а також будь-якими іншими товарами, що необхідні для виробництва с/г продукції, проводять тестування якості продукції, організовують поставки насіння, молодняка худоби та птиці. Постачальницькі кооперативи є одними з найбільш поширених у світовій практиці кооперативного руху, що пояснюється відносною простотою, доступністю та ефективністю їхньої діяльності. Наприклад, на долю кооперативів припадає 30 % усіх операцій з постачання американських фермерів [347], а «в Норвегії на постачальницькі кооперативи припадає 60 % поставок засобів виробництва селянам, із них мінеральних добрив — 45–65 %, кормів — 50–65 %, с/г техніки — 25 %» [285, с. 93–94].

За характерним механізмом своєї діяльності с/г постачальницький кооператив дуже близький із класичним споживчим товариством, але сфера його діяльності та суб'єктний склад обмежені. Фактично, традиційний постачальницький кооператив

можна назвати окремим випадком споживчої кооперативної організації.

Постачальницький кооператив закуповує необхідні товари відповідно до членських заявок, як це передбачено у Примірних правилах внутрішньогосподарської діяльності с/г обслуговуючого кооперативу, затверджених наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 30 жовтня 2013 року № 643 (далі — Примірні правила). Однак ми вважаємо, що постачальницький кооператив може наділятися правом купувати певну продукцію без відповідного попереднього замовлення, за рішенням уповноваженого органу чи посадової особи, але при цьому жоден із членів кооперативу не може бути змушений придбати цей товар поза власним бажанням.

Взагалі, правове регулювання організації постачальницької діяльності відповідного кооперативу не відрізняється прозорістю та чіткістю, у зв'язку з чим вирішення багатьох питань залишаються на розсуд самого кооперативу та підлягають регламентації на локальному рівні. Відповідно до Примірних правил при вступі до кооперативу укладається договір про господарську участь, на підставі якого член кооперативу оформлює заявки, тобто замовляє потрібні йому товари. За логікою господарського обороту постачальницький кооператив у результаті укладання договору купівлі-продажу з третіми особами стає власником даного замовленого майна. Наступним кроком є передача цього майна замовнику, і вже на даному етапі постає питання документального оформлення відповідного переходу. Так як це питання імперативно не врегульовано, вважаємо, що до вирішення слід підійти диференційовано. З одного боку, якщо майно індивідуально визначене, підлягає державній реєстрації та/або має високу вартість (наприклад, с/г техніка), то кооперативу доцільно не набувати право власності на це майно, а виступити посередником між продавцем та членом кооперативу, який є покупцем. Це пояснюється тим, що подібні операції проводяться, як правило, штучно, а не масово; крім того кожен перехід права власності на таке майно може супроводжуватися додатковими витратами, які нівелюють вигоду від кооперативного постачання. З іншого боку, якщо майно, яке планується поставити членам кооперативу, має родові ознаки, постачається на регулярній основі, має порівняно невисоку вартість та/або замовляється групою членів — тоді має сенс постачальницькому кооперативу набути право власності на це майно, щоб потім передати його членам на основі укладених із ними угод про господарську участь та з обов'язковим підписанням актів прийму-передачі.

Оплата за отриманий товар проводиться одноразово або розподіляється на кілька етапів. Відповідно до п. 2.4 Примірних правил член кооперативу зобов'язується придбати матеріально-технічні засоби відповідно до поданої ним заявки та повністю за них розрахуватися, крім випадку надання послуги в кредит. Однак до цього положення виникають деякі питання. По-перше, не врегульованим залишився випадок неналежного виконання кооперативом послуги у вигляді придбання ним товару неналежної якості. Вважаємо, що ризик у даному випадку має нести кооператив. По-друге, використання понять кредиту та кредитного договору є некоректним стосовно кооперативних відносин між постачальницьким кооперативом та його членом. Постачальницький кооператив, за загальним правилом, не є фінансовою установою, тому позбавлений права надавати кредитні послуги. Вказана правова неточність частково усувається у п. 5.7 Примірних правил, де мова йде про договір надання послуги з відстроченням платежу. Кооператив може надавати послуги або постачати матеріально-технічні засоби виробництва з відстрочкою платежу виключно для своїх членів на визначений максимальний термін за умови, що член кооперативу сплатив певний відсоток вартості матеріально-технічних засобів виробництва і розмір його індивідуального пайового капіталу в кооперативі повинен бути не менше суми відстрочки. Рішення про надання послуг або постачання матеріально-технічних засобів виробництва з відстроченням платежу будь-якому члену кооперативу приймає правління кооперативу. При цьому воно може відмовити члену кооперативу в наданні послуг із відстроченням платежу у випадку відсутності фінансових можливостей кооперативу або неплатоспроможності його члена. У випадку схвалення рішення правлінням кооперативу про постачання матеріально-технічних засобів виробництва з відстроченням платежу між членом та кооперативом має бути укладений відповідний договір [238]. Форма даного договору може бути простою письмовою, а його істотними умовами є строк розстрочки, графік виплат, сума авансу та сума розстрочки. На момент дії договору розстрочки придбаний товар може перейти в користування члена-замовника або бути у володінні кооперативу до остаточного розрахунку.

Постачальницький кооператив може організовувати додаткові послуги для своїх членів. Наприклад, відкриття кооперативного магазину, організація індивідуальної доставки товарів до господарства члена-замовника, здійснення пакування та фасування замовленої продукції у зручних форматах, організація прийому електронних заявок на постачання продукції, моніторинг ринку з метою підбору

нових цікавих пропозицій для кожного господарства з урахуванням його специфіки, потреб та можливостей. Постачальницький кооператив має бути гнучкою та зручною структурою, яка максимально пристосовується до побажань своїх членів. Правильно організована робота постачальницького кооперативу здатна продукувати індивідуально розроблені пакети послуг для кожного свого члена, а значить робить кооператив максимально корисним для його учасників.

Слід окремо зазначити, що у п. 3.6 Примірних правил пропонується передбачити обов'язок члена кооперативу закуповувати через кооператив необхідні засоби виробництва, які планується використовувати в господарствах членів кооперативу, в розмірі не менше певного відсотка з тих їх видів, постачання яких здійснює кооператив, або не менше певного відсотка їх річного обсягу. При цьому розроблено механізм перевірки дотримання цих зобов'язань та санкції за порушення. На нашу думку, запровадження подібних жорстких рамок для членів постачальницького кооперативу є не виправданим. Справа в тому, що на відміну від інших обслуговуючих кооперативів у постачальницьких кооперативів, за загальним правилом, не виникає попередніх зобов'язань перед третіми особами. Постачальницький кооператив закуповує майно лише після одержання конкретних замовлень та в необхідних об'ємах. Це означає, що недоотримання членами кооперативу послуг не спричинить перебоїв у запланованому виробництві (як у переробних кооперативах) чи зриву договорів по збуту замовлених партій с/г продукції (як у заготівельно-збутових кооперативах).

У деяких країнах постачальницькі кооперативи самостійно виробляють певні товари для своїх членів [320, с. 93]. У визначенні постачальницького кооперативу за вітчизняним законодавством теж у якості мети діяльності фігурує «виготовлення сировини, матеріалів та постачання їх членам кооперативу» [263]. На нашу думку, наявність подібної виробничої характеристики переводить постачальницький кооператив із категорії обслуговуючих до категорії комбінованих (виробничо-обслуговуючих), що тягне за собою зміну режиму функціонування та особливостей правового становища.

Постачальницькі кооперативи в Нідерландах поступово розширювали свою діяльність і зараз багато з них одночасно провадять і торгіву діяльність, реалізуючи продукцію учасників на ринках (наприклад, серед найбільших постачальницьких кооперативів у Нідерландах можна назвати Cebeco-Handerslaad at Rotterdam, CHV at Veghal, Landbowbelang at Roermond) [321, с. 46]. Однак за коопе-

ративним законодавством України такі кооперативи будуть визнані не постачальницькими, а багатофункціональними.

Заготівельно-збутові кооперативи. Виробництво с/г продукції — це, звичайно, центральна ланка с/г діяльності, однак далеко не остання. У вітчизняних аграріїв на поствиробничих етапах часто виникають найбільші проблеми, оскільки постає непросте питання вигідного збуту вирощеної продукції. Наразі існує розвинена мережа приватних заготівельників, які умисно тримають низькі ціни на закупівлю с/г сировини, а потім реалізують її споживачам за значно вищими цінами. У результаті описаних дій виробник змушений продавати сировину за мінімально низьку ціну, що наближується до собівартості, споживач фактично оплачує високу комерційну надбавку за придбання с/г продукції, а непродуктивна ланка — посередник — отримує невиправдано високий дохід. Так, організація першого молочного кооперативу в Нідерландах стала результатом опортуністичної поведінки фірми, яка закупляла сире молоко та не здійснювала належну оплату за поставки фермерської продукції [72, с. 130]. Дослідження історії кооперативного руху демонструє, що подібна ситуація є не породженням сьогодення, а закономірним явищем, що в ринкових умовах отримує живильне середовище у зв'язку з розрізненістю та неконсолідованістю дрібних товаровиробників, які не здатні захистити свої інтереси самостійно. При цьому, як відмічає Н. С. Дешковська, стимули до вертикальної інтеграції через кооперативну форму з метою подолання опортуністичної поведінки є найбільшими там, де товари швидко псуються, що робить їх переміщення на альтернативні ринки в короткий проміжок часу дуже складним. Прикладами є виробництво свіжих овочів, фруктів, масло-молочної продукції [72, с. 130].

Заготівельно-збутові кооперативи займають значне місце у світовій кооперативній практиці. Наприклад, в Європі основними збутовими кооперативами можна виокремити кооперативи з реалізації яєць — Elveba in Barneveld і Rovesco in Roermond, забитої птиці — Goosens і Plukon, насінної картоплі — ZPC, Agri-Holland, Negato, ZAP, Koval, Aardappelafzet-organisatie [321, с. 46]. Серед європейських країн збутові кооперативи найбільш розвинуті у Скандинавських країнах [301, с. 219]. Сільське господарство США, як образно пише В. В. Мілосердов, без постачальницько-збутових кооперативів розвалилось би через півроку [175, с. 11]. Це не дивно, оскільки в США діє дуже потужна система збутових кооперативів, основною рисою яких є спеціалізація переважно на певному продукті. Наприклад, серед кооперативів-гігантів можна назвати «Blue Diamond Growers» (збутовий кооператив виробників

мигдалю), «Sun-Maid Growers» (збутовий кооператив виробників родзинок), «Sunkist Growers» (збутовий кооператив виробників цитрусових культур, у якого приблизно 6000 членів, серед яких кілька кооперативних заводів і оптових ринків) [320, с. 91]. Крім того в США функціонують спеціалізовані кооперативи з продажу персиків («California Canning Peach Association»), з продажу оливок («Olive Growers Council»), а також з продажу чорних слив, абрикосів, томатів [171, с. 78]. У сусідній Канаді добре відомі зернові фондові об'єднання, котрі організовують збут зерна за кордон від імені своїх пайовиків-фермерів [344, с. 21]. Можливість виходу на зовнішньоекономічні ринки дуже важлива для вітчизняних виробників, тому Н. С. Койдан із цього приводу стверджує, що без власної кооперативної мережі збутових та переробно-збутових кооперативів одержання валютних надходжень від операцій на зовнішніх ринках для дрібних і середніх с/г товаровиробників практично неможливе [124, с. 83].

У вітчизняних умовах заготівельно-збутова кооперація, яку в спеціальній літературі часто називають торговою, потребує активного розвитку. Створення збутових кооперативів є одним з найважливіших факторів реформування сучасного с/г виробництва в Україні [53, с. 14], причому збутовим кооперативам належить ключова роль у зв'язку з тим, що саме вони визначають напрям діяльності виробника й переробника за умов ринку [198, с. 432]. На відповідне співвідношення вказує також Л. В. Скульська, яка наголошує, що система збуту повинна розвиватися випереджувальними темпами порівняно з виробництвом продукції [301, с. 220], чого наразі не спостерігається в Україні.

Відповідно до ч. 3 ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» заготівельно-збутові с/г обслуговуючі кооперативи здійснюють, зокрема, заготівлю, зберігання, передпродажну обробку та продаж продукції, виробленої членами таких кооперативів, надають їм маркетингові послуги. Отже, дані кооперативи можуть надавати цілий ряд послуг, однак у їхню назву винесені лише дві — заготівля та збут, що вирізняє ці послуги у якості основних та обов'язкових функцій даного виду обслуговуючих кооперативів. Торгові кооперативи здійснюють також зберігання с/г продукції, її сортування, сушку, миття, розфасування, упакування, транспортування, укладають угоди, проводять вивчення ринку збуту, організовують рекламу вказаної продукції та інше [78, с. 59]. Дані послуги можна назвати допоміжними, оскільки вони мають не самостійне значення, а спрямовані на організацію якісного надання основних послуг із заготівлі та збуту.

При підписанні угоди про господарську участь член кооперативу вказує, в якому об'ємі він планує отримувати кооперативні послуги, тобто скільки с/г продукції він прагне збувати через кооператив. При цьому у п. 3.5 Примірних правил закріплені зобов'язання члена щодо постачання продукції с/г кооперативу. Запропонований у Примірних правилах механізм передбачає закріплення в угоді про господарську участь певного відсотка від виробленої продукції, яку такий член зобов'язується збувати через кооператив. При цьому проведена диференціація зобов'язань залежно від виду продукції: фруктово-овочева, зернова чи тваринницька. Вважаємо, що такий підхід є лише одним із можливих, і тому кожен кооператив має право самостійно корегувати цей механізм формування зобов'язань своїх членів. Окрім описаного відсоткового варіанта може передбачатися кількісний (у вигляді чітко зафіксованої кількості продукції, незалежно від загального врожаю) та комбінований (певна частина зобов'язання фіксована, а інша — виражена у відсотках) механізми розрахунку членських зобов'язань.

У п. 2.3 Примірних правил регламентуються умови постачання продукції кооперативу, однак формулювання даних положень викликає термінологічні та змістовні питання. По-перше, має некоректний вигляд використання терміна «постачання» відносно процесу поставки членами с/г продукції на заготівлю. Застосування поняття «постачання» асоціюється з постачальницькими кооперативами, що спричиняє термінологічну плутанину. По-друге, нечітко сформульовано самі умови відповідної поставки. Незрозумілим залишається, чому виділено окремим підпунктом пакування продукції, адже допоміжних послуг може бути ціла низка. Вважаємо, що більш правильним буде таке формулювання: «Член кооперативу має право самостійно здійснювати операції по підготовці власної продукції до заготівлі та збуту відповідно до норм і правил, запроваджених кооперативом, або може скористатися відповідними послугами кооперативу за відповідну плату». При цьому окрема регламентація порядку транспортування с/г продукції у процесі її заготівлі є цілком виправданою, оскільки в процесі перевезення спостерігається найвищий ступінь ризику знищення чи пошкодження продукції. Так, відповідно до п. 2.3.4 Примірних правил член кооперативу може своїм транспортом поставляти продукцію в кооператив або використовувати транспортні послуги кооперативу. При перевезенні продукції транспортом кооперативу відповідальність за збереження продукції несе кооператив, а при транспортуванні продукції транспортом члена кооперативу відповідальність за збереження продукції до розван-

тажування її в призначеному кооперативом місці несе член кооперативу.

На етапі заготівлі продукції актуалізується питання її якості та безпечності. Так, наприклад, в європейських збутових кооперативах ведеться цілеспрямована діяльність з підвищення якості й однорідності сировини, що виробляється в господарствах членів. Наприклад, молочні кооперативні підприємства ряду західноєвропейських країн уже в перші роки свого існування розробили обов'язкові для всіх членів правила утримання й годування худоби, доїння корів, транспортування молока. До порушників цих правил застосовуються жорсткі санкції [198, с. 432]. У п. 2.2.6 Примірних правил кооперативу теж надається право розробляти та встановлювати для членів вимоги з дотримання певних норм при виробництві продукції з метою її відповідності стандартам якості та безпечності. Ці вимоги можуть регламентувати обсяги продукції в розрізі її видів, сортів, порядок застосування хімічних засобів захисту рослин, дотримання норм та стандартів якості продукції, а також екологічних стандартів та вимог виробництва органічної продукції тощо. При цьому правління кооперативу може відмовити члену кооперативу в разі документального підтвердження невиконання встановлених норм при виробництві продукції (відповідність встановленим вимогам, насамперед якості та безпечності). Виникає питання щодо юридичних наслідків такої відмови, а саме: чи вважатиметься член кооперативу, якому відмовили у заготівлі його продукції, таким, що не виконав свої зобов'язання перед кооперативом? Якщо відмова кооперативу унеможлиблює виконання членського зобов'язання, то складається ситуація, за якої член кооперативу позбавляється права скористатися послугами кооперативу, а також додатково на нього накладаються санкції за недоотримання послуг, які передбачені договором про господарську участь. Можливо, було б доцільно передбачити альтернативні варіанти, наприклад, у голландських кооперативах молоко нижчої якості все ж приймається, але оплачується за ціною 30 відсотків від вартості продукції першої категорії [198, с. 432].

У п. 2.2.2 Примірних правил пропонується здійснювати збут с/г продукції на основі укладених між членами та кооперативом *договорів-доручень* про надання послуг зі збуту с/г продукції. Оформлення такого договору вказує:

а) на роль кооперативу у відповідних правовідносинах — він виступає посередником. Відмінність заготівельно-збутового кооперативу від комерційного посередника полягає в тому, по-перше, що комерційний посередник є суб'єктом підприємницької діяль-

ності (ст. 295 ГК України), і, по-друге, оплата послуг кооперативу здійснюється за собівартістю, а комерційного представника — з урахуванням його винагороди;

б) на те, що кооператив не набуває права власності на с/г продукцію, яка передається йому членами для збуту. Цей момент є практично важливим, адже Ю. О. Алісова з цього приводу пише, що с/г товаровиробник, передаючи кооперативним організаціям свій продукт на реалізацію, не втрачає права власності на нього, і тому дохід від цієї реалізації не може обкладатися податком двічі [8, с. 209].

Укладення саме договорів доручення між заготівельно-збутовим кооперативом та його членами вимагає більш детального аналізу. Відповідно до ч. 1 ст. 1000 ЦК України за договором доручення одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії. Правочин, вчинений повіреним, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки довірителя. У ст. 1003 ЦК України встановлено зміст договору доручення: у ньому мають бути чітко визначені юридичні дії, які належить вчинити повіреному. Дії, які належить вчинити повіреному, мають бути правомірними, конкретними та здійсненими. Як впливає зі статті, об'єктом договору доручення виступають не будь-які, а саме юридичні дії. Відносно заготівельно-збутового кооперативу слід вказати, що його основна юридична дія від імені та в інтересах своїх членів — це укладення договору купівлі-продажу с/г продукції. Однак за Примірними правилами у договорі-дорученні пропонується передбачити також надання допоміжних послуг (перепродажна підготовка, тимчасове зберігання, транспортування тощо). Перераховані допоміжні послуги обумовлюють дії не юридичного, а фактичного характеру, що до предмета договору доручення цивільним законодавством не віднесені.

Взагалі, перелік істотних умов договорів-доручень, що укладаються з членами заготівельно-збутового кооперативу, вимагає детального вивчення. Так, згідно з п. 2.2.2 Примірних правил до основних умов таких договорів віднесено такі: перелік та обсяги продукції; графіки/періодичність поставки; вимоги до якості та підготовки продукції; вартість послуг з реалізації (включаючи допоміжні послуги); порядок розрахунків; санкції за невиконання умов договору. Впадає в очі відсутність самого предмета договору, тобто чіткого формулювання тих дій, що зобов'язуються здійснити сторони. Крім того, дивним виглядає відсутність серед перерахованих істотних умов договору ціни продажу самої продукції. Відповідна умова може бути виражена у фіксованому вигляді, із зазна-

ченням мінімальної межі або зі встановленням цінового діапазону. З цього приводу С. І. Маслова зазначає, що як тільки починається аналіз поняття збуту, від принципу безприбутковості обслуговуючого кооперативу нічого не залишається, адже збут повинен бути здійснений на найбільш вигідних умовах. Якесь загальна «вигода» трансформується у реально осяжну мету — одержання найбільшого прибутку [169, с. 82]. Проте авторка забуває, що ці найбільш вигідні умови та прибуток формуються саме у члена кооперативу, адже сам кооператив, виступаючи як представник, не набуває прав ні на продукцію, ні на одержані грошові кошти за її продаж. Примірні правила упускають важливу умову щодо ціни невиправдано, оскільки члена-виробника цікавить не просто сам факт збуту, а реалізація за найбільш високу ціну.

Цілком доречно, що в договорі-дорученні повинен встановлюватися порядок розрахунків. Слід відмітити, що у Примірних правилах детально описано умови поставки продукції кооперативу, проте жодної уваги не приділено регламентації проведення після-продажних розрахунків. Вони мають двосторонній характер: з одного боку, член кооперативу оплачує вартість отриманих ним послуг, а з другого — кооператив передає членові грошові кошти, одержані від реалізації його с/г продукції. Ці операції можуть здійснюватися різними способами. По-перше, оплата послуг може бути передбачена на дореалізаційному чи післяреалізаційному етапі; по-друге, кооператив може самостійно здійснювати необхідні вирахування за надані послуги із суми продажу, яка повертається члену кооперативу; по-третє, за бажанням члена кооперативу може видавати йому кошти готівкою, перераховувати їх на банківський рахунок або акумулювати їх в якості додаткового паю в кооперативі.

Слід окремо зупинитися на питанні щодо санкцій за невиконання господарських зобов'язань, що передбачаються у договорі-дорученні. Зокрема, необхідно підкреслити, що дані санкції повинні мати двосторонній характер, оскільки можуть накладатися і на члена, і на сам кооператив. Наприклад, у багатьох країнах при порушенні умов договору кооперативом (наприклад, невивіз вчасно продукції з господарства, недотримання строку поставки засобів виробництва тощо) передбачено штраф на користь фермера з поверненням не лише завданих збитків, але й упущеної вигоди [198, с. 432]. Відповідні приписи покликані захищати права членів кооперативу та одночасно виступати гарантіями дотримання цих прав.

Заготівельно-збутові кооперативи мають багато переваг, але у процесі свого функціонування вони стикаються з багатьма про-

блемами конкурентного та ринкового характеру. У літературі зустрічаються цікаві пропозиції щодо застосування альтернативних шляхів збуту с/г продукції, одним із яких є електронна комерція. І. Д. Котляров вважає, що, об'єднавшись, кілька фермерів могли б утворити електронний магазин, запропонувати клієнтам досить широкий асортимент товарів, а їхні спільні ресурси дозволили б їм здійснити інвестиції у придбання транспортних засобів, а також оплатити послуги спеціалістів зі створення й підтримки сайта [137, с. 148]. Вчений іде далі та пропонує надавати такий збутовий кооперації державну підтримку — хоча б у формі надання безоплатної послуги зі створення сайта, а також навчання фермерів азам електронної комерції [137, с. 149].

Не виступаючи підприємницьким суб'єктом, заготівельно-збутовий кооператив провадить діяльність у сфері бізнесу, а це знаходить свій безпосередній вираз у пошуку партнерів, укладенні з ними найбільш вигідних контрактів, напрацюванні певної клієнтської бази тощо. Діяльність такого роду вимагає відповідного позиціонування себе на ринку, формування ділової репутації, позитивного іміджу та стабільної клієнтели. Усі ці статусні елементи суб'єкта вітчизняного агробізнесу пов'язані з поняттям комерційного (фірмового) найменування. На нашу думку, незважаючи на використання характерного терміна «комерційне», фірмове найменування може належати та використовуватися заготівельно-збутовим кооперативом і відповідно до ч. 1 ст. 489 ЦК України вирізняти цю особу з-поміж інших. Існує і протилежна думка щодо неможливості некомерційним організаціям, зокрема заготівельно-збутовим кооперативам, мати комерційне найменування, оскільки останнє може належати лише підприємницьким товариствам та фізичним особам-підприємцям [211, с. 75; 108, с. 11]. Проте, на наш погляд, з чинного законодавства цей висновок не випливає, оскільки основною правовою ознакою комерційного найменування позиціонується його вирізняльна функція, а не спеціальний суб'єкт.

Заготівельно-збутова кооперація — це один із найперших та найпростіших різновидів об'єднання с/г виробників, саме тому він часто виступає платформою для початкового кооперативного об'єднання. А. Г. Папцов у збутовій кооперації розрізняє прості (кооператив — добровільне об'єднання його членів з метою спільного продажу своєї продукції) та складні зв'язки (переробка с/г продукції, оптова торгівля тощо) [198, с. 432]. Ідея поділу не випадкова та має скоріше не теоретичну, а емпіричну основу. Досвід кооперативного руху у світі демонструє досить стійку тенденцію: кооперативи, які успішно виконують прості заготівельно-збутові

функції для своїх членів, поступово розширюють асортимент своїх послуг у напрямі організації більш складного обслуговування. При цьому найбільш перспективним напрямом діяльності збутових кооперативів визнається нарощування потужностей з переробки с/г продукції. Відповідно до чинного законодавства України надання додаткових послуг з переробки перетворює заготівельно-збутовий кооператив у багатофункціональний, саме тому описану нами загальносвітову тенденцію до розширення спеціалізації кооперативів можна назвати прагненням до поліфункціональності. Існує велика кількість прикладів реалізації даної тенденції. Наприклад, у США збутові кооперативи виконують одну чи кілька функцій. Деякі з них збирають продукцію, вирощену своїми членами, та продають її переробникам чи оптовим торговцям. Інші можуть самостійно переробляти сировину та продавати її споживачу. Для прикладу можна назвати кооператив «Sunsweet Growers Inc», який переробляє чорнослив, вирощений членами кооперативу, у сік та продає його крупним роздрібним компаніям під торговою маркою «Sunsweet» [320, с. 92].

Італійський кооператив «Пемпа», створений власниками виноградників та фруктових садів, є прикладом європейського варіанта трансформації заготівельно-збутового кооперативу в багатофункціональний. Кооператив «Пемпа» займається не лише закупівлею і переробкою винограду, а також його сортуванням, розфасуванням, упакуванням фруктів та реалізацією продукції. Цехи кооперативу розміщені в різних населених пунктах на його території та оснащені високоефективною електронно-обчислювальною технікою. Вантажівка для збору винограду заїжджає на кожен об'єкт, і за кілька хвилин визначається маса винограду, вміст в ньому алкоголю та ціна [82, с. 90].

Таким чином, не применшуючи самостійного значення заготівельно-збутових кооперативів як монофункціональних організацій, їх можна охарактеризувати як підготовчий етап до подальшого розвитку та переходу с/г виробників до кооперування на поліфункціональній основі, особливо із додаванням послуг переробки.

Сервісні та багатофункціональні кооперативи. Попередньою редакцією Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» передбачалося утворення такого різновиду обслуговуючих кооперативів, як сервісні кооперативи. Чинна редакція вказаного Закону відмовилася від окремого виділення даного виду обслуговуючих кооперативів, але залишила їх перелік відкритим. Так, у п. 6 ст. 5 Закону закріплено, що «с/г обслуговуючі кооперативи надають своїм членам й інші послуги, зокрема технологічні, транспортні,

меліоративні, ремонтні, будівельні, з ветеринарного обслуговування тварин і племінної роботи, бухгалтерського обліку і аудиту, науково-консультаційного обслуговування» [263]. На нашу думку, попередня збірна назва цих кооперативів — сервісні — була досить вдалою, тому ми використовуватимемо її як узагальнююче поняття у своєму дослідженні.

Слід відмітити, що сервісні кооперативи користуються значною популярністю за кордоном, адже вони надають конкретний перелік послуг, який необхідний для успішного ведення сільського господарства. У США сервісні кооперативи займаються очисткою бавовни, сушкою зерна, наданням с/г техніки в оренду, внесенням добрив та пестицидів, постачанням палива та електроенергії, розповсюдженням ринкової інформації, лобюванням інтересів фермерів і фінансовим обслуговуванням. Наприклад, Фермерська кредитна система («Farm Credit System») є найбільшим сервісним кооперативом США. Через цю фінансову організацію фермери та їхні кооперативи можуть отримувати короткострокові та довгострокові кредити [320, с. 93]. У південному регіоні України за напрямом діяльності переважають саме сервісні кооперативи (38,5 %), що вказує на перспективність такої форми господарювання та її затребуваність.

На етапі створення сервісного кооперативу його статутом має бути передбачено певний стартовий набір послуг, що будуть надаватися з початком його роботи. З часом цей перелік може змінюватися за необхідності, а саме: від певних послуг кооператив може відмовитися, деякі — додати, окремі послуги диференціювати тощо. Відповідні зміни повинні бути відображені в локальних нормативно-правових актах кооперативу, зокрема, у статуті та правилах внутрішньогосподарської діяльності.

Членська заявка на отримання послуг може бути завчасною або терміною, залежно від чого може об'єктивно змінюватися вартість надання такої послуги. Слід враховувати, що деякі послуги цінні саме у зв'язку з оперативністю надання, наприклад, консалтингові, маркетингові тощо. Взагалі, усі сервісні послуги можна поділити на три групи: 1) послуги, що мають виробничий характер; 2) послуги, що носять інформаційний характер; 3) послуги протекційного спрямування.

Надання послуг першої групи має тісний зв'язок із матеріально-технічною базою кооперативу, яка переважно складається з речей с/г призначення (с/г будівлі, спеціальні транспортні засоби, інвентар тощо). Максимальний об'єм надання послуг виробничого характеру завжди обмежений у часі та просторі. У зв'язку з цим у функціонуванні сервісних кооперативів особливо актуальним

є якісне планування господарської діяльності, завчасна розробка розкладів одержання виробничих послуг, логістична підготовка операцій. Наприклад, здійснення агрохімічних робіт, використання с/г техніки, користування складським приміщенням тощо мають бути організовані в такий спосіб, щоб не утворювати черги, затримки, а також щоб уникати простоїв, «холостих» прогонів та інших помилок операційної діяльності.

У таких кооперативах економічно обґрунтованим є зростання кількості членів лише до певного оптимального максимуму, що зрівноважує затрати кооперативу та вигоду членів. Тому сервісним кооперативам, що надають послуги виробничого характеру, доцільно самостійно на локальному рівні вирішувати питання відкритості членства.

Сервісні кооперативи, які спеціалізуються на наданні переважно послуг інформаційного характеру, мають низку власних ознак.

По-перше, у таких кооперативів немає потреби у великому штаті постійних працівників, що здешевлює вартість послуг.

По-друге, не існує необхідності у формуванні складної матеріально-технічної бази. Крім того специфікою є те, що майно, за допомогою якого надаються відповідні послуги, не має с/г характеру, тобто це може бути електронно-обчислювальна техніка, інтернет-обладнання тощо.

По-третє, надання послуг інформаційного характеру набагато менше залежить від погодно-кліматичних умов та інших факторів об'єктивного природного походження. Це означає, що в локальних кооперативних документах може бути передбачено досить вузький перелік форс-мажорних випадків, коли кооператив не може надати своєму члену певну послугу.

По-четверте, послуги інформаційного характеру можуть надаватися кооперативом одночасно великій кількості членів. Це значно полегшує планування роботи сервісного кооперативу, зменшує внутрішнє напруження в колективі в часи пікових навантажень.

По-п'яте, у сервісного кооперативу, який спеціалізується на наданні послуг інформаційного характеру, є можливість працювати та формувати пакети послуг одразу в кількох напрямках, наприклад, у сфері аналізу ринкової інформації, логістики, реклами, забезпеченні правового та економічного супроводу тощо.

Сервісний кооператив також може надавати послуги протекційністського характеру, тобто формулювати, представляти та лобювати інтереси своїх членів у різних правовідносинах. Серед особливостей даного напрямку діяльності та його правового регулювання можна виділити такі:

а) кооператив може представляти інтереси на кількох рівнях: індивідуальному (інтереси одного члена кооперативу), груповому (спільні інтереси певної групи членів) та загальному (інтереси усіх членів кооперативу);

б) з метою виконання своїх статутних завдань сервісний кооператив даного виду може представляти інтереси своїх членів у відносинах з органами влади, громадськими організаціями, контрагентами та партнерами;

в) правовідносини, в яких сервісний кооператив виступає в ролі представника, можна поділити за підставою виникнення на договірні, адміністративні та деліктні;

г) представництво інтересів своїх членів сервісний кооператив може здійснювати на підставі статуту, коли надання такої послуги в ньому передбачено. Якщо ж виникає необхідність здійснити таку протекційну послугу, яка не передбачена у статуті, або ж є потреба у чіткому обмеженні дій представника, то член кооперативу може оформити довіреність. Від імені кооперативу виступають уповноважені особи, серед яких може бути голова, виконавчий директор, спеціаліст чи інші посадові особи, передбачені в локальних актах кооперативу.

У США сервісні кооперативи, окрім всього іншого, надають фінансові та кредитні послуги своїм членам. За законодавством України сервісний кооператив може надавати грошові кошти своїм членам, але при детальному аналізі виявляються певні обмеження. Наприклад, відповідно до ст. 1054 ЦК України кредитний договір укладається лише в тому випадку, коли кредитодавцем виступає фінансова установа, а за загальним правилом сервісний кооператив таким статусом не володіє. Аналогічно у ст. 1079 ЦК, яка регламентує вимоги до сторін договору факторингу, закріплено, що фактором може виступати лише фінансова установа, яка відповідно до закону має право здійснювати факторингові операції. У свою чергу це означає, що є необхідність у пошуку інших фінансово-правових інструментів для задоволення потреб членів кооперативу у грошових коштах. Так, сервісний кооператив може надати на поворотній основі певну суму грошових коштів своєму членові шляхом укладення з ним договору позики чи підписання аграрної розписки. У такому випадку вимоги законодавства будуть задоволені, так само, як і потреби члена кооперативу.

Дослідження специфіки правового регулювання функціонування сервісних кооперативів вказує на те, що їх характерною особливістю є можливість надання цілої низки послуг. У зв'язку з цим виникає закономірне питання щодо критерію розмежування сервіс-

них та **багатофункціональних кооперативів**. Відповідь на окреслене питання, на нашу думку, слід шукати в самій структурній побудові ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», що має назву «Види сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів». Зміст цієї статті сформульований таким чином:

- у п. 2–4 надаються дефініції переробним, заготівельно-збутовим та постачальницьким кооперативам, тобто цим самим вони виокремлюються за своєю основною функцією в якості самостійних різновидів обслуговуючих кооперативів;

- після цього законодавець надав дефініцію багатофункціональним кооперативам, визначивши, що вони утворюються у разі поєднання кількох видів діяльності. Розміщення цього визначення надає підстави вважати, що йде мова про поєднання у багатофункціональному кооперативі саме вищеперерахованих основних послуг — переробки, постачання, заготівлі та збуту;

- останній п. 6 аналізованої статті формує невичерпний перелік послуг, які можуть надаватися обслуговуючими кооперативами та не ввійшли до четвірки основних.

Отже, на нашу думку, якщо кооператив надає кілька послуг, поєднуючи переробку, постачання, заготівлю та збут, то він відноситься до багатофункціональних. Якщо ж кооператив пропонує інші послуги, окрім вищеперерахованих, то він є сервісним.

Багатофункціональні кооперативи користуються популярністю в США, вони добре відомі також у Франції (наприклад, французький кооператив Сапа, який спеціалізується на виробництві домашньої птиці, охоплює мережу кооперативів-партнерів — виробників курчат, скотобієнь, переробників [73, с. 34], а в Японії практично усі селянські господарства є членами комплексних кооперативів (сого ноке), котрі є аналогами вітчизняних багатофункціональних кооперативів [162, с. 131]. В Україні багатофункціональні кооперативи часто діють на прибуткових засадах, що йде в розріз із їхнім задекларованим некомерційним статусом [339, с. 24]. Однак це не заважає багатофункціональному кооперативу бути універсальною організаційно-правовою формою господарювання, яка здатна комплексно задовольняти різні с/г потреби своїх членів. У зв'язку з тим, що багатофункціональний кооператив має однією з характерних ознак комбінування різних видів діяльності, цікавим є питання можливості застосування щодо нього поняття диверсифікації. Трактуювання диверсифікації В. І. Ткачуком надається у двох значеннях: а) як розширення асортименту продукції та послуг, вихід на нові ринки, що забезпечує стабілізацію доходів виробників; б) як стратегічний напрям збільшення видів продукції та послуг, які раніше

не були характерними для підприємства [322, с. 32]. Диверсифікація аграрних підприємств за сучасних умов має найбільш привабливі перспективи у сфері органічного виробництва, використання біомаси для генерування енергії, збереження та підвищення якості ґрунтів [322, с. 37]. Не менш актуальним є розвиток агротуристичного напрямку обслуговування. Диверсифікація є досить складним процесом для окремого господарства, проте має значний потенціал при об'єднанні зусиль багатьох господарств. Якщо заглибитися в сутність процесу диверсифікації с/г виробництва, то вона полягає в запровадженні нових напрямів діяльності, розширенні можливостей для бізнесу. Якщо надавати диверсифікації такого значення, то об'єднання у с/г багатофункціональний кооператив вже можна назвати першим рівнем диверсифікації, оскільки за допомогою кооперативу члени розширюють свої господарські можливості. На другому рівні диверсифікації с/г багатофункціональний кооператив організовує та надає послуги, які не характерні для окремих господарств, проте їх запровадження сприяє підвищенню економічного благополуччя членів.

На нашу думку, с/г багатофункціональний кооператив може стати тією оптимальною формою господарювання, яка здатна поступово запровадити диверсифікаційні процеси в с/г виробництві своїх членів.

Інші види сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Окрім передбачених у вітчизняному законодавстві типів та видів с/г кооперативів, світова теорія та практика кооперативного руху пропонує набагато більш різноманітну картину кооперативних організацій, що діють у сільському господарстві. Так, існує велика кількість кооперативів, що функціонують *на виробничо-технологічних засадах*. До цієї групи відносяться, наприклад, австрійські машинні асоціації, які діють як спільне підприємство з використання техніки та налічують від 40 до 900 членів. У таких об'єднаннях фермер, який володіє машиною, обробляє свою ділянку та ділянку сусіда. При цьому техніка має свого постійного власника та ніколи не передається в користування іншим, що забезпечує її схоронність [321, с. 46]. О. І. Федотова пише, що багаточисельне створення об'єднань зі спільного використання техніки носить неформальний характер, що впливає на низьку ефективність регулювання зобов'язань [343, с. 113–114].

Стійкою увагою вчених користуються кооперативи, що діють *на інформаційно-консультаційних засадах*, наприклад, М. С. Афанасьєва пропонує утворення мережі с/г обслуговуючих інформаційно-консультаційних кооперативів, основними видами діяльності яких є ін-

формування членів кооперативу про можливі форми збуту продукції, вирішення питання бізнес-планування, підготовки документів і заявок на отримання кредитів і субсидій у складі програм державної підтримки, надання правової підтримки, послуг бухгалтерського аутсорсинга, взаємодія з податковими органами й державними фондами, організація навчання та підвищення кваліфікації членів кооперативу [11, с. 5]. О. П. Величко вводить поняття «спеціалізований агрологістичний кооператив» та «кооператив зі супутньою агрологістичною діяльністю» [383, с. 20]. Т. П. Шаповал пише про дорадчі служби на кооперативних засадах [363, с. 17].

Розвинутими формами володіють кооперативи, які здійснюють свою діяльність *на соціально-обслуговуючих засадах*. Наприклад, Італія в 1991 році затвердила організаційно-правову форму соціального кооперативу [63, с. 112]. На статус соціального кооперативу, який надавав право на одержання державної допомоги, могли розраховувати представники як комерційного, так і некомерційного сектора будь-якої організаційно-правової форми, діяльність яких пов'язувалася з вирішенням соціальних проблем широкого кола громадян, що було правовою інновацією [63, с. 113]. У США є багато кооперативних підприємств з енергопостачання, обслуговування телефонних мереж і надання послуг кабельного телебачення (в основному в сільській місцевості) [344, с. 20]. У зв'язку з цим досить актуальною виглядає пропозиція Т. П. Шаповал про організацію кооперативів при сільських громадах [363, с. 17].

Популярність набирають кооперативи, які спеціалізуються *на організації посередницьких послуг*. У США за допомогою посередницьких кооперативів укладаються угоди групами товаровиробників. У результаті ці виробники здійснюють більш суттєвий вплив на ринок, набуваючи конкурентних переваг. Партії товару стають більші, і його легше сортувати та сертифікувати. Посередницькі кооперативи також розповсюджують економічну та ринкову інформацію, надають консультації з фінансових та виробничих проблем [320, с. 92]. У багатьох регіонах Узбекистану нині утворюються власні форми кооперативів, які, об'єднуючи потенціали, від імені фермерів ведуть договірні відносини із заготівельними й переробними підприємствами [171, с. 79].

Актуальним напрямом є організація кооперативів у *туристично-готельній сфері*, що дуже розповсюджено у Чорногорії, де діє більше 200 кооперативів, основне призначення яких полягає в постачанні туристичних комплексів, виготовленні сувенірної продукції тощо [43, с. 44]. У літературі зустрічається пропозиція щодо формування в Україні с/г обслуговуючих кооперативів природоохоронного

спрямування [149, с. 46]. С. Кушнір вважає, що відродження сільських територій нині пов'язується не лише з розвитком аграрного сектора, саме тому необхідно максимально комерціалізовувати природоохоронну діяльність. З огляду на це, важливою складовою діяльності природоохоронного кооперативу має бути розбудова індустрії зеленого туризму [149, с. 48].

Цікаву думку висловив у своїх дослідженнях О. Ю. Бабаєв, запропонувавши введення на законодавчому рівні нової організаційно-правової форми господарювання — *електронний с/г обслуговуючий кооператив* [12, с. 119]. Проте ми вважаємо, що створення у формі електронної (або віртуальної) організації — електронного СОК — це обрання альтернативної нетрадиційної форми організації власної господарської діяльності, яка, звичайно, впливає на специфіку деяких кооперативних правовідносин, але все ж не породжує окрему організаційно-правову форму юридичної особи.

При цьому вітчизняна практика демонструє необхідність введення іншої нової організаційно-правової форми с/г кооперативу. Так, законодавство України досить однозначно проводить межу між с/г виробничими (СВК) та с/г обслуговуючими кооперативами (СОК). По-перше, вони відрізняються основною метою діяльності: СВК має за мету одержання прибутку, тоді як СОК — зменшення витрат та/або збільшення доходів членів кооперативу. По-друге, членами СВК можуть бути лише фізичні особи, членами СОК — як фізичні, так і юридичні особи. По-третє, члени СВК зобов'язані брати особисту трудову участь у діяльності кооперативу, члени СОК — участь у господарській діяльності шляхом збуту продукції через кооператив, закупівлю техніки, користування технологічними послугами кооперативу. Навіть вказані три відмінності дозволяють констатувати досить глибоку різницю між аналізованими типами с/г кооперативів. З огляду на це, значний науковий та практичний інтерес викликає існування в Україні юридичної особи, що має назву *Сільськогосподарський виробничо-обслуговуючий кооператив «Слобожанський»*, який зареєстрований у с. Осинове Новопокровського району Луганської області. Зазначення організаційно-правової форми у назві юридичної особи покликане інформувати усіх третіх осіб про основні характеристики даного суб'єкта. У випадку із СВОК «Слобожанський» інформаційний код дещо деформований та не дає змогу ідентифікувати однозначно правові ознаки, притаманні цій особі. У зв'язку з цим необхідним є додатковий аналіз правової моделі, що втілена у СВОК.

СВОК «Слобожанський» створено в 2000 році, а в 2003 році проведено реорганізацію юридичної особи шляхом приєднання

КСП ім. Ілліча, набуття статусу його правонаступника. Для того, щоб дослідити правові характеристики СВОК, слід з'ясувати основні питання, висвітлені у статуті:

– *мета його діяльності*: «одержання прибутку та задоволення економічних та соціальних потреб членів кооперативу»; при цьому СВОК зареєстровано як суб'єкт підприємницької діяльності. Сформована таким чином мета діяльності вказує на відношення до с/г виробничих кооперативів;

– *вид діяльності*: виробництво с/г продукції, її переробка, а саме: наразі СВОК займається досить широким спектром с/г робіт — від вирощування зернових та технічних культур до ведення тваринництва. Неважко помітити, що у зв'язку з веденням самостійної виробничої діяльності СВОК «Слобожанський» проявляє характерну ознаку с/г виробничого кооперативу;

– *члени*: СВОК являє собою «об'єднання фізичних осіб».

Відповідно до чіткого формулювання ст. 9 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», якою закріплено непідприємницький статус с/г обслуговуючих кооперативів, комерційність СВОК «Слобожанський» не дозволяє йому називатись обслуговуючим.

Отже, дана юридична особа не може залишатись у подвійному статусі: і виробничого, і обслуговуючого кооперативу, оскільки це суперечить оновленому кооперативному законодавству. Підприємницькі та непідприємницькі організації в українській правовій системі мають різні правові становища та знаходяться в різних правових площинах. Їх штучне поєднання ховає в собі безліч потенційних проблемних питань, що особливо рельєфно виявляються в податковому полі. Якщо попередня редакція Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» робила можливим існування такого суб'єкта, як сільськогосподарський виробничо-обслуговуючий кооператив, з огляду на дозвіл обслуговуючим кооперативам діяти на комерційній основі, то чинна редакція ставить такого гібридного суб'єкта поза рамки Закону.

У результаті дослідження правового становища СВОК «Слобожанський» можна зробити висновок щодо фактичного існування с/г кооперативів, які не охоплені чинним українським законодавством. На дану практику вказує і С. В. Тичинін у своєму дисертаційному дослідженні [330, с. 33]. Таке становище, на наш погляд, є передумовою для подальшого наукового пошуку в напрямі розробки нових кооперативних організаційно-правових форм господарювання, які б оптимально задовольняли потреби своїх членів. Зокрема, за пропозицією К. В. Чернова можливим шляхом є утворення «змі-

шаних» кооперативів, котрі займаються одночасно і виробничою с/г діяльністю, і наданням послуг [355, с. 9]. А. Ю. Іцкович наполягає на виділенні нової форми с/г кооперації, розширенні фіксованих рамок аграрного законодавства шляхом доповнення виробничої та обслуговуючої кооперації ще однією — комбінованою [106, с. 33]. Вважаємо, що така думка є слушною, адже вимога легалізації виробничо-обслуговуючих кооперативів породжена практикою господарського обігу та має бути задоволена.

Отже, с/г переробні кооперативи не можуть розглядатися ізольовано та відірвано від інших видів кооперативних організацій, які активно функціонують у світі та в Україні. Більше того, існує тісний діалектичний взаємозв'язок між їх утворенням та розвитком. На той факт, що с/г переробні кооперативи утворити досить складно, вказують в основному економісти. У літературі відмічається, що кооператив, як форма господарювання, покликаний перш за все працювати з кінцевими споживачами і тому не містить організаційних резервів для створення виробництва глибокої переробки чи з високою часткою доданої вартості, а його капіталізація, як правило, набагато перевищує суму пайових внесків членів кооперативів [75, с. 152; 90, с. 103]. Проте це не єдиний погляд на вказану проблему, адже, з іншого боку, у рамках так званої каліфорнійської кооперативної школи, пов'язаної з іменем А. Шапіро, головне призначення кооперативів, які створюються фермерами, бачили саме у вирішенні проблем, пов'язаних з організацією переробки с/г продукції, що виробляється фермерськими господарствами, і наступною реалізацією різноманітної товарної продукції на основі професійного маркетингу [373, с. 468]. Теоретичні дискусії вирішуються досить просто — шляхом емпіричних досліджень, які промовисто демонструють не лише існування переробних кооперативів, але й їхнє успішне функціонування у переважній більшості країн світу.

У зв'язку зі специфікою с/г переробної діяльності цей вид кооперативів відрізняється підвищеними вимогами до господарської дисципліни та «має тенденцію до сильної координації дій учасників у процесі прийняття рішень» [73, с. 34]. Дотримання цих умов багато в чому забезпечує безперебійну роботу переробного підприємства та вдале функціонування кооперативу в цілому. Насправді, позитивний досвід діяльності с/г переробних кооперативів у світі вражає. Достатньо навести кілька красномовних прикладів, для того щоб підтвердити цю думку. Як правило, молочні кооперативи працюють за контрактами з крупними компаніями, такими як Campina, Meggle, Nestle, Ehrman тощо. Разом із тим в останні

роки багато кооперативів організують і власну переробку молока. Особливо це помітно на прикладі Фінляндії, де найбільш крупний кооператив Valio практично повністю контролює переробку та збут молока в країні [198, с. 433].

С/г кооперативи Італії щорічно виробляють 65–70 % всієї с/г продукції, зокрема тієї, яка вимагає застосування переробного процесу — виробництво сортів сиру «Пармезан», «Моцарелла», яловичої шинки «Паршутто» складає 90–95 % всієї продукції. С/г кооперація в Італії успішно розвивається також у сфері виробництва і переробки рослинних олій: оливкової, кукурудзяної, соняшникової, а також побічної продукції переробного процесу — макухи та шроту [320, с. 88].

У Нідерландах, які дають третину світового виробництва крохмалю, кооперативні організації забезпечують основну частину його переробки та збуту [357, с. 267]. А в Японії кооператив «Сі-хороте», будуючи свої підприємства безпосередньо в зоні споживання, виробляє картоплю для салатів та робить картопельні чіпси для компанії «Кальбі фудс» [162, с. 142].

За останні роки частка молока, що переробляється кооперативними господарствами Німеччини, зросла до 70 % за рахунок активної участі у процесах спеціалізації та концентрації кооперативного переробного виробництва [323, с. 122]. Цікаво відмітити, що величезний внесок у розвиток с/г кооперації в молочному виробництві робить Інститут кооперації Мюнхенського університету [323, с. 122]. Цей факт демонструє гостру необхідність наукового супроводу кооперативних процесів навіть у країнах із глибоко вкоріненими кооперативними традиціями.

При цьому великий інтерес викликає вектор інвестиційних стратегій кооперативів-гігантів, які, виступаючи найбільшими експортерами молочної продукції, тяжіють до розміщення своїх переробних підприємств у себе на батьківщині, тобто уникають здійснювати прямі іноземні інвестиції в інші країни. Особливий випадок становить новозеландська транснаціональна компанія «Фонтерра» (торгова марка «Анкор», «Якорь»), власником якої є вертикально інтегрований кооператив, що включає в себе 10,5 тисяч фермерів-пайовиків [145, с. 6]. До речі, продукцію «Фонтерри» в якості сировини активно використовує добре відома в Україні компанія — виробник молочних продуктів «Данон».

У країнах із розвиненим кооперативним сектором с/г переробна кооперація являє собою одну з вищих сходинок еволюції кооперативного співробітництва. Використання терміна «еволюція» не є випадковим, так як кооперативні відносини, зародившись напри-

кінці XIX — на початку XX століття, розвивались, адаптувались та поступово переходили на наступний перспективний рівень організації. У нашій країні, на жаль, цей процес був перерваний майже на сторіччя. Крім того, здійснене під час аграрної реформи організаційно-правове відособлення підприємств переробки відбулося з їх реорганізацією в господарські товариства та заклало підґрунтя для протистояння акціонерних компаній і кооперативів [106, с. 32]. Усі ці та інші специфічні для нашого суспільства обставини вимагають відродження с/г кооперації практично з нуля. Хоча це завдання здається надто складним, воно того варте. Для його реалізації конче необхідним є формування комплексної державної політики, перш за все, інформативного та протекційного спрямування, задля утворення сприятливих соціально-економічних умов швидкого відродження кооперативного сектора. У вигляді ілюстрації до висловленої думки щодо можливості швидкого еволюційного становлення системи с/г кооперації можна навести такий приклад. Селяни з японського селища Асю (18 домогосподарств) організували виробничу спілку із розведення грибів. Через певний час вони зайнялися їхньою переробкою, а також виробництвом приправ і солінь, для чого було побудовано переробне підприємство. Його торгова марка «Міяма-сігуре» вже відома у всій країні. Грибний кооператив у свою чергу входить до іншого с/г кооперативу, через який продає свою продукцію і закуповує необхідні матеріали. Крім того, спілка налагодила і безпосередні зв'язки зі споживчими кооперативами сусідніх міст [162, с. 147]. Так, впродовж незначного проміжку часу жителі невеликого селища без значних капіталовкладень спромоглися побудувати власні міцні господарства та налагодити ефективну кооперативну організацію, яка задовольняє їхні потреби і формує стабільні доходи.

Отже, утворення власного переробного підприємства має бути метою будь-якої с/г кооперативної організації, адже розширення своєї діяльності до надання послуг із переробки сигналізує про перехід на вищий рівень кооперативних відносин та збільшення доходів членів кооперативу.

3.4. Актуальні проблеми вдосконалення правового регулювання діяльності сільськогосподарських переробних кооперативів

Дослідженнями українських вчених-економістів встановлено, що у вітчизняній практиці доцільно стимулювати розвиток кооперативних структур, які займаються переробкою і реалізацією с/г продукції [297, с. 230]. С/г переробний кооператив як форма ведення господарської діяльності розвивається під різнобічним впливом багатьох факторів економічного, соціального, політичного, психологічного характеру, однак найбільш потужним регулятором традиційно залишається право. Аналіз ситуації, що склалася наразі в кооперативному секторі, демонструє наявність сприятливих умов для створення та функціонування с/г переробних кооперативів, а також вказує на необхідність подальшого розвитку сучасних позитивних тенденцій.

Звичайно, розвиток с/г переробних кооперативів як особливої форми господарювання органічно пов'язаний з ефективним правовим регулюванням. Як справедливо зазначають професори І. І. Каракаш та В. Д. Сидор, оскільки правознавство в цілому покликане допомагати законодавцеві в розробці наукових основ управління суспільством і науково обґрунтованих рекомендацій, направлених на вдосконалення цього управління, можна стверджувати, що завданням юридичної науки є надання допомоги законодавцеві в розробці і прийнятті правових норм [113, с. 105]. У зв'язку з цим доцільно окреслити основні перспективні напрями розвитку кооперативного права, реалізація яких у найближчому майбутньому сприятиме забезпеченню сталого розвитку с/г переробної кооперації.

1. Екологізація кооперативного законодавства. Як відомо, Конференція ООН з навколишнього природного середовища, яка пройшла в Ріо-де-Жанейро в 1992 році, стала переломним моментом у розвитку світового співтовариства, оскільки за її результатами було прийнято Порядок денний на XXI століття, який проголосив курс на сталий розвиток. Основними складовими сталого розвитку було визначено економічну, екологічну та соціальну [312, с. 343]. Концепція «сталого розвитку», що проголошена провідною ідеєю розвитку цивілізації на планеті, багато в чому перетинається з кооперацією, що зумовлює необхідність їх комплексного розгляду та вивчення. Наприклад, спільними є питання безпечного виробництва, соціальної захищеності, поліпшення добробуту людей.

Концепція «сталого розвитку» не є абсолютно новим стратегічним напрямом охорони довкілля та використання природних

ресурсів із метою забезпечення соціально-економічного розвитку в глобальних масштабах. На думку професора І. І. Каракаша, концепція «сталого розвитку» є модернізованим проявом у сучасних умовах концепції «нульового росту», запропонованої Римським клубом у 60-ті роки минулого сторіччя [114, с. 701]. Тоді як І. П. Бідзюра вказує витокami ідеї «сталого розвитку» теорію «людських відносин», яка впровадила в систему виробничої діяльності психологічні, моральні та інші людські чинники [22, с. 130]. Помітною є аналогія з кооперативною формою господарювання, яка теж оперує цими категоріями та має схожі завдання.

Досліджуючи поняття сталого розвитку, Є. М. Боришук та В. С. Загорський не погоджуються із загальноприйнятим перекладом цього терміна українською мовою та пропонують, на їхню думку, більш оптимальне поняття «біогармонійного розвитку», що відповідає змістовному навантаженню, яке вкладається в це поняття [27, с. 115]. Взагалі, метою стратегії сталого розвитку повинно стати надання механізмів узгодження економічної, екологічної та соціальної складових розвитку суспільства в країні, визначення плану дій та строки конкретних етапів [379, с. 15]. До змісту концепції сталого розвитку слід включити також правові, культурні, політичні, національні фактори тощо [380, с. 9]. У зв'язку з цим дослідження саме правових питань забезпечення втілення концепції сталого розвитку в розрізі кооперативних відносин є нагальною потребою сьогодення.

Отже, право — як універсальний регулятор поведінки окремих осіб і держав в цілому — володіє неоціненними можливостями в побудові біогармонійного існування суспільства на основі «паритету між продовольчою та екологічною безпекою» [193, с. 253]. Професор В. В. Дудченко слушно зауважує, що право в суспільстві не самодостатнє і не автономне. У законах держави мають втілюватися цінності суспільства, головною з яких є справедливість. За такого підходу право розуміють як здійснення ідеї справедливості [81, с. 67]. Справедливість є наріжним каменем і кооперації, і концепції сталого розвитку (оскільки остання пропагує справедливе використання природних ресурсів, що забезпечить майбутні покоління гармонійним та багатим навколишнім природним середовищем існування). Слід зауважити, що саме агропродовольче виробництво є одним із основних споживачів ресурсів навколишнього середовища в усьому світі [371, с. 17]. У зв'язку з цим екологізація кооперативного законодавства в цілому та окремих його інститутів (зокрема, правового інституту с/г переробних кооперативів) є однією з необхідних умов подальшого розвитку даної фор-

ми господарювання. Економічне зростання, що відбувається без врахування екологічних чинників, не може бути сталим і тривким [310, с. 680]. Це пояснюється тим, що довгострокові економічні проекти виявляються економічно не вигідними, якщо вони не враховують закономірності функціонування природних екосистем, а проекти, які не враховують довгострокових екологічних наслідків, завжди є збитковими [28, с. 64].

Розвиваючи ідеї зарубіжного економіста Г. Дейлі, цікаву думку висловила професор Л. Я. Корнійчук, яка зазначає, що *розвитком* можна справедливо назвати лише *якісне поліпшення процесу переробки* в межах існуючого потоку ресурсів, досягнуте за рахунок технічних удосконалень або поглибленого розуміння мети [134, с. 88]. Тобто екологізація законодавства приводить до екологізації суспільних відносин, що у свою чергу обумовлює безпечний розвиток виробничої та соціальної сфер життєдіяльності.

2. *Нормативне стимулювання інноваційної та інвестиційної діяльності с/г переробних кооперативів.* Вступ України до СОТ та прагнення вітчизняних виробників бути конкурентоспроможними вимагають від українських аграріїв посилення рівня технічного оснащення с/г виробництва та впровадження новітніх технологій. Нині сільське господарство України забезпечене технікою на 50–60 %, причому більше 80% потребує капітального ремонту [283, с. 5]. Проте тільки великі потужні підприємства мають фінансові можливості створити матеріально-технічну базу відповідно до останніх досягнень науково-технічного прогресу та ефективно використовувати її, мінімізуючи собівартість продукції за рахунок позитивного ефекту масштабу [189, с. 63]. На думку Г. А. Ісрафілова, оскільки кооперативи досить вдало та переконливо демонструють правило синергізму (ефект від цілого перевищує суму ефектів його складових), їхні члени можуть досягнути більш вагомих результатів, ніж кожен з них, діючи поодиночі. Тому кооперативи мають можливість адекватно відгукнутись на виклики глобалізації, адже можуть стати однією з форм укрупнення виробництва [104, с. 66–67].

Як відомо, основною метою діяльності с/г переробних кооперативів є збільшення прибутків своїх членів, що досягається шляхом виконання виробничих функцій з переробки с/г сировини. Слід погодитись із Л. Ц. Масловською, яка вважає, що біосферосумісним вважатиметься лише таке зростання продуктивності праці, яке досягнуте за рахунок еколого-економічного, інноваційно-технологічного факторів та ефективної управлінської практики [170, с. 65]. Дослідниками також звертається увага на той факт, що залучення інновацій повинно ґрунтуватись на готовності підприємств аграр-

ного сектора до практичного застосування новітніх технологій, техніки, обладнання й устаткування, що потребує відповідної кадрової підготовки персоналу, додаткових фінансових ресурсів [36, с. 48]. Інноваційна діяльність суттєво стимулюється за рахунок збільшення інвестиційних потоків. У той же час Н. В. Мішеніна та І. С. Маре́ха характеризують сільське господарство як ризикову та менш привабливу сферу для іноземних інвесторів, ніж промислово-переробне виробництво с/г продукції [178, с. 37–38]. Це дозволяє сподіватись на більший інвестиційний потенціал с/г переробних кооперативів, що займають проміжне становище між безпосередніми виробниками с/г сировини та подальшими споживачами переробленої продукції, зокрема вторинними переробниками. Для того щоб такий потенціал був реалізований, слід забезпечити прозору нормативну основу для інвестиційної діяльності у сфері кооперативного господарювання. Перш за все варто визначити правові форми здійснення інвестицій, які б не суперечили кооперативним принципам та не ставили під сумнів кооперативну ідентичність. При цьому слід погодитись з думкою професора В. І. Курило про те, що будь-які невиважені, неправильні управлінські рішення на рівні сільського господарства потенційно несуть реальну загрозу не тільки економіці держави, а й національній безпеці в цілому [146, с. 114].

3. *Еволюціонування кооперативної форми господарювання, яке не матиме наслідком зникнення кооперативної ідентичності.* Діалектичний розвиток кооперації є об'єктивним та закономірним процесом, завдяки якому вона модифікується, змінюється, пристосовується до соціальних умов та потреб конкретного суспільства. Проте така варіативність не може бути безмежною — її рамки закінчуються там, де починається інша форма господарювання. На перший погляд, аналізоване питання є суто теоретичним, проте його концептуальне вирішення має прямий вихід на законотворчу діяльність, а значить, і на регулювання конкретних відносин. Кооперативне законодавство змінюється й повинно змінюватися надалі, щоб вчасно позбуватися застарілих та неефективних норм, а також оперативно реагувати на потреби часу. Однак така еволюція не повинна відходити від визнаних основоположних принципів, які роблять кооперативні організації власне кооперативними. Як зазначав професор П. Т. Саблук, поширення псевдокооперативів небезпечне через те, що воно породжує сумнів у доцільності аграрних перетворень, зневіру в їх прогресивність [284, с. 40]. Проілюструвати наведені думки щодо позитивної еволюції кооперативної форми господарювання можна позицією Т. М. Чурилової, яка вказує на світову тенденцію до лібе-

ралізації відносин членства в с/г кооперативах в аспекті дозволу надання послуг не членам. Дослідниця робить акцент на фінансовій складовій питання та підкреслює, що послуги для інших осіб надаються за ринковими цінами, що формує додаткове джерело поповнення капіталу кооперативу [358, с. 357]. Подібної позиції дотримуються також Т. П. Проценко [273, с. 192] і К. В. Чернов [356, с. 135]. Хоча вітчизняний законодавець відмовився від надання такого права с/г обслуговуючим кооперативам, на наш погляд, обмеження допуску інших осіб до користування послугами с/г переробних кооперативів знімає деякі теоретичні питання щодо неприбутковості с/г обслуговуючих кооперативів, проте створює цим самим потенційні виробничі проблеми для переробних кооперативів. У новітньому кооперативному законодавстві України повинно бути встановлено баланс між вимогами кооперативної ідентичності та виробничими потребами кооперативів як суб'єктів господарювання. Це актуально насамперед тому, що законодавчі приписи в галузі кооперації покликані не лише врегулювати діяльність кооперативних суб'єктів, але й стимулювати їх створення та розвиток. Варто погодитись із думкою Ю. С. Богзикова, який доводить, що, незважаючи на еволюцію кооперативних принципів, незмінним повинен залишатися захист кооперативом інтересів усіх своїх членів, котрі з цією метою його створюють [26, с. 12]. Вважаємо, що еволюція кооперативів в українському варіанті має торкнутися таких основних моментів: а) надання можливості самостійного обрання підприємницького чи непідприємницького статусу кожним кооперативом; б) надання с/г обслуговуючим кооперативам права надавати послуги особам, які не є членами кооперативу; в) оновлення класифікації с/г кооперативів з передбаченням їх поділу на виробничі, обслуговуючі та комбіновані.

4. *Стабільне державне регулювання кооперативних процесів.* Об'єктивна реальність однозначно свідчить про необхідність створення обслуговуючих кооперативів. Приклад розвинених країн світу, таких як Франція, США та інших, також показує, що створення обслуговуючих кооперативів набувало масового характеру в період кризи в галузі сільського господарства, яка зараз спостерігається й у нас [375, с. 248]. Лише с/г обслуговуючі кооперативи надають можливість підприємствам сільського господарства отримувати прибуток як від виробництва, так і від подальших стадій просування товару до кінцевого споживача [181, с. 144–145]. Особливо це твердження справедливе для с/г переробних кооперативів, оскільки в процесі переробки вартість продукції зростає, що збільшує доходи виробників с/г продукції.

Проте не тільки вчені-юристи, а й визнані економісти нині б'ють тривогу з приводу байдужого ставлення до кооперативів в Україні [287, с. 43]. Однією з головних перешкод розвитку кооперативів є нерозуміння тих переваг, що несе в собі кооперація, причому як з боку державних органів, так і з боку с/г товаровиробників [324, с. 330]. Необхідна цілеспрямована державна політика щодо поширення інформованості с/г товаровиробників про переваги діяльності через с/г обслуговуючі кооперативи, а також допомога в їх створенні та функціонуванні [189, с. 67]. Україна може за допомогою відповідного законодавства та цілеспрямованої політики створити умови для розвитку ефективних виробничих, збутових, переробних і розподільних структур [313, с. 130]. Такі заходи стануть реалізацією одного з головних принципів аграрного права, який обґрунтовується Н. С. Гавриш та полягає у стабільній державній підтримці с/г товаровиробника [46, с. 176].

Ключовим аспектом у даному випадку є підвищення ефективності та дієвості законодавства. Варто погодитись із думкою професора І. І. Каракаша про те, що час законодавчих актів із формулюваннями «в порядку, встановленому законодавством» безповоротно минув. Сьогодні необхідні глибоко пропрацьовані нормативні акти, піддані всебічній економічній та юридичній експертизі висококваліфікованих спеціалістів [112, с. 73].

Цілком закономірно, що, враховуючи специфіку кооперативів порівняно з іншими видами товариств і розглядаючи кооперативи як важливий механізм в економічному житті країни, держава приділяє їм певну увагу. Проте така увага повинна бути систематичною, тобто не лише на період масового становлення і популяризації кооперативних організацій в Україні, а також має бути стабільною протягом подальшого їх сталого розвитку. Прийняття цільових програм та наступне їх скасування не лише не сприяє активізації кооперативних процесів в Україні, але скоріше має зворотну дію — асоціює кооперацію із хиткою тимчасовою державною підтримкою та половинчастими заходами.

Реалізація в потрібній та достатній мірі окреслених тенденцій дозволить забезпечити с/г переробні кооперативи стабільною та ефективною правовою базою для сталого розвитку. Особливо це актуально у світлі того, що національне кооперативне право буде розвиватися й далі, відбуватиметься накопичення правового матеріалу щодо регламентації відносин з функціонування різних типів та видів кооперативів [210, с. 151]. Однак неодмінно слід пам'ятати про недопущення крайнощів у вигляді зарегульованості кооперативних відносин. С. В. Тичинін звертає увагу на те, що детальна

та дріб'язкова регламентація різних сторін діяльності кооперативів особливо шкідливо відображається на розвитку кооперативного руху. Калейдоскопічна строкатість кооперативного законодавства робить його малодоступним широким верствам населення, які бажають брати участь у кооперативному русі [331, с. 41].

Крім того, подібний шлях розвитку законодавства веде до штучного віддалення та глибинного розмежування органічно пов'язаних різновидів кооперації. Як слушно зазначає С. Г. Бабенко, стратегія розвитку національного кооперативного руху вимагає налагодження взаємодії і співробітництва різних типів і видів кооперативів [14, с. 116]. А це, звичайно, передбачає тісне та взаємопов'язане правове регулювання, що виражається в дотриманні єдиних принципів та основних засад. Такий шлях реалізується через загальний кооперативний закон, що містить єдині приписи, однаково характерні для будь-якої кооперативної організації незалежно від роду її діяльності.

Останнім часом у юридичній літературі все частіше ставиться питання щодо пріоритетності певного типу с/г кооперації — виробничої чи обслуговуючої. Певна однозначна відповідь на дане питання обумовлює і переважання в законодавчому регулюванні. Так, професор В. Ю. Уркевич, аналізуючи динаміку змін кооперативного законодавства в Україні, робить висновок про те, що чергове реформування законодавства про с/г кооперацію не дасть позитивного ефекту у вигляді розвитку та поширення кооперативної форми господарювання на селі. Свій песимістичний висновок вчений пов'язує, зокрема, «з ухилом Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» у бік поширення саме с/г обслуговуючої кооперації» [334, с. 355]. Цікаво, що протилежну оцінку такому вектору розвитку кооперативного законодавства давала професор Н. І. Титова ще у 2000 році, коли писала, що посилення ролі обслуговуючих кооперативів є позитивною рисою Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [319, с. 26].

О. В. Гафурова сприймає сучасний стан кооперативного законодавства досить категорично, вважаючи, що виробничим кооперативам відмовлено у праві на існування [50, с. 69].

На наш погляд, виробничу кооперацію в Україні можна розглядати як перехідну форму господарювання, що історично функціонувала та була необхідна в період між розпадом колгоспної організації сільського господарства та становленням приватних підприємств агробізнесу. Роль виробничих кооперативів зменшується у зв'язку зі зміною соціальних умов та трансформацією свідомості осіб, що працюють у сільському господарстві. Наразі

найбільш актуальною формою господарювання є вертикальна обслуговуюча кооперація, що направлена на об'єднання самостійних товаровиробників. У світлі такого обґрунтування недивною є переважна орієнтація спеціального Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» на профілюючий та перспективний тип кооперативів.

Розвиток правового регулювання с/г переробної кооперації неможливо розглядати відірвано від загального напрямку еволюції кооперативного законодавства України. І. І. Ромашкова на основі аналізу зарубіжного досвіду кооперативного руху багатьох країн формулює два основних способи законодавчого врегулювання діяльності кооперативних організацій: єдиний кооперативний закон у тих країнах, де законодавець видає один загальний закон та підпорядковує йому на рівних умовах усі види кооперативних організацій; і система множинності законів, що виходить із регулювання кожного виду кооперативу окремим відповідним законом [281, с. 41].

Вітчизняна дослідниця А. В. Зеліско характеризує ситуацію, що склалася в українському кооперативному законодавстві, як таку, за якої існує численна кількість нормативно-правових актів, які непослідовно регулюють статус кооперативів, оскільки ґрунтуються на різних концептуальних підходах. Такий розвиток законодавства є характерним для більшості пострадянських країн, у яких, починаючи з 90-х років XX століття, відбувається постійне нагромадження нормативно-правових актів, які містять спеціальні норми щодо окремих видів кооперативів. На противагу такому сценарію вчена пропонує шлях розвитку законодавства ЄС, який відбувається в кардинально протилежному напрямі, оскільки основною його ознакою є прагнення до уніфікації [95, с. 16]. Однак політичні, правові, соціальні та культурні умови, що склалися в ЄС, мають суттєві відмінності порівняно з українськими реаліями. Крім того, неможливо ігнорувати певні правотворчі традиції, які складаються в правовій системі держави та органічно притаманні їй. Українське законодавство розгалужене та досить детальне, однак саме це значною мірою відповідає об'єктивній необхідності регулювання правовідносин, що складаються в нашій державі. Тому варто, на нашу думку, все ж продовжувати будувати та вдосконалювати вітчизняне законодавство на власному фундаменті, враховуючи позитивний європейський та світовий досвід, а новітні зміни в кооперативному законодавстві України дозволяють констатувати наявність поступових позитивних зрушень на шляху до впорядкування та систематизації правового матеріалу в цій сфері.

Тенденція розвитку кооперативного законодавства України вказує на створення системи спеціальних законів різного ступеня узагальнення та диференціації. С/г переробні кооперативи, як один із видів с/г обслуговуючих кооперативів, наразі не знаходять належного правового регулювання, яке б враховувало об'єктивно притаманні їм особливості. Тобто у своїй діяльності вони керуються лише загальними приписами щодо с/г обслуговуючих кооперативів.

Логічне продовження запропонованого законодавцем розвитку законодавства про с/г кооперацію можна углядіти в поступовій розробці та прийнятті спеціальних законів щодо окремих видів с/г обслуговуючих кооперативів («Про сільськогосподарську переробну кооперацію», «Про сільськогосподарські постачальницькі кооперативи» тощо). Однак, на наш погляд, створення такої розгалуженої нормативно-правової бази є віддаленою перспективою, яка не повинна штучно квапливо наближатись, адже для її ефективного втілення необхідні відповідні підґрунтя та передумови.

На нашу думку, спершу доцільно було б розширити Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» за рахунок внесення норм щодо правового регулювання особливостей організації та діяльності с/г переробних кооперативів як окремого виду с/г обслуговуючих. На основі даних приписів активізується вплив права на виробничу сферу, на відповідні соціальні відносини за участю с/г переробних кооперативів. Розвиток даних правовідносин, підвищення ролі с/г переробної кооперації діалектично викличе необхідність удосконалення нормативно-правової бази та виокремлення правового інституту с/г переробних кооперативів у самостійний диференційований закон.

Не менш важливим є те, що поступова еволюція законодавства про с/г кооперацію сприятиме нормальному темпу адаптації її учасників та суспільства до змін та реформування. Револьюційні перетворення у сфері права, які проводяться без нагальної на те необхідності, діють вороже на правопорядок у країні, господарську діяльність та настрої суспільства і цим зводять нанівець позитивні законодавчі ініціативи. Крім того, поступове внесення продуманих змін, а саме: спеціальних норм, що стосуються особливостей с/г переробних кооперативів, — дозволить застосувати механізм апробації таких приписів на практиці.

Отже, перспективами сталого розвитку правового регулювання с/г переробних кооперативів в Україні ми вважаємо шлях двоступеневого поступу:

— на першому етапі — внесення змін та доповнень до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», в результаті

яких у структурі Закону виділиться окремий розділ «Сільськогосподарські переробні кооперативи» із таким орієнтовним змістом: 1) Поняття с/г переробних кооперативів; 2) Особливості створення та ліквідації с/г переробних кооперативів; 3) Орган, що контролює виробництво у с/г переробних кооперативах; 4) Кооперативні об'єднання за участю с/г переробних кооперативів; 5) Порядок укладення, зміни та виконання угод про господарську участь членів с/г переробних кооперативів; 6) Особливості договірних відносин за участю с/г переробних кооперативів;

— на другому етапі — створення повноцінного Закону України «Про сільськогосподарську переробну кооперацію» на основі напрацьованого досвіду регулювання та аналізу практичних потреб.

Можливим шляхом подальшого розвитку кооперативного законодавства є кодифікація, яку професор В. І. Семчик вважає одним із різновидів систематизації (впорядкування нормативно-правових актів із метою зручності в користуванні, внесення поправок, зміна скасованих актів новими), який доцільно застосувати щодо даного комплексного інституту [129, с. 80]. Деякі науковці, наприклад, Т. М. Чурилова, вважають за потрібне розробити Кооперативний кодекс як єдиний консолідуючий акт [359, с. 6]. Фактично він повинен містити загальні засади кооперативної діяльності, окреслити її можливі сфери, особливості внутрішньої організації кооперативів тощо. Проте такий шлях наразі не можна визначити як пріоритетний, враховуючи динаміку правотворчих дій сучасного законодавця. Цілком можливо, що активізація кооперативних відносин в Україні та суттєве розширення нормативно-правової бази регулювання кооперації поставить на порядок денний питання щодо необхідності прийняття Кооперативного кодексу України. На сьогодні такі умови, на жаль, відсутні.

Для правового регулювання с/г переробних кооперативів прийняття Кооперативного кодексу України із включенням до нього спеціальних норм, які б регламентували особливості даної форми господарювання, стало би в цілому позитивним кроком. Це пояснюється тим, що спеціальне регулювання особливостей організації та діяльності с/г переробних кооперативів відбувалося б у рамках загальної систематизації та кодифікації кооперативного законодавства, що полегшило б роботу із нормативною базою, а також зменшило б ризик допущення законодавчих колізій, суперечностей та прогалин.

В юридичній літературі обґрунтовуються також альтернативні шляхи розвитку кооперативного законодавства. Наприклад, В. М. Масін пропонує прийняти в якості концептуального базово-

го акта Основи кооперативного законодавства України [166, с. 12]. М. А. Мацько обстоює думку про необхідність розробки та прийняття окремого Закону України «Про сільськогосподарську обслуговуючу кооперацію» [173, с. 261]. Однак, на наш погляд, така потреба відпала при оновленні Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію». Аналіз тенденцій, які прослідковуються останнім часом у нормотворчій роботі, вказують на розвиток кооперативного законодавства саме шляхом подальшої деталізації та спеціалізації. Систематизаційні процеси на даному етапі вже відбулися, що дістало прояв в обранні Закону України «Про кооперацію» як загального нормативно-правового акта.

Незважаючи на те, по якому з проаналізованих шляхів розвитку рухатиметься кооперативне законодавство України далі, законодавчі перетворення повинні супроводжуватися підзаконним та локальним нормативно-правовим регулюванням. Перш за все, повинні бути розроблені:

1) зразки документів: Примірний статут с/г переробного кооперативу; Примірні правила внутрішньогосподарської діяльності с/г переробного кооперативу; Примірний договір про передачу виключних майнових прав на об'єкт права інтелектуальної власності як паю; Примірний ліцензійний договір про передачу права користування об'єктом права інтелектуальної власності в якості паю;

2) акти, направлені на державну підтримку с/г переробних кооперативів: наприклад, програми розвитку, які б передбачали заохочувальні та стимулюючі заходи: гранти, проведення конкурсів, пільги та дотації кооперативам, що користуються інноваційними розробками, якісними та ресурсозберігаючими технологіями, тощо. Повинен практикуватися поступовий відхід від заходів прямого фінансування з одночасним посиленням заходів стимулюючих.

Кооперативне законодавство досліджувалось багатьма вченими, які розглядали окремі аспекти його вдосконалення. Наприклад, М. А. Мацько пропонує зважити на досвід багатьох держав щодо конституційного закріплення норм про гарантування діяльності кооперативів [172, с. 301]. Розвиваючи цю думку, інший дослідник вважає за потрібне передбачити в Конституції України статтю, в якій прямо йшлося би про кооперативи, їх роль, гарантії вільного розвитку та необхідний контроль за характером і цілями їхньої діяльності [288, с. 113]. Такий крок, на наш погляд, маловірогідний, проте все ж таки бажаний, оскільки він позитивно вплине на підвищення статусу кооперації в українському суспільстві.

Не менш важливим кроком до сталого правового регулювання діяльності с/г переробних кооперативів має стати комплексне впорядкування законодавства, що містить кооперативні приписи. Це означає створення системи кооперативного законодавства, яка не містить внутрішніх суперечностей. У той час як спеціальна законодавча база кооперативного права реформується, положення загальних законів не підлягають паралельному відповідному оновленню. У результаті цього відбувається небажаний «перекіс» у правовому регулюванні та вноситься дисгармонія у систему кооперативного права. Отже, на наш погляд, доцільно внести доповнення до ЦК та ГК України в аспекті передбачення можливості створення с/г обслуговуючих кооперативів із зазначенням їх різновидів. Така пропозиція не має на меті необґрунтоване розширення змісту ЦК та ГК України за рахунок норм, які вже містяться в спеціальних законах. Однак згадка тільки про один тип кооперації, а саме: лише про виробничі кооперативи — на рівні основних приватноправових кодексів вітчизняного законодавства викликає логічні заперечення. Відображення у ЦК та ГК України основних елементів системи кооперації, що вже об'єктивно склалась в Україні, передбачає, насамперед, внесення положень щодо основних засад с/г обслуговуючої кооперації. Закріплення у ЦК та ГК України с/г переробного кооперативу як окремої організаційно-правової форми юридичних осіб сприятиме зміцненню правового становища даного суб'єкта.

За наслідками проведеного дослідження можна дійти висновку, що кооперативне законодавство наразі вимагає глибокої концептуальної перебудови та новелізації, що повинна торкнутися не лише поверхових аспектів кооперативних відносин, а змістовно їх ожити. На нашу думку, напрями відповідного оновлення лаконічно можна сформулювати таким чином:

1) систематизаційний. Він передбачає продовження розпочатого процесу систематизації, розширення системи кооперативного права та законодавства в перспективних напрямках, усунення дубляжу та наявних прогалин у нормативному регулюванні. Тобто приведення кооперативного законодавства в логічну та виважену систему;

2) модернізуючий. Під ним розуміється перегляд деяких традиційних, консервативних засад, які не відповідають реальним потребам аграріїв; оновлення правового становища с/г кооперативів із метою підвищення їхньої привабливості в умовах сучасного ринкового середовища. Доцільність суворого збереження традиційної кооперативної ідентичності в усьому світі об'єктивно ставиться під

сумнів, а відповідні тенденції практики знаходять відображення в законодавчому полі. Цього, на наш погляд, гостро не вистачає у вітчизняних реаліях;

3) *протекційний*. Даний напрям полягає у формуванні основних шляхів державної допомоги с/г кооперативам, що включають не лише заходи прямої підтримки, але більшою мірою спрямовані на усунення перешкод, формування привабливого іміджу кооперативної форми господарювання.

В результаті комплексного дослідження правового регулювання організації та діяльності сільськогосподарських переробних кооперативів в Україні було сформовано низку висновків та коло пропозицій стосовно вдосконалення правового становища даних суб'єктів. Їх можна звести до такого:

1. Системний аналіз вітчизняного законодавства виявив, що в нормативно-правових актах поняття «кооперація» використовується в п'яти значеннях: як система кооперативних організацій, як співробітництво, як взаємодія, як об'єднання, як контракт. Внаслідок такого високого ступеня варіативності даного поняття недоцільним є зведення кооперації до якогось одного значення, оскільки це неодмінно призведе до збіднення наукового і нормотворчого інструментарію. Співвідношення понять «кооперація», «інтеграція» та «концентрація» можна виразити таким чином. Спільною рисою усіх трьох понять є характерний процес об'єднання, що лежить в основі кожного з перелічених явищ. Однак за кооперації учасники є рівноправними та автономними до і після свого об'єднання; внаслідок інтеграції окремі учасники зливаються в єдине ціле, втрачаючи свою незалежність; а при концентрації учасники групуються навколо більш сильного з них, не втрачаючи при цьому своєї самостійності. Кооперацію, інтеграцію та концентрацію можна назвати змістом відповідних явищ, а їхніми організаційно-правовими формами є кооператив, агрохолдинг, кластер тощо.

2. Проаналізовані статистичні дані демонструють сталу тенденцію до спаду кооперативного руху в Україні. Причини такого низхідного процесу можна узагальнити та представити у вигляді трьох груп: 1) людський фактор (відсутність необхідних особистісних якостей, низький рівень обізнаності та освіти потенційних кооператорів, високий рівень недовіри у суспільстві, вплив негативного історичного досвіду, протистояння індивідуалістичних та колективістських тенденцій, високий ступінь інертності суспільства); 2) економічний фактор (обмеженість та суттєвий брак фінансування, зокрема стартового, неоднорідність інтересів членів кооперативної організації); 3) законодавчий фактор (наявність недоліків у правовій моделі кооперативу, стійка невизначеність із системою

оподаткування кооперативних організацій). З усіх наведених обставин, які перешкоджають становленню кооперації в Україні, найбільш небезпечними та складними для усунення є причини, згруповані у так званий людський фактор, так як боротьба з ними передбачає не лише застосування доступних економічно-правових засобів, але вимагає проведення широкомасштабної інформаційно-пропагандистської політики.

3. Кооперативними цінностями є нематеріальні блага, що досягаються при успішній реалізації кооперативних принципів, якими є основні засади діяльності кооперативних організацій. Кооперативною заповіддю, тобто фундаментальним кооперативним принципом, який формує кооперативну ідентичність у сучасних умовах, є задоволення потреб членів як основна мета діяльності кооперативу. Модернізація змісту кооперативної ідентичності тісно пов'язана з тенденцією до утворення кооперативів нового покоління, засади діяльності яких відходять від жорстких кооперативних канонів. Вважаємо, що еволюція кооперативів в українському варіанті має торкнутися таких основних моментів: а) надання можливості самостійного обрання підприємницького чи непідприємницького статусу кожним кооперативом; б) надання сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам права надавати послуги особам, які не є членами кооперативу; в) оновлення класифікації сільськогосподарських кооперативів з передбаченням їх поділу на виробничі, обслуговуючі та комбіновані.

4. Сучасне кооперативне законодавство розвивається поступально, із чітко вираженою тенденцією до спеціалізації. Прийняття нової редакції Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» демонструє виокремлення Закону України «Про кооперацію» в якості загального для усіх інших спеціальних кооперативних законів. На основі спеціальних законів першого рівня доцільним є прийняття спеціальних законів другого рівня (наприклад, Закону України «Про сільськогосподарську переробну кооперацію»). З метою дотримання єдиного вектора та рівномірного розвитку кооперації в державі запропоновано розробку системи нормативно-правових актів програмного характеру: Концепції розвитку кооперації в Україні, Концепції розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні, прийняття на їх основі загальнодержавної Програми розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні та аналогічних регіональних програм.

5. На сучасному етапі правова регламентація організації та діяльності сільськогосподарських переробних кооперативів неспеціалізована та ґрунтується лише на загальних засадах правового

становища сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Еволюційний розвиток кооперативного законодавства стосовно сільськогосподарських переробних кооперативів має пройти послідовні етапи: на першому — доповнення діючого Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» окремим розділом під назвою: «Сільськогосподарські переробні кооперативи», який міститиме такі норми: «Поняття сільськогосподарських переробних кооперативів», «Особливості створення та ліквідації сільськогосподарських переробних кооперативів», «Органи, що контролюють виробництво у сільськогосподарських переробних кооперативах», «Кооперативні об'єднання за участю сільськогосподарських переробних кооперативів», «Порядок укладення, зміни та виконання угод про господарську участь членів сільськогосподарських переробних кооперативів», «Особливості договірних відносин за участю сільськогосподарських переробних кооперативів»; на другому — створення спеціального Закону України «Про сільськогосподарську переробну кооперацію» із розширеною структурою. Надзвичайно важливим кроком до спрощення діяльності сільськогосподарських переробних кооперативів є прийняття Примірною статуту сільськогосподарського переробного кооперативу та Примірних правил внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського переробного кооперативу.

6. Запропоновано наукове визначення сільськогосподарських переробних кооперативів як різновиду сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, основною функцією яких є переробка сільськогосподарської сировини, виробленої членами цих кооперативів, в результаті здійснення якої утворюється нова сільськогосподарська продукція.

7. Принциповим для правового регулювання діяльності сільськогосподарських переробних кооперативів є однозначне визначення поняття переробки сільськогосподарської сировини та співвідношення його із близькими поняттями обробки та доробки. Переробкою є лише такий технологічний процес, у результаті якого із наданої сільськогосподарської сировини створюється нова сільськогосподарська продукція, що має якісно інші характеристики. У той час як за допомогою обробки фізичні характеристики сільськогосподарської сировини змінюються, але не утворюють нову сільськогосподарську продукцію. Ступінь впливу на сільськогосподарську сировину при доробці найменший, так як її метою є лише підтримка належного якісного стану сільськогосподарської сировини без зміни її фізичних характеристик. Кооперативи, які у своїй діяльності виконують лише функції обробки та/або дороб-

ки, за строгим змістом Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» не можна називати переробними.

8. У результаті виділення особливої виробничої характеристики сільськогосподарських переробних кооперативів процес їх створення передбачає проходження таких етапів: організаційного, реєстраційного та господарського (створення переробного підприємства). Останній етап відокремлено від першого у зв'язку з тим, що сільськогосподарський переробний кооператив та його переробне підприємство не ототожнюються. При цьому відсутність підприємства, здатного забезпечувати виконання основної функції, призводить до того, що сільськогосподарський переробний кооператив не відповідає своєму законодавчому визначенню.

9. З метою систематизації великої кількості локальних нормативно-правових актів, які приймаються в сільськогосподарських переробних кооперативах, запропонована така їх класифікація: а) *конститутивні*, що поділяються на *обов'язкові* (протокол установчих зборів, статут) та *необов'язкові* (установчий договір, положення); б) *виробничі*, що поділяються на *основні* (правила внутрішньогосподарської діяльності та правила внутрішнього розпорядку) та *допоміжні* (інструкції, положення, накази тощо); в) *організаційні* (накази, рішення різних органів кооперативу, якими вирішуються поточні питання, не пов'язані з процесом виробництва).

10. Доцільним є доповнення Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» нормою, яка б наділяла правом ініціювати ліквідацію сільськогосподарських переробних кооперативів таких суб'єктів: а) членів кооперативу, органи місцевого самоврядування, прокурора, у випадку відсутності у сільськогосподарського переробного кооперативу переробного підприємства протягом більше ніж два роки; б) осіб, права яких порушуються в результаті недотримання сільськогосподарським переробним кооперативом засад кооперативної ідентичності, за умови неможливості захисту порушених прав іншим шляхом.

11. У результаті дослідження встановлено, що сільськогосподарські переробні кооперативи можуть бути реорганізовані лише шляхом злиття та приєднання. Це пов'язано з тим, що відповідно до законодавства сільськогосподарський переробний кооператив реорганізується в інший кооператив тільки в одному числі. Крім того, не може використовуватись така форма реорганізації, як перетворення через відсутність законодавчого виокремлення самостійної організаційно-правової форми сільськогосподарського переробного кооперативу. Вказані правові обмеження є недостатньо обґрунтованими та мають бути усунені за допомогою викладення

ст. 11 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» в такій редакції: *«За рішенням загальних зборів сільськогосподарський обслуговуючий кооператив може бути реорганізовано лише в інший сільськогосподарський обслуговуючий кооператив (кооперативи), а кооперативне об'єднання — в інше кооперативне об'єднання».*

12. Необґрунтованим є законодавчий поділ органів сільськогосподарського переробного кооперативу на управлінські та контролюючі. Це пояснюється тим, що управління є загальною категорією, що охоплює поняття регулювання, контролю, нагляду, у зв'язку з чим усі органи кооперативу можна ідентифікувати як управлінські. Загальні збори та виконавчі органи завжди є регулятивними. При цьому загальні збори, спостережна рада та ревізійна комісія (ревізор) в залежності від конкретного наповнення їх статутних повноважень можуть перебувати в різному статусі. У зв'язку з тим, що конститутивною ознакою сільськогосподарського переробного кооперативу є функціонування переробного виробництва, необхідним є створення внутрішнього оперативного органу, що наділений правом контролювати якість та безпечність технологічного процесу, а також інші обставини, що впливають або здатні впливати на виробництво.

13. Законодавчий інститут кооперативного об'єднання потребує вдосконалення в таких напрямках: диференціація можливих форм кооперативних об'єднань за принципом організаційно-правових форм юридичних осіб; введення інституту асоційованих членів в кооперативних об'єднаннях; термінологічне та функціональне розмежування установчих зборів та з'їзду (конференції). Виділено такі тенденції розвитку кооперативних об'єднань у світі: а) укрупнення первинних кооперативів та їх концентрація; б) глобалізація та інтернаціоналізація; в) придбання кооперативами несільськогосподарських підприємств; г) кластеризація.

14. Ретроспективний аналіз розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні дозволяє зробити висновок, що міжгосподарське підприємство з переробки сільськогосподарської сировини, яке в літературі радянського часу мало назву кооперативного об'єднання, не було таким в розумінні Закону України «Про кооперацію». Дослідження ознак такого міжгосподарського підприємства виявляє його органічний зв'язок із сучасним сільськогосподарським переробним кооперативом. Перспективну новітню форму кооперативного об'єднання за участю сільськогосподарських переробних кооперативів можуть утворити кластери. Якщо у світовій практиці кластер прийнято розуміти як об'єднання взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих підприємств, організацій, установ і зв'язаних із

ними за географічною та функціональною ознаками органів державного управління, наукових закладів, інших інфраструктурних складових, працюючих на певній території, з певною метою (М. Портер); то в Україні поняття кластера використовується у вузькому значенні сукупності функціонально об'єднаних підприємств у структурі агрохолдингу. Кластеризація як стратегічна основа розвитку сільського господарства демонструє потужні економічний, соціальний та максимізуючий ефекти. Становлення кластерів в Україні вимагає відповідної законодавчої бази, яка має бути розроблена на кооперативно-концептуальній основі.

15. Договірний характер виробничих правовідносин між сільськогосподарським переробним кооперативом та його членами втілений у необхідності підписання угод про господарську участь членів кооперативу. Предметом такої угоди є дії члена кооперативу, що полягають у наданні на переробку власновиробленої сільськогосподарської сировини, а також дії сільськогосподарського переробного кооперативу щодо переробки наданої сировини. Угода про господарську участь члена сільськогосподарського переробного кооперативу має ознаки договору про виконання робіт та складає самостійний різновид договору підряду.

16. Доцільним є доповнення Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» правовими приписами, що відображали би специфіку правовідносин із виробництва органічної продукції с/г переробними кооперативами. Насамперед, такі приписи повинні бути спрямовані на врегулювання особливостей процедури оцінювання відповідності, а також правових наслідків зміни членського складу переробного кооперативу, який є зареєстрованим виробником органічної продукції. Переробні кооперативи можуть утворюватися і в рибному господарстві. У цьому випадку обґрунтовується необхідність введення поняття «вторинного суб'єкта аквакультури» та «вторинного суб'єкта рибальства». На фоні кризових явищ в енергетичній сфері актуалізується правова можливість сільськогосподарських переробних кооперативів виступати в ролі суб'єктів біоенергетичного виробництва, здійснюючи переробку сільськогосподарської сировини чи відходів сільського господарства з метою виробництва біопалива.

17. Система аграрних договорів, які укладаються сільськогосподарськими переробними кооперативами, може бути подана таким чином: договори, спрямовані на створення та розпорядження майновим і трудовим капіталами сільськогосподарських переробних кооперативів; договори, спрямовані на регулювання процесу ви-

робництва сільськогосподарської продукції; договори, спрямовані на реалізацію сільськогосподарської продукції; договори, спрямовані на одержання послуг.

18. Законодавством передбачена можливість передачі в якості паю майнових прав інтелектуальної власності, що оформлюється за допомогою договору про передачу виключних прав інтелектуальної власності або ліцензійного договору у випадку передання лише права користування об'єктом права інтелектуальної власності. У зв'язку зі складністю та комплексністю даних відносин запропонована розробка та прийняття *Примірного договору про передачу виключних майнових прав на об'єкт права інтелектуальної власності в якості паю до сільськогосподарського переробного кооперативу і Примірного ліцензійного договору про передачу права користування об'єктом права інтелектуальної власності в якості паю до сільськогосподарського переробного кооперативу.*

19. У зв'язку з тим, що укладення договору оренди позбавляє власника права володіння та користування майном на певний строк, передача в оренду переробного підприємства як цілісного майнового комплексу повинна мати строкові та причинні обмеження. Вважаємо, що це питання слід врегулювати нормативно та сформулювати таким чином: *«Сільськогосподарський переробний кооператив має право передавати в оренду переробне підприємство як цілісний майновий комплекс строком не більше ніж на один рік. Продовження договору оренди можливе за умови наявності об'єктивних обставин, але не більше ніж на такий самий строк».*

20. До можливих виробників сільськогосподарської продукції за договором контрактації необхідно віднести сільськогосподарські переробні кооперативи, що пояснюється комплексом підстав: по-перше, сільськогосподарський переробний кооператив є виразником інтересів багатьох первинних виробників сільськогосподарської продукції; по-друге, сільськогосподарський переробний кооператив не переслідує комерційні посередницькі цілі; по-третє, сільськогосподарський переробний кооператив сам є виробником сільськогосподарської продукції. У зв'язку з цим законодавчо закріпленням об'єктом договору контрактації має бути сільськогосподарська сировина і продукти її переробки, що одержані безпосередньо їхнім виробником або сільськогосподарським переробним кооперативом.

21. Для реалізації виробленої продукції сільськогосподарські переробні кооперативи можуть застосовувати договір комісії, за яким члени кооперативу доручають сільськогосподарському переробному кооперативу реалізувати цю продукцію від свого імені. Реалізуючи

перероблену сільськогосподарську продукцію, кооператив одночасно виступає: виконавцем робіт — відносно членів кооперативу; виробником товару — відносно третіх осіб. Такі ознаки надають сільськогосподарському переробному кооперативу можливість позначати результати своєї роботи (перероблену сільськогосподарську продукцію) власною торговельною маркою.

22. Вважаємо, що усі сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи можна поділити на монофункціональні та поліфункціональні відповідно до кількості послуг, що ними надаються. Сільськогосподарські переробні кооперативи перебувають у системі функціональних, організаційних та господарських зв'язків з іншими різновидами кооперативних організацій. При цьому найбільш тісні взаємозв'язки утворюються саме з іншими видами сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, правові особливості яких здійснюють закономірний вплив на вказані кооперативні відносини. Правову модель традиційного постачальницького кооперативу можна назвати окремим випадком споживчого товариства, що робить можливим у деяких випадках застосування аналогії права. Заготівельно-збутові кооперативи можуть надавати два види послуг: основні (заготівля та збут сільськогосподарської продукції) та допоміжні (сортування, пакування, транспортування продукції тощо). При цьому заготівельно-збутові кооперативи найкраще демонструють тенденцію до поліфункціональності, яка передбачає поступове розширення асортименту послуг від простих до складних (наприклад, здійснення переробки). Виключення з кооперативного законодавства такого виду обслуговуючих кооперативів, як сервісні не узгоджується з їхньою відносною популярністю в Україні. Саме тому вважаємо за доцільне повернути до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» даний вид кооперативів. При цьому сервісні кооперативи можуть надавати такі групи послуг: а) виробничі (оренда сільськогосподарської техніки, будівель, обробка агрохімікатами тощо); б) інформаційні (збір та аналіз ринкової інформації, реклама, логістика тощо); в) протекційні (представництво інтересів на індивідуальному, груповому чи загальному рівнях). Аналіз чинного Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» дозволяє дійти такого висновку: якщо кооператив надає кілька послуг, поєднуючи переробку, постачання, заготівлю та збут, то він відноситься до багатофункціональних. Якщо ж кооператив пропонує інші послуги, окрім вищеперерахованих, то він має бути сервісним.

23. Об'єднання у багатофункціональний кооператив є першим рівнем диверсифікації, оскільки за допомогою послуг кооперати-

ву члени розширюють свої господарські можливості. На другому рівні диверсифікації сільськогосподарський багатофункціональний кооператив організовує та надає послуги, які не характерні для окремих господарств, проте їх запровадження сприяє підвищенню економічного благополуччя членів.

24. Світовій практиці відомі випадки функціонування сільськогосподарських кооперативів, які не відомі українському законодавству. За характером послуг, що надаються такими кооперативами, їх можна класифікувати на такі, що діють: а) на виробничо-технологічних засадах; б) на інформаційно-консультаційних засадах; в) на соціально-обслуговуючих засадах; г) у сфері організації посередницьких послуг; ґ) у туристично-готельній сфері.

25. Хоча законодавство України жорстко розмежовує виробничі та обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи, практика доводить необхідність передбачення третього типу сільськогосподарських кооперативів — комбінованого, який би поєднував виробничі та обслуговуючі функції. До відповідного типу кооперативів тяжіє і сільськогосподарський переробний кооператив.

26. Утворення власного переробного підприємства має бути метою будь-якої сільськогосподарської кооперативної організації, адже розширення своєї діяльності до надання послуг із переробки сигналізує про перехід на вищий рівень кооперативних відносин та збільшення доходів членів кооперативу.

27. Проведений аналіз кооперативного законодавства України вказує на гостру необхідність проведення його глибинної новелізації з метою підвищення привабливості кооперативної форми господарювання та адаптації її до сучасних соціально-економічних умов ведення бізнесу в Україні. Саме тому в результаті дослідження запропоновано такі напрями оновлення вітчизняного кооперативного законодавства: а) систематизаційний; б) модернізуючий; в) протекційний.

28. Аналіз особливостей правового становища сільськогосподарських переробних кооперативів надає підстави для виділення даних суб'єктів в якості окремої організаційно-правової форми юридичних осіб. У зв'язку з цим подальший еволюційний розвиток вітчизняного законодавства має відбуватись із врахуванням специфіки правового становища сільськогосподарських переробних кооперативів.

Список використаних джерел

1. Абова Т. Е. Законодательство о кооперации: проблемы совершенствования / *Т. Е. Абова* // Организация и деятельность кооперативов (правовой аспект): всесоюз. конф., дек. 1990 г.: сб. ст. — М., 1991. — С. 7–13.
2. Абова Т. Е. Кооперативы как субъекты гражданского права / *Т. Е. Абова* // Субъекты гражданского права: сб. ст. / под ред. Т. Е. Абовой. — М.: Изд-во ИГиП РАН, 2000. — С. 63–73.
3. Аграрне право: [підручник] / *В. П. Жушман, В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко* [та ін.]; за ред. В. П. Жушмана та А. М. Статівки. — Х.: Право, 2010. — 296 с.
4. Аграрне право України: [підручник] / *В. З. Янчук, В. І. Андрейцев, С. Ф. Василюк* [та ін.]; за заг. ред. В. З. Янчука. — 2-ге вид., переробл. та допов. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — 720 с.
5. Аграрне право України: [підручник] / *В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк* [та ін.]; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. — К.: Юрінком Інтер, 2010. — 608 с.
6. Аграрне право України: [підручник] / за ред. О. О. Погрібного. — К.: Істина, 2007. — 448 с.
7. Актуальні питання аграрного права України: теорія і практика: [монографія] / *А. М. Статівка, В. Ю. Уркевич, В. М. Корнієнко* [та ін.]; за ред. д-ра юрид. наук, проф. А. М. Статівки. — Х.: ФІНН, 2010. — 240 с.
8. Алисова Ю. А. Правовой механизм государственного регулирования и поддержки сельскохозяйственных кооперативов на современном этапе / *Ю. А. Алисова* // Вестник СГАП. — 2011. — № 6 (82). — С. 205–211.
9. Апопій І. Істотні умови договору контрактації у сфері підприємницької діяльності / *І. Аноній* // Підприємництво, господарство і право. — 2010. — № 2. — С. 77–79.
10. Атаманова Ю. Є. Права промислової власності як форма участі в господарських товариствах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 — «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / *Ю. Є. Атаманова*. — Х., 2003. — 21 с.
11. Афанасьева М. С. Организация областной сети информационно-консультационных обслуживающих кооперативов / *М. С. Афанасьева* // Наукоеведение. — 2013. — Вып. 6. — С. 1–11.

12. Бабаєв О. Ю. Свинарські обслуговуючі кооперативи: інноваційний механізм функціонування / *О. Ю. Бабаєв* // БізнесІнформ. — 2013. — № 1. — С. 117–121.
13. Бабенко С. Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці : [монографія] / *С. Г. Бабенко*. — К. : Наук. думка, 2003. — 332 с.
14. Бабенко С. Г. Еволюція кооперативної ідеї та основні напрями розвитку кооперативного руху в Україні / *С. Г. Бабенко* // Стратегія економічного розвитку України : зб. наук. пр. — 2002. — № 1. — С. 113–117.
15. Бабіч І. В. Давальницькі договори в Україні. Критерії визнання давальницького договору / *І. В. Бабіч* // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ : зб. наук. пр. — 2004. — Вип. 25. — С. 370–376.
16. Бабіч І. В. Договір переробки давальницької сировини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 — «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / *І. В. Бабіч*. — К., 2006. — 26 с.
17. Бакум В. В. Методологія розробки агропромислових кластерних утворень регіону / *В. В. Бакум* // Економіка АПК. — 2009. — № 4. — С. 38–44.
18. Балабанова Н. А. Правовое положение производственных кооперативов / *Н. А. Балабанова* // Экономика и социум. — 2014. — № 2 (11). — С. 447–453.
19. Бармин А. П. Агрокооперация и интеграция в АПК: прошлое, настоящее, будущее / *А. П. Бармин* // Аграрный вестник Урала. — 2011. — № 6 (85). — С. 59–61.
20. Беликова К. М. Правовое регулирование торгового оборота и кодификация частного права в странах Латинской Америки : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 — «гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / *К. М. Беликова*. — М., 2012. — 54 с.
21. Беляева З. С. Руководство сельскохозяйственной кооперацией / *З. С. Беляева* // Сельскохозяйственная кооперация в СССР и Франции (по материалам I франко-советского симпозиума по вопросам сельскохозяйственного права). — М. : Ин-т государства и права АН СССР, 1983. — С. 37–48.
22. Бідзюра І. Філософське обґрунтування ідеї сталого розвитку / *І. Бідзюра* // Людина і політика. — 2004. — № 3. — С. 130–136.
23. Білека А. А. Локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських кооперативів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / *А. А. Білека*. — Запоріжжя, 2011. — 20 с.
24. Близнюк О. Договір контрактації сільськогосподарської продукції: історія та сучасність в застосуванні / *О. Близнюк* // Юридичний журнал. — 2006. — № 5. — С. 98–107.

25. Близнюк Т. П. Крос-культурні особливості української ділової культури / *Т. П. Близнюк* // БізнесІнформ. — 2012. — № 11. — С. 259–263.
26. Богзиков Ю. С. Межфермерская кооперация по переработке сельскохозяйственной продукции: на материалах Республики Калмыкия : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.05 — «экономика и управление народным хозяйством» / *Ю. С. Богзиков*. — М., 2000. — 22 с.
27. Борищук Є. Концепція сталого розвитку і проблеми оптимізації еколого-економічних систем / *Є. Борищук, В. Загорський* // Регіональна економіка. — 2005. — № 3. — С. 113–119.
28. Борщук Є. М. Ринкові механізми економіки стійкого розвитку / *Є. М. Борщук* // Регіональна економіка. — 2007. — № 1. — С. 62–71.
29. Бродзинский М. Г. Дилеммы развития кооперации в Польше / *М. Г. Бродзинский* // Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття : конф., 26–27 черв. 2001 р. : зб. наук. пр. — К., 2001. — С. 82–86.
30. Бурак А. І. Кооперация та інтеграція малих підприємств в аграрній сфері : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.04 — «экономика та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / *А. І. Бурак*. — Львів, 2011. — 20 с.
31. Бутенко Л. А. Социальная интеграция — на какой базе она возможна? / *Л. А. Бутенко* // СОЦИС. — 2000. — № 12. — С. 131–136.
32. Вахитов К. И. Теория и практика кооперации : [учебник] / *К. И. Вахитов*. — М. : Изд.-торг. корпорация «Дашков и К», 2009. — 480 с.
33. Ващенко И. С. Индивидуализм в современном обществе / *И. С. Ващенко, Е. Б. Рыкалкина, Э. Р. Фахрудинова* // Bulletin of Medical Internet Conferences. — 2012. — Vol. 2, issue 11. — С. 856–858.
34. Виноградова Г. Іноземне позикове інвестування в Україні: стан і перспективи розвитку законодавчого регулювання / *Г. Виноградова* // Право України. — 2000. — № 1. — С. 66–70.
35. Вирок Добровеличківського районного суду Кіровоградської області від 12 травня 2011 року по справі № 1-7/2011 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/15463609>.
36. Вишневська О. Еколого-орієнтований підхід у забезпеченні сталого розвитку аграрного сектору / *О. Вишневська, Н. Бобровська* // Економіст. — 2013. — № 6. — С. 46–48.
37. Володина Н. Г. Инвестиционная привлекательность сельскохозяйственных кооперативов / *Н. Г. Володина* // Известия ОГАУ. — 2010. — № 28-1, т. 4. — С. 122–125.
38. Володина Н. Г. Какой кооператив нужен российскому крестьянину? / *Н. Г. Володина, С. Г. Головина* // Агро ХХІ. — 2008. — № 10–12. — С. 3–5.
39. Володина Н. Г. Теоретические аспекты исследования прав собственности в аграрных кооперативах вертикального типа / *Н. Г. Володина*,

- С. Г. Головина // Вестник СГАУ им. Н. И. Вавилова. — 2008. — № 8. — С. 68–72.
40. Воробьева Е. Г. Проблемы развития потребительской кооперации в условиях формирования «информационного общества» в РФ / *Е. Г. Воробьева, Л. А. Пониматкина* // Теория и практика общественного развития. — 2014. — № 2. — С. 369–372.
41. Воронина Н. П. Гражданско-правовые «новеллы» в статусе кооперативов: *per aspera ad astra?* / *Н. П. Воронина* // Юридическая наука. — 2014. — № 4. — С. 78–84.
42. Воронина Н. П. Определение правовой природы современных аграрных кооперативов (по законодательству Великобритании, ФРГ, Франции) / *Н. П. Воронина* // Право и политика. — 2013. — № 11 (166). — С. 1557–1569.
43. Воронина Н. П. Правовая модель кооперативов «нового типа» в странах Центральной и Восточной Европы / *Н. П. Воронина* // Юридические исследования. — 2013. — № 11. — С. 30–50.
44. Воронина Н. П. Правовое регулирование сельскохозяйственной кооперации в Скандинавии / *Н. П. Воронина* // Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : зб. наук. ст. за матеріалами II Міжнар. наук.-практ. конф., 10 квіт. 2014 р. — Житомир : ЖНАЕУ, 2014. — С. 260–263.
45. Вороніна К. Ю. «Сингл-психологія» як наслідок епохи індивідуалізму / *К. Ю. Вороніна* // Вісник Академії адвокатури України. — 2013. — № 2 (27). — С. 31–34.
46. Гавриш Н. С. Процес відтворення та законодавче закріплення принципів аграрного права України / *Н. С. Гавриш* // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. — 2008. — Вип. 37. — С. 173–177.
47. Гаєцька-Колотило Я. З. Організаційно-правові форми сільськогосподарської кооперації в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 — «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / *Я. З. Гаєцька-Колотило*. — К., 2003. — 22 с.
48. Гаєцька-Колотило Я. З. Про поняття сільськогосподарського кооперативу / *Я. З. Гаєцька-Колотило* // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство : зб. наук. пр. — 2002. — Вип. 131. — С. 51–54.
49. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду в державному управлінні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / *В. М. Гаращук*. — Х., 2003. — 35 с.
50. Гафурова О. В. Соціальний розвиток села в Україні: теорія і практика правового регулювання : [монографія] / *О. В. Гафурова* ; за заг. ред. В. М. Ермоленка. — К. : Ірідіум, 2014. — 480 с.
51. Гафурова О. В. Правове становище сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів — агроторгових домів за законодавством Ук-

- раїни / *О. В. Гафурова, Л. А. Панькова* // Юридична Україна. — 2008. — № 5. — С. 92–96.
52. Гафурова О. В. Сільськогосподарські виробничі кооперативи: права і обов'язки членів : [монографія] / *О. В. Гафурова*. — К. : МАУП, 2006. — 200 с.
53. Глушко Ю. В. Организация создания сбытовых кооперативов на виноградарско-винодельческих предприятиях / *Ю. В. Глушко* // Молодий вчений. — 2013. — № 1 (01). — С. 13–16.
54. Гончаренко В. В. Міжнародні принципи діяльності та унікальність кооперативів як форми господарювання / *В. В. Гончаренко* // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Економічні науки. — 2011. — Т. 2, вип. 3. — С. 330–338.
55. Горбонос Ф. В. Сучасна модель кооперації в аграрній сфері / *Ф. В. Горбонос* // Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття : конф., 26–27 черв. 2001 р. : зб. наук. пр. — К., 2001. — С. 250–255.
56. Горкіна Л. Кооперація у контексті ліберально-демократичної концепції модернізації суспільства / *Л. Горкіна* // Економіка України. — 2011. — № 5. — С. 4–14.
57. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18–22. — Ст. 144.
58. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 6. — Ст. 56.
59. Гражданское право : [учебник]. В 4 т. Т. 1. Общая часть / отв. ред. Е. А. Суханов. — М. : Волтерс Клувер, 2004. — 720 с.
60. Гражданское право : [учебник]. Часть первая / под ред. В. П. Камышанского, Н. М. Коршунова, В. И. Иванова. — М. : Эксмо, 2007. — 704 с.
61. Гребенюк М. Запровадження правового механізму аграрних розписок — запорука створення надійної системи продовольчого забезпечення в Україні / *М. Гребенюк* // Підприємництво, господарство і право. — 2013. — № 1. — С. 56–60.
62. Гриценко М. П. Економічно-фінансові аспекти створення і функціонування обслуговуючих кооперативів в курортно-рекреаційній галузі / *М. П. Гриценко* // Інвестиції: практика та досвід. — 2012. — № 15. — С. 43–46.
63. Гришина Я. С. Сравнительно-правовое исследование социального предпринимательства в странах Америки и Европы / *Я. С. Гришина* // Вестник Пермского университета. — 2012. — Вып. 2 (16). — С. 111–121.
64. Гусак В. В. Исследование сущности кооперативной идеи на примере первых кооперативов Англии / *В. В. Гусак* // Юридическая наука и правоохранительная практика. — 2012. — № 1 (19). — С. 109–113.

65. Гущин Н. Э. Демократические основы деятельности сельскохозяйственного кооператива / *Н. Э. Гущин* // Вестник СГАП. — 2006. — № 3. — С. 83–87.
66. Данилів В. Я. Земельні правовідносини в сільськогосподарських підприємствах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 — «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / *В. Я. Данилів*. — К., 2010. — 18 с.
67. Данилова М. И. О радикализме в решении крестьянского вопроса России [Электронный ресурс] / *М. И. Данилова, В. Д. Анастасов, А. В. Побегуца* // Научный журнал КГАУ. — 2012. — № 79 (05). — Режим доступа: <http://ej.kubagro.ru/2012/05/pdf/36.pdf>.
68. Декларація кооперативних принципів [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://ica.coop/en/whats-co-op/co-operative-identity-values-principles>.
69. Демьяненко В. В. Крестьянская производственная кооперация в современной России: правовые проблемы становления и развития : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.06 — «природоресурсное право; аграрное право, экологическое право» / *В. В. Демьяненко*. — Саратов, 2004. — 49 с.
70. Демьяненко В. В. Сельскохозяйственный производственный кооператив как юридическое лицо : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 — «гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / *В. В. Демьяненко*. — Саратов, 1997. — 20 с.
71. Дешковская Н. С. Институциональные инновации в кооперативном секторе агробизнеса зарубежных стран: демутуализация и гибриды / *Н. С. Дешковская* // Вестник ТГУ. — 2009. — № 325. — С. 119–124.
72. Дешковская Н. С. Институциональные особенности кооперативной формы вертикальной интеграции в агропродовольственном секторе / *Н. С. Дешковская* // Вестник ТГУ. — 2008. — № 314. — С. 128–132.
73. Дешковская Н. С. Между рынками и иерархиями: сельскохозяйственная кооперация как гибридная форма организации / *Н. С. Дешковская* // Вестник ТГУ. — 2010. — № 3 (11). — С. 26–43.
74. Дешковская Н. С. Современные проблемы исследования сельскохозяйственной кооперации / *Н. С. Дешковская* // Вестник ТГУ. — 2007. — № 296. — С. 149–159.
75. Добкіна К. Р. Особливості правового статусу виробничих кооперативів як суб'єкта господарювання / *К. Р. Добкіна, Т. О. Перерва* // Молодий вчений. — 2014. — № 11 (14). — С. 152–154.
76. Добрякова С. В. Пайові відносини у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах / *С. В. Добрякова* // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. — К., 2000. — Вип. 45. — С. 56–59.
77. Домбровський С. Ф. Аграрна розписка як інструмент регулювання договірних відносин за участю сільськогосподарських товаровироб-

- ників / *С. Ф. Домбровський, Л. В. Тарасенко* // Університетські наукові записки. — 2013. — № 4 (48). — С. 315–324.
78. Донник И. М. Система сельской кооперации в современной России / *И. М. Донник* // Аграрный вестник Урала. — 2013. — № 5 (111). — С. 58–60.
79. Драбовський А. Г. Розвиток кооперативного сектору національної економіки в конкурентному середовищі : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.03 — «економіка та управління національним господарством» / *А. Г. Драбовський*. — Львів, 2013. — 41 с.
80. Дубовицкая Е. А. Европейское корпоративное право / *Е. А. Дубовицкая*. — 2-е изд. — М. : Волтерс Клувер, 2008. — 304 с.
81. Дудченко В. В. До питання щодо перспектив розвитку українського права / *В. В. Дудченко* // Другі Прибузькі юридичні читання : міжнар. наук.-практ. конф., 24–25 листоп. 2006 р. : зб. наук. пр. — Миколаїв, 2006. — С. 66–67.
82. Егоров В. Мировой опыт развития кооперации в сельском хозяйстве / *В. Егоров* // АПК: экономика, управление. — 2012. — № 1. — С. 87–94.
83. Єрмоленко В. М. Аграрні майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.06 — «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / *В. М. Єрмоленко*. — Х., 2008. — 35 с.
84. Єрьоменко В. Підстави виникнення трудових правовідносин у колективних сільськогосподарських підприємствах, селянських (фермерських) господарствах, кооперативах / *В. Єрьоменко* // Право України. — 1997. — № 6. — С. 51–55.
85. Жаренко В. Ф. Застава майбутнього врожаю за аграрною розпискою / *В. Ф. Жаренко* // Правовий вісник Української академії банківської справи. — 2013. — № 2 (9). — С. 82–87.
86. Жаренко В. Щодо організаційно-правових форм суб'єктів господарювання, створених унаслідок реформування колективних сільськогосподарських підприємств / *В. Жаренко* // Підприємство, господарство, право. — 2010. — № 1. — С. 88–91.
87. Живора С. М. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи / *С. М. Живора* // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : зб. наук. пр. — К. : Ін-т історії України НАНУ, 2001. — С. 93–99.
88. Жигалов М. И. Кооперативы как ведущая организационно-экономическая форма малого промышленного производства / *М. И. Жигалов* // Экономика образования. — 2011. — № 3. — С. 232–235.
89. Жилинский С. Э. Предпринимательское право (правовая основа предпринимательской деятельности) : [учебник] / *С. Э. Жилинский*. — 4-е изд., изм. и доп. — М. : НОРМА, 2003. — 912 с.
90. Загнітко О. Кооперативи як суб'єкти господарювання / *О. Загнітко, В. Малига* // Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 11. — С. 103–109.

91. Загнітко О. Удосконалення правового статусу кооперативів: окремі проблеми / *О. Загнітко, В. Хахулін* // Право України. — 2001. — № 9. — С. 65–68.
92. Запороженченко Г. М. Потребительская кооперация Сибири в начале XX века в контексте проблемы кооперативной идентичности / *Г. М. Запороженченко* // Вестник ТГУ. — 2014. — № 386. — С. 112–116.
93. Захаров В. А. Создание юридических лиц: правовые вопросы / *В. А. Захаров*. — М.: Норма, 2002. — 202 с.
94. Зеленцова М. Г. О подлинной природе человека (индивидуализм или коллективизм?) / *М. Г. Зеленцова, Е. С. Павлова* // Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова. — 2010. — № 1. — С. 146–150.
95. Зеліско А. Система організаційно-правових форм кооперативів: проблеми адаптації до законодавства ЄС / *А. Зеліско* // Підприємництво, господарство і право. — 2011. — № 3. — С. 14–17.
96. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 3–4. — Ст. 27.
97. Зенюкова О. В. Членство в сельскохозяйственном производственном кооперативе: правовой аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 — «природоресурсное право; аграрное право; экологическое право» / *О. В. Зенюкова*. — Саратов, 2002. — 35 с.
98. Зіновчук В. В. Методологічні засади становлення кооперативного руху у сільському господарстві / *В. В. Зіновчук* // Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України XXI століття : конф., 26–27 черв. 2001 р. : зб. наук. пр. — К., 2001. — С. 238–243.
99. Зіновчук В. В. Перспективи розвитку обслуговуючої кооперації у сфері агрохімічного сервісу / *В. В. Зіновчук, Л. В. Тарасович* // Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. — 2010. — № 2. — С. 98–111.
100. Зінчук Т. О. Роль європейської асоціації сільськогосподарських кооперативів СОРА-COGECA у досягненні аграрної справедливості / *Т. О. Зінчук* // Кооперативний маркетинг в агробізнесі: проблеми і перспективи розвитку в Україні: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., 5–7 квіт. 2012 р. — Житомир, 2012. — С. 39–45.
101. Иваненко А. В. Переработка винограда и другого сырья: Критерий интенсивности энергетических воздействий: [монография] / *А. В. Иваненко, К. М. Тенюх*. — О.: Астропринт, 2002. — 312 с.
102. Ильин И. А. Процессы кооперации и интеграции предпринимательских структур в аграрном секторе экономики / *И. А. Ильин* // Социально-экономические явления и процессы. — 2012. — № 1 (035). — С. 72–77.
103. Ильина Л. И. Совершенствование правовых основ управления кооперативной собственностью / *Л. И. Ильина* // Корпоративное управление и инновационное развитие экономики Севера : вестн. Науч.-исслед. центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования СГУ. — 2006. — № 4. — С. 21–30.

104. Ибрафиллов Г. А. Перспективы развития кооперативных отношений в Азербайджане / *Г. А. Ибрафиллов* // Економіка та держава. — 2012. — № 2. — С. 66–68.
105. Иткулов С. Г. Развитие интегрированного кооперативного сектора экономики: теория, методология, практика : автореф. дис. ... д-ра экон. наук : спец. 08.00.05 — «экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами: сфера услуг)» / *С. Г. Иткулов*. — Белгород, 2009. — 36 с.
106. Ицкович А. Ю. Сельскохозяйственная кооперация: коррекция «классической» парадигмы / *А. Ю. Ицкович* // Вестник ВГУ. Серия 3. — 2009. — № 1 (14). — С. 29–35.
107. Інформація Міністерства аграрної політики та продовольства про стан виконання плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна — 2020» у 2015 році за травень 2015 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=16640>.
108. Ишук С. И. Право інтелектуальної власності на комерційне (фірмове) найменування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 — «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / *С. И. Ишук*. — К., 2009. — 19 с.
109. Кайдашов В. С. Організаційно-правові засади безпечності та якості сільськогосподарської продукції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 — «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / *В. С. Кайдашов*. — Х., 2012. — 19 с.
110. Калмыков С. В. Подготовка управленческих кадров АПК / *С. В. Калмыков* // АПК: экономика, управление. — 2008. — № 9. — С. 68–70.
111. Капура М. М. Право собственности кооперативов: проблемы теории и практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 — «гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / *М. М. Капура*. — Рязань, 2005. — 41 с.
112. Каракаш И. И. Правовое регулирование аграрно-земельных и природоресурсово-экологических отношений : сб. избр. ст., докл. и рец. (1997–2007) / *И. И. Каракаш*. — О. : Фенікс, 2007. — 430 с.
113. Каракаш І. І. Проблеми підвищення якості земельного законодавства України / *І. І. Каракаш, В. Д. Сидор* // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. — 2012. — Вип. 63. — С. 105–110.
114. Каракаш І. І. Щодо правового забезпечення реалізації Концепції сталого екологічного розвитку України / *І. І. Каракаш* // Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права : матеріали міжнар. наук. конф., 30 листоп. 2012 р. — О., 2012. — Т. 2. — С. 701–703.
115. Кафарський В. В. Інвестиційні договори в Україні: поняття, види, зміст, правове регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец.

- 12.00.03 — «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / *В. В. Кафарський*. — К., 2006. — 20 с.
116. Кибардина Л. Н. Индивидуализм, коллективизм и социальное государство в современной России / *Л. Н. Кибардина* // Омский научный вестник. Соц. и экон. науки. — 2009. — № 3 (78). — С. 62–65.
117. Ківалов С. В. Теоретичні питання державного контролю як засобу забезпечення законності у сфері державного управління / *С. В. Ківалов* // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. — 2004. — Т. 3. — С. 3–20.
118. Коверзнев В. О. Господарсько-правовий статус виробничих кооперативів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 — «господарське право; господарське процесуальне право» / *В. О. Коверзнев*. — Донецьк, 2012. — 20 с.
119. Ковтун О. Неокооперативна модель розвитку аграрного сектору вітчизняної економіки / *О. Ковтун* // Економіст. — 2013. — № 7. — С. 36–39.
120. Кодавбович В. А. Правові проблеми створення і функціонування кооперативів / *В. А. Кодавбович* // Радянське право. — 1991. — № 12. — С. 8–10.
121. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1971. — № 50. — Ст. 375.
122. Козлова Н. В. Понятие и сущность юридического лица. Очерк истории и теории : учеб. пособие / *Н. В. Козлова*. — М. : Статут, 2003. — 403 с.
123. Козырь М. И. Правовое положение кооперативных сельскохозяйственных предприятий в СССР / *М. И. Козырь* // Сельскохозяйственная кооперация в СССР и Франции (по материалам I франко-советского симпозиума по вопросам сельскохозяйственного права). — М. : Ин-т государства и права АН СССР, 1983. — С. 13–27.
124. Койдан Н. С. Кооперация — путь интеграции Украины в мировую экономику / *Н. С. Койдан, В. В. Бондар* // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. — 2013. — № 4 (70). — С. 75–83.
125. Колесникова Е. Н. Теория и методология ревизии и контроля в сельскохозяйственных производственных кооперативах : автореф. дис. ... д-ра экон. наук : спец. 08.00.12 — «бухгалтерский учет, статистика» / *Е. Н. Колесникова*. — М., 2011. — 48 с.
126. Колоколова Е. О. Кооперация как форма самоорганизации населения / *Е. О. Колоколова* // Теория и практика общественного развития. — 2010 — № 3. — С. 20–22.
127. Конвенція 2001 року про безпеку та гігієну праці в сільському господарстві : Конвенція Міжнародної організації праці від 21 черв. 2001 р. № 184 // Офіційний вісник України. — 2010. — № 92. — Ст. 960.
128. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

129. Кооперативне право : [підручник] / за ред. чл.-кор. НАН України В. І. Семчика. — К. : Ін Юре, 1998. — 336 с.
130. Кооперативы в Западной Европе : [реферативный сборник] / ред-кол.: В. Г. Головин, Н. В. Никифорова. — М. : ИНИОН АН СССР, 1989. — 191 с.
131. Кооперация. Страницы истории. В 3 т. Т. 1. Избранные труды российских экономистов, общественных деятелей, кооператоров-практиков. Кн. 3. 1870-е гг. — нач. XX века. Развитие кооперативной мысли и кооперативного движения в России. Ч. 2. Потребительная, производственная и кредитная кооперация в конце XIX — начале XX века. — М. : Наука, 2011. — 900 с.
132. Кооперация в агробізнесі : [підручник] / [Ф. В. Горбонос, Л. А. Янковська, Н. Ф. Павленчик, А. О. Павленчик та ін.]. — Львів : Львів. ун-т бізнесу та права, 2011. — 360 с.
133. Корнієнко Г. С. Обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи як одна із форм матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників в сучасних умовах / Г. С. Корнієнко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Право». — К., 2011. — Вип. 167, ч. 1. — С. 116–121.
134. Корнійчук Л. Економічне зростання і сталий розвиток / Л. Корнійчук // Економіка України. — 2008. — № 4. — С. 82–92.
135. Коробейникова Л. А. Классические ценности европейской культуры: к вопросу о возникновении и развитии / Л. А. Коробейникова // Вестник ТГУ. — 2014. — № 4 (16). — С. 5–11.
136. Коряковцева М. А. Влияние конкуренции на мировоззренческие ориентации личности / М. А. Коряковцева // Вестник Чувашского университета. — 2009. — № 4. — С. 149–156.
137. Котляров И. Д. Внедрение электронной торговли в деятельность фермерских хозяйств на основе сбытовой кооперации / И. Д. Котляров // Никоневские чтения. — 2012. — № 17. — С. 147–149.
138. Кравченко А. В. Проблемні питання визначення та цивільного обороту цілісного майнового комплексу як об'єкта нерухомості / А. В. Кравченко, І. І. Зеленкова // Адвокат. — 2012. — № 10 (145). — С. 39–41.
139. Кривобок С. В. Правочини з підприємством як єдиним майновим комплексом : [монографія] / С. В. Кривобок. — Х. : Право, 2009. — 176 с.
140. Кривов А. А. Правовое регулирование труда членов сельскохозяйственных производственных кооперативов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 — «природоресурсное право; аграрное право; экологическое право» / А. А. Кривов. — Саратов, 2005. — 21 с.
141. Крижна В. М. Майнові права інтелектуальної власності як вклад до статутного капіталу товариства / В. М. Крижна // Економіка, фінанси, право. — 2008. — № 10. — С. 32–37.

142. Кропивко М. Ф. Кластерний підхід до управління сільським розвитком / *М. Ф. Кропивко* // Економіка АПК. — 2008. — № 5. — С. 55–58.
143. Крюкова Т. Л. Социокультурные синдромы коллективизм/индивидуализм как контекст совладания со стрессом у россиян / *Т. Л. Крюкова* // Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова. — 2013. — Т. 19. — С. 130–134.
144. Кудінов А. С. Фінансові аспекти бізнес-плану сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу / *А. С. Кудінов* // Актуальні проблеми економіки. — 2004. — № 10 (40). — С. 121–126.
145. Кундиус В. А. Новые научные подходы к развитию кооперации в сельских территориях на основе теории А. В. Чаянова / *В. А. Кундиус* // Настоящее и будущее агропромышленного комплекса России : сб. материалов V конгр. экон.-агр., посвящ. 125-летию А. В. Чаянова (21–22 нояб. 2013 г.). — М. : ФГБНУ «Росинформагротех», 2014. — Т. 2. — С. 4–6.
146. Курило В. І. Деякі питання ефективності державного управління аграрним сектором економіки України / *В. І. Курило* // Південноукраїнський правничий часопис. — 2008. — № 2. — С. 113–115.
147. Курков П. А. Гражданская правосубъектность потребительских кооперативов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 — «гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / *П. А. Курков*. — М., 2008. — 24 с.
148. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : [монографія] / *І. М. Кучеренко*. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. — 328 с.
149. Кушнір С. Пріоритетні напрями активізації природоохоронної діяльності кооперативних утворень / *С. Кушнір* // Економіст. — 2013. — № 12. — С. 46–48.
150. Лаврик Г. В. Теоретико-правові засади функціонування і розвитку кооперації в Україні / *Г. В. Лаврик* // Держава і право. — 2012. — Вип. 58. — С. 3–9.
151. Лагода О. Законність як правовий орієнтир системи управлінської діяльності / *О. Лагода* // Право України. — 2005. — № 10. — С. 95–99.
152. Лангазова В. В. Організаційно-економічні особливості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як об'єктів обліку / *В. В. Лангазова* // Збірник наукових праць Луганського державного аграрного університету. — 2002. — № 14 (26). — С. 129–134.
153. Лебедева Н. М. Ценности и социальный капитал как основа социально-экономического развития / *Н. М. Лебедева, А. Н. Татарко* // Journal of Institutional Studies. — 2010. — № 1, т. 2. — С. 17–34.
154. Лебідь В. І. Організаційно-правова форма фермерського господарства: чи потрібна імперативність? / *В. І. Лебідь* // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2006. — № 4 (54). — С. 68–74.
155. Літвін Н. М. Поняття антикризового управління підприємством (міжнародний досвід) / *Н. М. Літвін* // Вісник Київського національного

- університету імені Тараса Шевченка. Серія «Міжнародні відносини». — 2003. — № 25–28. — С. 232–235.
156. Лопина И. М. Федеральный закон «О сельскохозяйственной кооперации» как источник аграрного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 — «природоресурсное право; аграрное право; экологическое право» / *И. М. Лопина*. — М., 2002. — 29 с.
157. Лункіна Т. Державна підтримка інтеграції та кооперації в АПК України: зарубіжний досвід та основні напрями / *Т. Лункіна, Є. Павлюк* // Економіст. — 2013. — № 4. — С. 37–39.
158. Людвічук М. В. Модерна перспектива розвитку виробничих та обслуговуючих кооперативів в Україні / *М. В. Людвічук* // Науковий вісник : зб. наук.-техн. пр. — Львів : УкрДЛТУ, 2005. — Вип. 15.2. — С. 261–268.
159. Майерс Д. Социальная психология / *Д. Майерс*. — СПб. : Прайм-Евроннак, 2007. — 512 с.
160. Малік М. Й. Оцінка перспектив розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / *М. Й. Малік, Р. Я. Корінець* // Економіка АПК. — 2012. — № 7. — С. 3–8.
161. Малік М. Й. Розвиток кооперативної ідеї в контексті наукових дослідів І. І. Лукінова / *М. Й. Малік* // Економіка АПК. — 2011. — № 2. — С. 167–169.
162. Маркарян С. Б. Сельскохозяйственная кооперация Японии (проблемы и перспективы) / *С. Б. Маркарян* // Япония. Ежегодник. — 2007. — № 36. — С. 131–147.
163. Маркова С. В. Соціальний ефект інвестицій / *С. В. Маркова* // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. — 2010. — № 1 (5). — С. 32–37.
164. Марченко С. І. Поняття «товарне сільськогосподарське виробництво» як правова категорія / *С. І. Марченко* // Підприємництво, господарство і право. — 2009. — № 12. — С. 196–199.
165. Масін В. М. Особливості правового статусу агроторгових домів, створених у формі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / *В. М. Масін* // Актуальні проблеми держави і права. — 2011. — Вип. 57. — С. 497–504.
166. Масін В. М. Проблеми правового забезпечення розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 — «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / *В. М. Масін*. — К., 2008. — 20 с.
167. Масленников Р. В. Гражданско-правовое регулирование создания и деятельности производственного кооператива в РФ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 — «гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / *Р. В. Масленников*. — М., 2005.
168. Маслов В. Ф. Правовое положение производственных объединений в сельском хозяйстве / *В. Ф. Маслов, З. А. Подопрігора, В. К. Попов*. — К. : Политиздат Украины, 1979. — 183 с.

169. Маслова С. И. Методологические основы сельскохозяйственной кооперации / *С. И. Маслова* // International Journal of Applied and Fundamental research. — 2013. — № 8. — С. 80–82.
170. Масловська Л. Екологізація суспільних відносин та вдосконалення управління сталим регіональним розвитком / *Л. Масловська* // Регіональна економіка. — 2003. — № 1. — С. 62 — 68.
171. Матчанова А. А. Политика кооперации аграрного сектора Узбекистана и ее перспективы в контексте опыта развитых стран Запада и Востока (США, Канады, Южной Кореи, Японии, Китая) / *А. А. Матчанова* // Вестник ЧГУ. — 2012. — № 33 (287), вып. 13. — С. 78–80.
172. Мацько М. А. Кооперативне законодавство зарубіжних країн і України: порівняльний аналіз / *М. А. Мацько* // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали наук.-практ. конф., жовт. 1998 р. — К., 1998. — С. 300–303.
173. Мацько М. А. Правові засади розвитку кооперативів / *М. А. Мацько* // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи: матеріали 2-ї звіт. наук. конф., 29 лют. 2008 р. — Львів, 2008. — С. 259–265.
174. Мелех Л. В. Законність як принцип права та її дотримання в Україні / *Л. В. Мелех* // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична: зб. наук. пр. — 2006. — Вип. 1. — С. 61–68.
175. Милосердов В. В. Этапы развития кооперации: взлеты и падения / *В. В. Милосердов, К. В. Милосердов* // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. — 2012. — № 5. — С. 10–16.
176. Миряшева Е. В. Теория и практика кооперативного федерализма в США в XIX — середине XX в. / *Е. В. Миряшева* // История государства и права. — 2014. — № 14. — С. 20–24.
177. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 44–48. — Ст. 552.
178. Мішеніна Н. Стратегії інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки / *Н. Мішеніна, І. Мареха* // Економіст. — 2011. — № 1. — С. 33–38.
179. Молдаван Л. В. Організаційно-правові та економічні засади участі підприємств АПК у створенні сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / *Л. В. Молдаван* // Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України XXI століття: конф., 26–27 черв. 2001 р.: зб. наук. пр. — К., 2001. — С. 291–299.
180. Насретдинов И. Т. Особенности интеграционных процессов в потребительской кооперации / *И. Т. Насретдинов* // Социально-экономические явления и процессы. — 2010. — № 3 (019). — С. 184–189.
181. Наумов Ю. Ф. Обслуживающий кооператив как способ защиты экономических интересов сельскохозяйственных товаропроизводителей / *Ю. Ф. Наумов, В. Н. Скворцов* // Збірник наукових праць Луган-

- ського національного аграрного університету. — 2002. — № 14 (26). — С. 144–146.
182. Нилссон Й. Аграрная кооперация в России: проблемы выбора организационной модели / *Й. Нилссон, С. А. Неганов* // Экономика региона. — 2008. — № 3. — С. 199–207.
183. Нилссон Й. Влияние доверия на развитие аграрных кооперативов / *Й. Нилссон, С. Головина, Н. Володина* // Аграрный вестник Урала. — 2008. — № 8 (50). — С. 11–13.
184. Новак Д. В. К упорядочению системы некоммерческих организаций / *Д. В. Новак* // Вестник гражданского права. — 2007. — № 3, т. 7. — С. 61–98.
185. Носенко Л. И. Правовое регулирование отношений по труду в сельскохозяйственных производственных кооперативах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 — «природоресурсное право; аграрное право; экологическое право» / *Л. И. Носенко*. — Оренбург, 2000. — 27 с.
186. Носік В. В. Закон «Про кооперацію в СРСПР» в дії / *В. В. Носік*. — К. : Знання, 1989.
187. Носова З. И. Сельскохозяйственная продукция как объект договора контрактации / *З. И. Носова* // Юрист. — 2002. — № 11. — С. 23–27.
188. Обьедкова Л. В. Развитие сельскохозяйственной кооперации в современной России / *Л. В. Обьедкова* // Вестник ВГУ. Серия 3. — 2011. — № 1 (18). — С. 67–72.
189. Ожелевська Т. С. Оптимізація діяльності малих сільськогосподарських підприємств через створення обслуговуючого кооперативу / *Т. С. Ожелевська* // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес». — К., 2011. — Вип. 168, ч. 1. — С. 62–68.
190. Ожелевська Т. С. Теоретичні аспекти специфіки обслуговуючих кооперативів / *Т. С. Ожелевська* // Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття : конф., 26–27 черв. 2001 р. : зб. наук. пр. — К., 2001. — С. 274–277.
191. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
192. Павленчик Н. Ф. Засадничі підходи до створення обслуговуючого кооперативу / *Н. Ф. Павленчик* // Кооперативний маркетинг в агробізнесі: проблеми і перспективи розвитку в Україні : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., 5–7 квіт. 2012 р. — Житомир, 2012. — С. 190–194.
193. Павлов О. Сільські території в контексті концепції сталого розвитку / *О. Павлов* // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. — 2006. — № 1. — С. 247–254.
194. Палладина М. И. Истоки возникновения кооперативной теории, кооперативов и развития кооперативного движения / *М. И. Палладина, Н. П. Воронина* // Государство и право. — 2014. — № 4. — С. 83–95.

195. Панасюк О. Т. Про деякі аспекти правового регулювання участі працівників в управлінні підприємством / *О. Т. Панасюк* // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2004. — № 7 (33). — С. 48–55.
196. Пантелеймоненко А. О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика : [монографія] / *А. О. Пантелеймоненко*. — Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. — 347 с.
197. Панченко В. В. Внутрішньогосподарські локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських підприємств як форма аграрного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 — «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / *В. В. Панченко*. — Х., 2011. — 22 с.
198. Папцов А. Г. Состояние и тенденции развития сельскохозяйственной кооперации в Европейском Союзе / *А. Г. Папцов* // Никоновские чтения. — 2006. — № 11. — С. 431–433.
199. Паращук І. М. Особливості управління в обслуговуючих сільськогосподарських кооперативах / *І. М. Паращук* // Аграрний вісник Причорномор'я. Економічні науки. — 1999. — Вип. 2 (4). — С. 227–230.
200. Питання прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів : постанова Кабінету Міністрів України від 13 квіт. 2011 р. № 461 // Офіційний вісник України. — 2011. — № 32. — Ст. 1359.
201. Погрібний О. О. Природа кооперативної власності в споживчій кооперації / *О. О. Погрібний* // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. — 2000. — Вип. 7. — С. 146–150.
202. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 13–14, 15–16, 17. — Ст. 112.
203. Покальчук М. Ю. Особливості припинення діяльності сільськогосподарських підприємств за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 — «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / *М. Ю. Покальчук*. — Х., 2012. — 20 с.
204. Порваткина М. В. Зарубежный опыт формирования и развития региональных кластеров в экономически развитых странах / *М. В. Порваткина* // Вестник ТГПУ. — 2011. — № 12 (114). — С. 112–116.
205. Постанова Вишого господарського суду України від 23 липня 2013 року по справі № 5009/4109/12 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32634369>.
206. Постанова Господарського суду Рівненської області від 20 грудня 2006 року по справі № 9/78 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/336261>.
207. Постанова Господарського суду Запорізької області від 14 березня 2008 року по справі № 19/52/08 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9976606>.

208. Постанова Господарського суду Київської області від 31 серпня 2006 року по справі № 236//146-06 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/114853>.
209. Постанова Господарського суду Сумської області від 19 березня 2007 року по справі № 8/101-07 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/511883>.
210. Правова система України: історія, стан та перспективи. У 5 т. Т. 4. Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — Х.: Право, 2008. — 480 с.
211. Правове регулювання некомерційних організацій в Україні: [монографія] / І. В. Спасибо-Фатєєва, В. І. Борисова, О. П. Печений [та ін.] ; за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. — Х.: Право, 2013. — 480 с.
212. Правові основи майнових і земельних відносин: [навч. посіб.] / за заг. ред. В. М. Єрмоленка. — К.: Магістр — XXI сторіччя, 2006. — 382 с.
213. Про аграрні розписки: Закон України від 6 листоп. 2012 р. № 5479-VI // Офіційний вісник України. — 2013. — № 5. — Ст. 146.
214. Про аквакультуру: Закон України від 18 верес. 2012 р. № 5293-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 43. — Ст. 616.
215. Про безпечність та якість харчових продуктів: Закон України від 23 груд. 1997 р. № 771/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 19. — Ст. 98.
216. Про ветеринарну медицину: Закон України від 25 черв. 1992 р. № 2498-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 36. — Ст. 531.
217. Про виноград та виноградне вино: Закон України від 16 черв. 2005 р. № 2662-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 31. — Ст. 419.
218. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України від 3 верес. 2013 р. № 425-VII // Офіційний вісник України. — 2013. — № 78. — С. 7.
219. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14 трав. 1992 р. № 2343-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 31. — Ст. 440.
220. Про відходи: Закон України від 5 берез. 1998 р. № 187/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 36–37. — Ст. 242.
221. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України від 10 жовт. 2013 р. № 642-VII // Офіційний вісник України. — 2014. — № 3. — С. 11.
222. Про впровадження Класифікації форм власності та Класифікації організаційно-правових форм господарювання: наказ Державного комітету статистики України від 25 черв. 2004 р. № 401 [Електронний

ресурс]. — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN13291.html.

223. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 берез. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 1. — Ст. 1.
224. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24 черв. 2004 р. № 1877-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 49. — Ст. 527.
225. Про деякі питання надання державної підтримки сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам : постанова Кабінету Міністрів України від 9 верес. 2009 р. № 1039 // Офіційний вісник України. — 2009. — № 77. — Ст. 2606.
226. Про деякі питання надання державної підтримки сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам : розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 серп. 2009 р. № 1014-р // Урядовий кур'єр. — 2009. — 24 верес., № 175.
227. Про затвердження Вимог щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу : наказ Міністерства юстиції України від 5 берез. 2012 р. № 368/5 // Офіційний вісник України. — 2012. — № 20. — Ст. 772.
228. Про затвердження Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року : постанова Кабінету Міністрів України від 3 черв. 2009 р. № 557 // Офіційний вісник України. — 2009. — № 42. — Ст. 1408 (втратила чинність).
229. Про затвердження переліку і граничних цін на вітчизняну сільськогосподарську техніку та обладнання, закупівля яких фінансується за рахунок коштів державного бюджету в 2012 році на умовах фінансового лізингу через державне підприємство «Спецагролізинг» : наказ Міністерства аграрної політики і продовольства України від 31 жовт. 2012 р. № 669 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-pereliku-i-granichnih-cin-na-vitchiznjanu-doc124455.html>.
230. Про затвердження плану заходів на 2012 рік щодо реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 груд. 2011 р. № 1237-р // Урядовий кур'єр. — 2011. — 28 груд., № 243.
231. Про затвердження плану заходів на 2013 рік щодо реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 серп. 2012 р. № 627-р // Урядовий кур'єр. — 2012. — № 169.
232. Про затвердження плану організаційних заходів щодо сприяння розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та забезпечення доступу особистих селянських і фермерських господарств на ринок аграрної продукції : розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 лют. 2009 р. № 219-р // Урядовий кур'єр. — 2009. — 1 квіт., № 58.

233. Про затвердження Порядку видачі експлуатаційного дозволу : постанова Кабінету Міністрів України від 5 листоп. 2008 р. № 978 // Офіційний вісник України. — 2008. — № 86. — Ст. 2891.
234. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених в державному бюджеті для підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів : постанова Кабінету Міністрів України від 9 берез. 2011 р. № 272 // Офіційний вісник України. — 2011. — № 20. — Ст. 849.
235. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів у агропромисловому комплексі : постанова Кабінету Міністрів України від 13 лют. 2012 р. № 104 // Офіційний вісник України. — 2012. — № 13. — Ст. 483.
236. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі на умовах фінансового лізингу : постанова Кабінету Міністрів України від 28 лип. 2010 р. № 648 // Офіційний вісник України. — 2010. — № 58. — Ст. 2004.
237. Про затвердження Порядку проведення атестації виробництв, що здійснюють переробку продуктів лову : наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 21 лип. 2003 р. № 125 // Офіційний вісник України. — 2003. — № 32. — Ст. 1744.
238. Про затвердження Примірних правил внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу [Електронний ресурс] : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 30 жовт. 2013 р. № 643. — Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/ministry?nid=10089>.
239. Про затвердження Примірного статуту сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу [Електронний ресурс] : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 21 трав. 2013 р. № 315. — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN86666.html.
240. Про затвердження Програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2003—2004 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 12 груд. 2002 р. № 1858 // Офіційний вісник України. — 2003. — № 51.— Ст. 38.
241. Про затвердження Списку сезонних робіт і сезонних галузей : постанова Кабінету Міністрів України від 28 берез. 1997 р. (в ред. від 3 лют. 2012 р.) № 278 // Офіційний вісник України. — 1997. — № 14. — Ст. 18.
242. Про затвердження Технічного регламенту зернового складу : наказ Міністерства аграрної політики України від 15 черв. 2004 р. // Офіційний вісник України. — 2004. — № 27, т. 2. — Ст. 440 (втратив чинність).

243. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січ. 2001 р. № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 12. — Ст. 64.
244. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 трав. 1991 р. № 1023-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 30. — Ст. 379.
245. Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку : Указ Президента України від 8 серп. 2002 р. № 694/2002 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 32. — Ст. 1507.
246. Про зерно і ринок зерна : Закон України від 4 лип. 2002 р. № 37-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 35. — Ст. 258.
247. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квіт. 1991 р. № 959-XIII // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 29. — Ст. 377.
248. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 8 верес. 1991 р. № 1560-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 47. — Ст. 646.
249. Про кооперацію : Закон України від 10 лип. 2003 р. № 1087-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 5. — Ст. 35.
250. Про кооперацію в СРСР [Електронний ресурс] : Закон СРСР від 26 трав. 1988 р. № 8998-11. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v8998400-88>.
251. Про кредитні спілки : Закон України від 20 груд. 2001 р. № 2908-III // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 15. — Ст. 101.
252. Про молоко та молочні продукти : Закон України від 24 черв. 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 47. — Ст. 513.
253. Про Національний план дій на 2011 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» : Указ Президента України від 27 квіт. 2011 р. № 504/2011 // Офіційний вісник України. — 2011. — № 33. — Ст. 1375.
254. Про оптові ринки сільськогосподарської продукції : Закон України від 26 черв. 2009 р. № 1561-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 51. — Ст. 755.
255. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Закон України від 9 лют. 2012 р. № 4391-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 41. — Ст. 491.
256. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 15 груд. 1993 р. № 3689-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 7. — Ст. 36.
257. Про порядок ліцензування імпорту товарів у 2002 році : наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 1 лют. 2002 р. № 33 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 7. — Ст. 319 (втратив чинність).
258. Про практику розгляду судами корпоративних спорів [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовт.

2008 р. № 13. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08>.

259. Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента від 14 верес. 2000 р. № 1072/2000 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 39. — Ст. 1648 (втратив чинність).
260. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів: Закон України від 8 лип. 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 17. — Ст. 155.
261. Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них: Закон України від 6 лют. 2003 р. № 486-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 15. — Ст. 107.
262. Про сільськогосподарський перепис: Закон України від 23 верес. 2008 р. № 575-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — № 9. — Ст. 115.
263. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17 лип. 1997 р. № 469/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 39. — Ст. 261.
264. Про споживчу кооперацію: Закон України від 10 квіт. 1992 р. № 2265-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 30. — Ст. 414.
265. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років: Закон України від 18 січ. 2001 р. № 2238-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 11. — Ст. 52.
266. Про Стратегію сталого розвитку «Україна — 2020»: Указ Президента від 12 січ. 2015 р. № 5/2015 // Офіційний вісник України. — 2015. — № 4. — Ст. 67.
267. Про схвалення Концепції Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 лют. 2009 р. № 184-р // Офіційний вісник України. — 2009. — 6 берез., № 14. — Ст. 444.
268. Про схвалення Концепції розвитку овочівництва та переробної галузі: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 жовт. 2011 р. № 1120-р // Офіційний вісник України. — 2011. — № 87. — Ст. 3178.
269. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовт. 2013 р. № 806-р // Офіційний вісник України. — 2013. — № 83. — С. 23.
270. Про умови праці робітників і службовців, зайнятих на сезонних роботах [Електронний ресурс]: Указ Президії Верховної Ради СРСР від 24 верес. 1974 р. (в ред. 4 квіт. 1991 р.) № 310-09. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0310400-74/card6#Public>.
271. Про фермерське господарство: Закон України від 19 черв. 2003 р. № 973-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 45. — Ст. 363.

272. Проценко Т. П. Правові аспекти становлення і розвитку сільськогосподарської кооперації в умовах аграрної реформи / *Т. П. Проценко* // Організаційно-правові питання аграрної реформи в Україні / за ред. В. І. Семчика. — К., 2003. — С. 132–159.
273. Проценко Т. П. Правове регулювання членства у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах / *Т. П. Проценко* // Правова держава. — 2002. — Вип. 13. — С. 189–193.
274. Проценко Т. П. Правові проблеми сільськогосподарських кооперативів / *Т. П. Проценко* // Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України XXI століття: конф., 26–27 черв. 2001 р. — К., 2001. — С. 144–148.
275. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 20 Кодексу законів про працю України від 09.07.1998 року №12-рп/98 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98>.
276. Рішення Приазовського районного суду Запорізької області від 27 грудня 2010 року по справі № 2-1792/2010 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/13261752>.
277. Рішення Рожищенського районного суду Волинської області від 16 вересня 2011 року по справі № 2-478/11/0314 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/18315062>.
278. Рішення Теплицького районного суду Вінницької області від 19 листопада 2007 року по справі № 2-494 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1165272>.
279. Розова Т. В. Формування громадської думки в Україні / *Т. В. Розова, Я. О. Легеза* // Наукові праці ОНЮА. — 2008. — Т. 7. — С. 16–30.
280. Ромашкова І. І. Правовий режим имущества потребительского кооператива: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 — «гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / *И. И. Ромашкова*. — М., 2011. — 24 с.
281. Ромашкова І. І. Кооперативы в России: коммерческие или некоммерческие организации? / *И. И. Ромашкова* // Право и государство: теория и практика. — 2008. — № 8 (44). — С. 41–44.
282. Рушак І. Співвідношення термінів «правочин», «угода», «договір» у цивільному праві України / *І. Рушак* // Підприємництво, господарство і право. — 2010. — № 7. — С. 101–104.
283. Рябоконт В. П. Соціально-економічна сутність аграрної політики та шляхи її реалізації / *В. П. Рябоконт* // Економіка АПК. — 2011. — № 6. — С. 3–8.
284. Саблук П. Т. Реформування аграрної сфери економіки і розвиток кооперації / *П. Т. Саблук* // Національний кооперативний рух та струк-

- турні зміни в економіці України XXI століття : конф., 26–27 черв. 2001 р. — К., 2001. — С. 37–42.
285. Салова М. С. Кооперативные системы и модели в аграрном секторе : [монография] / М. С. Салова. — М. : Изд.-торг. корпорация «Дашков и К», 2012. — 303 с.
286. Самойленко Т. В. Сучасний стан спеціалізованих маркетингових кооперативів зернового напрямку у США / Т. В. Самойленко // Технологический аудит и резервы производства. — 2012. — № 1 (3), т. 1. — С. 48–51.
287. Самойлюк О. Виробничі кооперативи: стан та перспективи розвитку / О. Самойлюк // Право України. — 2005. — № 1. — С. 43–44.
288. Самойлюк О. Про правове регулювання деяких аспектів кооперативного руху / О. Самойлюк // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 2. — С. 112–113.
289. Самсонова Я. О. Договір контрактції винограду / Я. О. Самсонова // Проблеми законності. — 2009. — Вип. 103. — С. 132–139.
290. Селиверстов Т. А. Правовое регулирование кооперации в России в 1865–1917 годах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 — «теория и история права и государства; история правовых учений» / Т. А. Селиверстов. — М., 2001. — 35 с.
291. Семчик В. Состояние и перспективы развития кооперативного права Украины / В. Семчик, А. Погребной // Право Украины. — 2012. — № 7–8. — С. 214–233.
292. Семчик В. И. Правовое обеспечение развития кооперации / В. И. Семчик, П. Ф. Кулинич ; под ред. В. П. Сытника, А. В. Крысального. — К. : Урожай, 1988. — 72 с.
293. Семчик В. І. Аграрне і кооперативне право / В. І. Семчик // Правова держава. — 1999. — Вип. 10. — С. 301.
294. Середкин А. Н. Модели производственных сельскохозяйственных кластеров на региональном уровне / А. Н. Середкин // Вестник ОГАУ. — 2013. — № 1 (13). — С. 142–145.
295. Сероштан М. В. Перспективы развития кооперативного движения в XXI веке / М. В. Сероштан // Материалы российской научно-практической конференции «Кооперативная самобытность в новом тысячелетии». — М. : МУПК, 2001. — С. 140–155.
296. Сидоров В. Н. Правосубъектность некоммерческих организаций : [монография] / В. Н. Сидоров. — М., 2007. — 116 с.
297. Сільськогосподарська кооперація: зарубіжний досвід та перспективи впровадження у вітчизняну практику : [монографія] / А. С. Даниленко, О. М. Варченко, І. В. Артімонова [та ін.]. — Біла Церква, 2011. — 259 с.
298. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив : [практ. посіб.] / [Ю. О. Лупенко, В. М. Жук, М. Й. Малік та ін.]. — К. : ННЦ ІАЕ, 2012. — 128 с.
299. Скаун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник / О. Ф. Скаун. — Х. : Эспада, 2007. — 840 с.

300. Скаржинская Е. М. Формирование понятия «кооперации» в аспекте исторического развития / *Е. М. Скаржинская, И. В. Шкуров* // Экономика образования. — 2012. — № 2. — С. 190–194.
301. Скульская Л. В. Проблемы и направления развития кооперации на селе / *Л. В. Скульская, Т. К. Широкова* // Научные труды / Ин-т народнохозяйственного прогнозирования РАН. — 2014. — № 12. — С. 205–225.
302. Собакарь А. О. Співвідношення контролю та нагляду як функцій публічного управління / *А. О. Собакарь* // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — 2010. — № 2. — С. 58–63.
303. Сойфер Т. В. Потребительский кооператив: место в системе юридических лиц / *Т. В. Сойфер* // Актуальные проблемы российского права. — 2009. — № 2. — С. 199–205.
304. Соколова А. М. Національний кооперативний рух в економіці ринкового типу: стан та перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.03 — «економіка та управління національним господарством» / *А. М. Соколова*. — Полтава, 2011. — 20 с.
305. Соломонко Д. О. Розвиток аграрного сектору регіону на основі кластерного підходу / *Д. О. Соломонко* // Економіка АПК. — 2008. — № 3. — С. 60–66.
306. Сомов Е. Н. Теоретические основы развития сельскохозяйственной потребительской кооперации / *Е. Н. Сомов* // Вестник КРСУ. — 2014. — № 8, т. 14. — С. 145–149.
307. Сонин О. М. Правовое положение сельскохозяйственных (кроме колхозов) кооперативов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 — «земельное право; аграрное право; экологическое право; природоресурсное право» / *О. М. Сонин*. — Х., 1992. — 25 с.
308. Сорокина И. Э. Реорганизация кооперативных организаций в условиях экономической глобализации / *И. Э. Сорокина* // Экономика региона: реальность, перспективы : материалы III регион. науч.-практ. конф., г. Вологда / Филиал ГОУ ВПО «СПбГИЭУ», ИСЭРТ РАН. — Вологда, 2011. — С. 64–70.
309. Спасибо-Фатеева І. Деякі розсуди про юридичні особи та їхні організаційно-правові форми / *І. Спасибо-Фатеева* // Право України. — 2007. — № 2. — С. 118–123.
310. Співак В. М. Україна і сталий розвиток: глобальні виклики та локальні проблеми / *В. М. Співак* // Держава і право : Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. — 2010. — Вип. 47. — С. 675–682.
311. Статівка А. М. Договори в системі агропромислового комплексу України в умовах ринкових відносин : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.06 — «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / *А. М. Статівка*. — Х., 1998. — 32 с.
312. Статівка А. М. Основні напрямки соціальної політики держави як складової сталого розвитку сільських територій / *А. М. Статівка* // Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних

- та господарських правовідносин : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., 17–18 трав. 2013 р. — Хмельницький, 2013. — С. 343–346.
313. Стегней М. І. Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії / *М. І. Стегней* // Актуальні проблеми економіки. — 2013. — № 3 (141). — С. 125–133.
314. Суханов Е. А. Некоммерческие организации как юридические лица / *Е. А. Суханов* // Хозяйство и право. — 1998. — № 4. — С. 8–15.
315. Тарасов Ю. И. Потребительская кооперация: теоретические основы развития кооперативного движения / *Ю. И. Тарасов, Аль-Хавиз-Требо Абут* // Новые технологии. — 2013. — № 2. — С. 56–61.
316. Тарханов О. В. Сущность кооперации по А. В. Чаянову и современность / *О. В. Тарханов* // Экономический журнал. — 2011. — № 21. — С. 119–140.
317. Теория государства и права : [курс лекций] / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько — М. : Юрист, 2007. — 542 с.
318. Тесленко А. Н. Ментальные особенности организационного поведения казахстанцев: социокультурный анализ / *А. Н. Тесленко* // Экономикс. — 2013. — № 3. — С. 83–88.
319. Титова Н. І. Права членів сільськогосподарських кооперативів: тенденції та проблеми їх законодавчого забезпечення / *Н. І. Титова* // Право України. — 2000. — № 2. — С. 25–27.
320. Ткач А. В. Маркетинг в торговой деятельности кооперативных организаций зарубежных стран / *А. В. Ткач, Н. С. Нечитайлова, А. С. Нечитайлов* // Вопросы региональной экономики. — 2013. — № 2 (15). — С. 87–93.
321. Ткач И. А. Кооперация в сельском хозяйстве Европы / *И. А. Ткач* // Достижения науки и техники АПК. — 2006. — № 1. — С. 45–46.
322. Ткачук В. І. Диверсифікація діяльності аграрних підприємств: теорія, методологія, практика : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.04 — «економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / *В. І. Ткачук*. — Львів, 2011. — 39 с.
323. Тонкошуров И. В. Кооперация в молочном производстве Германии: состояние и перспективы в условиях глобализации / *И. В. Тонкошуров* // Известия ИГЭА. — 2010. — № 1 (69). — С. 121–124.
324. Топіха І. Н. Недоліки і переваги обслуговуючих кооперативів в аграрному виробництві / *І. Н. Топіха, Т. П. Шаповал* // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. — Дніпропетровськ : ДНУ, 2007. — Вип. 225, т. 2. — С. 328–332.
325. Тотьев К. Ю. Предприятие и его организационно-правовая форма / *К. Ю. Тотьев* // Государство и право. — 1994. — № 10. — С. 62–67.
326. Труфанов Д. О. О парадоксе кооперации с точки зрения универсальной социологической теории рациональности / *Д. О. Труфанов* // Теория и практика общественного развития. — 2012. — № 5. — С. 93–96.
327. Туган-Барановський М. І. Кооперативний ідеал / *М. І. Туган-Барановський*. — К., 1918. — 16 с.

328. Туган-Барановський М. І. Політична економія: курс популярний / *М. І. Туган-Барановський*. — К.: Наук. думка, 1994. — 264 с.
329. Тульнова М. А. Динамика развития концепта «индивидуализм» в контексте глобализации / *М. А. Тульнова* // Известия ВГПУ. — 2009. — № 7. — С. 121–124.
330. Тычинин С. В. Гражданско-правовое регулирование потребительской кооперации в России: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03 — «гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / *С. В. Тычинин*. — СПб., 2004. — 40 с.
331. Тычинин С. В. Потребительская кооперация с позиций гражданского права / *С. В. Тычинин* // Кооперативная самобытность в XXI веке: материалы рос. науч.-практ. конф., нояб. 2000 г. — М., 2000. — С. 39–42.
332. Тюкавкин-Плотников А. А. Правовое положение производственного кооператива как субъекта предпринимательской деятельности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 — «гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / *А. А. Тюкавкин-Плотников*. — Иркутск, 2003. — 26 с.
333. Уркевич В. Ю. Новели правового регулювання сільськогосподарської кооперації в Україні / *В. Ю. Уркевич* // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. — 2013. — Вип. 182, ч. 1. — С. 73–82.
334. Уркевич В. Ю. Реформування законодавства України про сільськогосподарську кооперацію / *В. Ю. Уркевич* // Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., 17–18 трав. 2013 р. — Хмельницький, 2013. — С. 352–355.
335. Уркевич В. Ю. Становлення сільськогосподарських кооперативів в умовах ринкової економіки України: деякі правові аспекти: [монографія] / *В. Ю. Уркевич*. — Х.: Одісей, 2004. — 120 с.
336. Уткин Р. В. Организационно-правовые формы и виды некоммерческих организаций. Современная концепция и перспективы / *Р. В. Уткин* // Бюллетень Министерства юстиции Российской Федерации. — 2002. — № 5. — С. 31–32.
337. Ухвала Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 28 травня 2012 року по справі № 2-221/2011 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24497606>.
338. Ухвала Господарського суду Автономної Республіки Крим від 17 листопада 2008 року по справі № 2-7/9993.1-2008 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2747978>.
339. Ушкаренко Ю. В. Развитие кооперативной формы хозяйствования в аграрной сфере экономики Украины / *Ю. В. Ушкаренко* // Вестник НГИЭИ. — 2011. — № 1 (2), т. 1. — С. 17–30.

340. Ушкаренко Ю. В. Розвиток сільськогосподарської кооперації (теорія, методологія, практика) : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.04 — «економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Ю. В. Ушкаренко. — Житомир, 2010. — 36 с.
341. Федорович В. І. Значення кооперації для розвитку сільського господарства в Україні / В. І. Федорович // Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття : конф., 26–27 черв. 2001 р. : зб. наук. пр. — К., 2001. — С. 151–156.
342. Федорович В. І. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні / В. І. Федорович. — Львів, 1998. — 144 с.
343. Федотова О. И. Кооперация малых форм хозяйствования в аграрном секторе экономики России / О. И. Федотова // Вестник НГИЭИ. — 2011. — № 2 (3), т. 1. — С. 106–115.
344. Фролова О. А. Зарубежный опыт развития и кооперирования личных подсобных и крестьянских (фермерских) хозяйств / О. А. Фролова // Вестник НГИЭИ. — 2010. — № 1, т. 1. — С. 16–27.
345. Хаджуова З. А. Правовое регулирование кооперации: исторический ракурс / З. А. Хаджуова // Вестник АГУ. — 2007. — № 1. — С. 314–321.
346. Ходико Ю. Є. Предмет зобов'язання із договору та його ознаки / Ю. Є. Ходико // Вісник прокуратури. — 2009. — № 2 (92). — С. 114–120.
347. Хохлова Н. В. Развитие кооперативной системы в аграрном секторе [Електронний ресурс] / Н. В. Хохлова. — Режим доступу: <http://www.scienceforum.ru/2013/125/3177>.
348. Цивільне право України. В 2 т. Т. 2 : [підручник] / за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубевої. — Вид. 2-ге. — Х. : Одиссей, 2010. — 872 с.
349. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40–44. — Ст. 356.
350. Цимбал В. О. Кооперативні принципи Андрія Палія / В. О. Цимбал // Економіка АПК. — 2009. — № 2. — С. 46–51.
351. Цимбаліста Н. А. Інвестиційне забезпечення зернових обслуговуючих кооперативів : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 — «економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Н. А. Цимбаліста. — Львів, 2011. — 20 с.
352. Чаркин С. А. Правовой статус сельскохозяйственных кооперативов / С. А. Чаркин // Современное право. — 2008. — № 5. — С. 64–68.
353. Чаянов А. В. Краткий курс кооперации / А. В. Чаянов. — М. : Кооп. изд-во, 1925. — 77 с.
354. Чепеленко Д. І. Перспективи розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів відповідно до міжнародних принципів кооперації / Д. І. Чепеленко // Матеріали 65-ї наук. конф. проф.-викл. складу і наук. працівників ОНУ ім. І. І. Мечнікова (Одеса, 24–26 листоп. 2010 р.) / редкол.: В. І. Труба [та ін.]. — О. : Астропринт, 2010. — С. 99–102.

355. Чернов К. В. Организация и деятельность сельскохозяйственных кооперативов Испании: правовые проблемы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 — «природоресурсное право; аграрное право; экологическое право» / *К. В. Чернов*. — М., 2006. — 30 с.
356. Чернов К. В. Развитие кооперативного движения и законодательства Испании / *К. В. Чернов* // Право и политика. — 2002. — № 9. — С. 125–137.
357. Чупина И. П. Мировой опыт развития сельскохозяйственной кооперации / *И. П. Чупина* // Проблемы современной экономики. — 2007. — № 1 (21). — С. 267–269.
358. Чурилова Т. М. До питання правового регулювання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / *Т. М. Чурилова* // Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., 17–18 трав. 2013 р. — Хмельницький, 2013. — С. 355–357.
359. Чурилова Т. М. Правове регулювання діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 — «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / *Т. М. Чурилова*. — К., 2011. — 20 с.
360. Чурилова Т. М. Правові засади розвитку сільськогосподарських кооперативів / *Т. М. Чурилова* // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 1. — С. 206–210.
361. Чурилова Т. М. Проблемні питання асоційованого членства у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах / *Т. М. Чурилова* // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. — Вип. 49. — С. 427–432.
362. Шаарс М. А. Кооперативи: принципи і практика : [пер. з англ.] / *М. А. Шаарс*. — К. : ВОКА, 1994. — 66 с.
363. Шаповал Т. П. Розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у регіоні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 — «економіка та управління підприємствами (економіка сільського господарства і АПК)» / *Т. П. Шаповал*. — Миколаїв, 2008. — 20 с.
364. Шведова Н. Н. Подсобные производства аграрных предприятий в системе сельскохозяйственной кооперации / *Н. Н. Шведова* // Теория и практика общественного развития. — 2014. — № 20. — С. 85–89.
365. Швец В. Н. Кооператив как особая организационно-правовая форма юридического лица / *В. Н. Швец* // Представительная власть. — 2007. — № 3. — С. 17–20.
366. Шемшученко Ю. С. Іноземні інвестиції і гарантії держави / *Ю. С. Шемшученко* // Урядовий кур'єр. — 1999. — № 18. — С. 4.
367. Шилова Н. П. К вопросу о реализации кооперативных принципов в создании и деятельности сельскохозяйственных кооперативов в России и Украине / *Н. П. Шилова* // Вісник Академії адвокатури України. — 2011. — № 2 (21). — С. 253–256.

368. Шилова Н. П. Об отдельных аспектах практической реализации норм Главы V Федерального Закона «О сельскохозяйственной кооперации» / *Н. П. Шилова* // Евразийская адвокатура. — 2012. — № 1 (1). — С. 149–154.
369. Шилова Н. П. Современные юридические модели регулирования создания и деятельности кооперативов в зарубежных странах / *Н. П. Шилова* // Актуальные проблемы российского права. — 2013. — № 2 (27). — С. 174–181.
370. Шимон С. І. Співвідношення понять «угода» і «правочин» в цивільному та господарському законодавстві України / *С. І. Шимон* // Юриспруденція: теорія і практика. — 2009. — № 10. — С. 16–21.
371. Шубравська О. В. Сталій розвиток агропродовольчої системи України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.07.02 — «економіка сільського господарства і АПК» / *О. В. Шубравська*. — К., 2003. — 26 с.
372. Юрескул В. О. Правове регулювання поведінки з побутовими відходами в Україні : [монографія] / *В. О. Юрескул*. — О. : Фенікс, 2012. — 274 с.
373. Юрманова Е. А. Генезис экономической теории кооперативной организации: от классического анализа к неоинституциональным концепциям / *Е. А. Юрманова* // Формування ринкової економіки : зб. наук. пр. — К. : КНЕУ, 2010. — Спец. вип. : Проблеми сучасної економіки та інституціональна теорія. — С. 465–478.
374. Юрманова Е. А. Организационные инновации в кооперативном секторе развитых стран: зарубежный опыт для Украины / *Е. А. Юрманова* // Вісник Черкаського університету. — 2013. — № 4 (256). — С. 86–93.
375. Яворська Т. І. Створення збутових обслуговуючих кооперативів та досвід підготовки спеціалістів для їх розвитку / *Т. І. Яворська* // Вісник Харківського національного аграрного університету. Серія «Економіка АПК і природокористування» : зб. наук. пр. — 2004. — № 7. — С. 246–250.
376. Якимов М. Я. Возможности расширения участия потребительской кооперации в региональной экономике / *М. Я. Якимов, С. А. Пушкарев* // Вестник Чувашского университета. — 2010. — № 2. — С. 506–510.
377. Янина Т. Ф. Экономические основы взаимодействия личных подсобных хозяйств с сельскохозяйственными и их объединениями в условиях кооперации / *Т. Ф. Янина* // Известия ПГПУ им. В. Г. Белинского. Общественные науки. — 2012. — № 28. — С. 657–662.
378. Янчук В. З. Проблемы теории колхозного права / *В. З. Янчук*. — М. : Юрид. лит., 1969. — 200 с.
379. Янчук Н. Д. Національна концепція сталого розвитку в Україні: сучасний стан розроблення та напрямки досліджень / *Н. Д. Янчук* // Південноукраїнський правничий часопис. — 2006. — № 4. — С. 13–15.

380. Янчук Н. Д. Право як фактор стратегії сталого розвитку / *Н. Д. Янчук* // Південноукраїнський правничий часопис. — 2007. — № 2. — С. 9–11.
381. Яшкова Н. В. Современное состояние и направления реформирования законодательной базы кооперации в России / *Н. В. Яшкова* // Вестник НГИЭИ. — 2011. — Вып. 5 (6). — С. 12–23.
382. Torgerson R. A critical look at new-generation cooperatives / *R. Torgerson* // Rural Cooperatives. — 2001. — Vol. 68, N 1. — P. 15–19.
383. Velychko O. Cooperative formations in the system of regional providing logistics of agribusiness / *O. Velychko* // Економіка розвитку. — 2013. — № 2 (66). — С. 20–25.

ЗМІСТ

<i>Каракаш І. І. Передмова</i>	3
Вступ	9

Розділ 1

СУЧАСНІ НАПРЯМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

1.1. Науково-теоретичні засади розвитку кооперативних відносин в Україні	12
1.2. Сучасне нормативно-правове регулювання функціонування сільськогосподарської кооперації	34
1.3. Поняття та правосуб'єктність сільськогосподарського переробного кооперативу	52

Розділ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПЕРЕРОБНОЇ КООПЕРАЦІЇ

2.1. Правові засади утворення та припинення діяльності сільськогосподарських переробних кооперативів	70
2.2. Правове регулювання управління в сільськогосподарських переробних кооперативах.....	94
2.3. Правові форми та основні види об'єднань сільськогосподарських переробних кооперативів	108

Розділ 3

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМІВ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПЕРЕРОБНИХ КООПЕРАТИВІВ

3.1. Правове регулювання виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських переробних кооперативів.....	128
3.2. Особливості договірних відносин сільськогосподарських переробних кооперативів.....	146
3.3. Правові засади взаємодії переробних кооперативів з іншими видами сільськогосподарських кооперативів	171
3.4. Актуальні проблеми вдосконалення правового регулювання діяльності сільськогосподарських переробних кооперативів.....	194
Висновки	207
Список використаних джерел	216

Григор'єва Х. А.

- Г831 Переробна кооперація в сільському господарстві України: правове регулювання організації та діяльності: монографія / Х. А. Григор'єва. — Одеса: Юридична література, 2015. — 248 с. ISBN 978–966–419–237–5.

Монографію присвячено особливостям організації та діяльності сільсько-господарських переробних кооперативів за законодавством України. Надано визначення сільськогосподарського переробного кооперативу, досліджені його ознаки, специфіка створення та припинення діяльності. Значну увагу приділено аналізу членських, управлінських, договірних та майнових відносин у сільськогосподарських переробних кооперативах. Правове становище сільськогосподарських переробних кооперативів розглядається з позицій поєднання у них виробничих та обслуговуючих ознак. На основі проведеного дослідження запропоновано виділення сільськогосподарських переробних кооперативів в якості організаційно-правової форми юридичних осіб. У результаті дослідження виявлені характерні тенденції розвитку вітчизняного кооперативного законодавства, з урахуванням яких запропоновано шляхи вдосконалення правового регулювання сільськогосподарської кооперації.

Видання розраховане на широке коло науковців, викладачів, студентів юридичних вузів, а також усіх, хто цікавиться теоретичними та практичними питаннями кооперації.

**УДК 349.422.2(477)
ББК 67.406(4Укр)**

Наукове видання

ГРИГОР'ЄВА
Христина Антонівна

**ПЕРЕРОБНА КООПЕРАЦІЯ
В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ:
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ**

Монографія

Редактор-коректор *Н. І. Крилова*
Технічний редактор *Т. В. Іванова*

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 14,42. Тираж 300 прим. Зам. № 199.

Видавництво і друкарня «Юридична література»
65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 7. Тел./факс: 777-48-79
Свідцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4284 від 23.03.2012 р.